tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

TARKYM
9 771022 680143
ILETISIM
KDV DAHIL 4.600.000.- TL
ARALIK 2002
CİLT 38 • SAYI:
228
ISSN 1019-4681
212163 - 2002/12

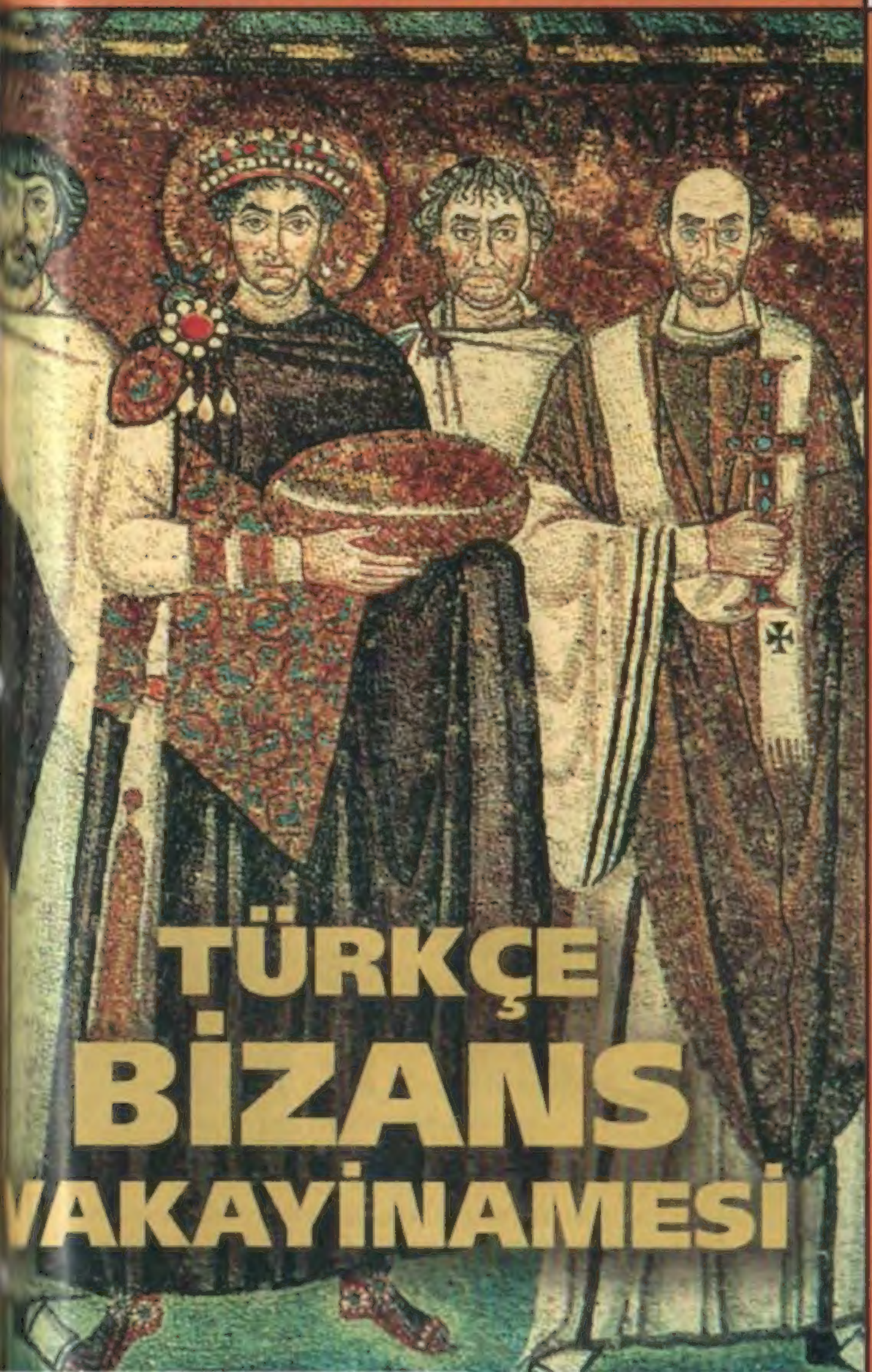

TÜRKÇE BİZANS VAKAYİNAMESİ

TAKSİM VEBA HASTANESİ

RUMİ COĞRAFYA

TÜRK ERMENİ BASINI

Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce

Uzun bir modernleşme sancısının ve kaygısının, ideolojiler ve siyaset yapma alışkanlıkları üzerindeki belirleyici etkisini araştıran bir edisyon. Dönemleri, aktörleri, önkabulleri, söylemleri tartışarak ele alan makalelerden oluşuyor. Amacı, siyasal oluşumları, düşünsel üretim çabalarının ışığında değerlendirmek. Türkiye'deki siyasal düşünce mirasının ve reddi mirasların panoramasını çizebilmek.

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASİ DÜŞÜNCE

CİLT 1
Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi

CİLT 2
Kemalizm

CİLT 3
Modernleşme ve Batıcılık

CİLT 4
Milliyetçilik

CİLT 5
Muhafazakârlık

CİLT 6
İslâmcılık

CİLT 7
Liberalizm

CİLT 8
Sol Düşünce

CİLT 9
Dönemler ve Karakteristikler

Milliyetçilik

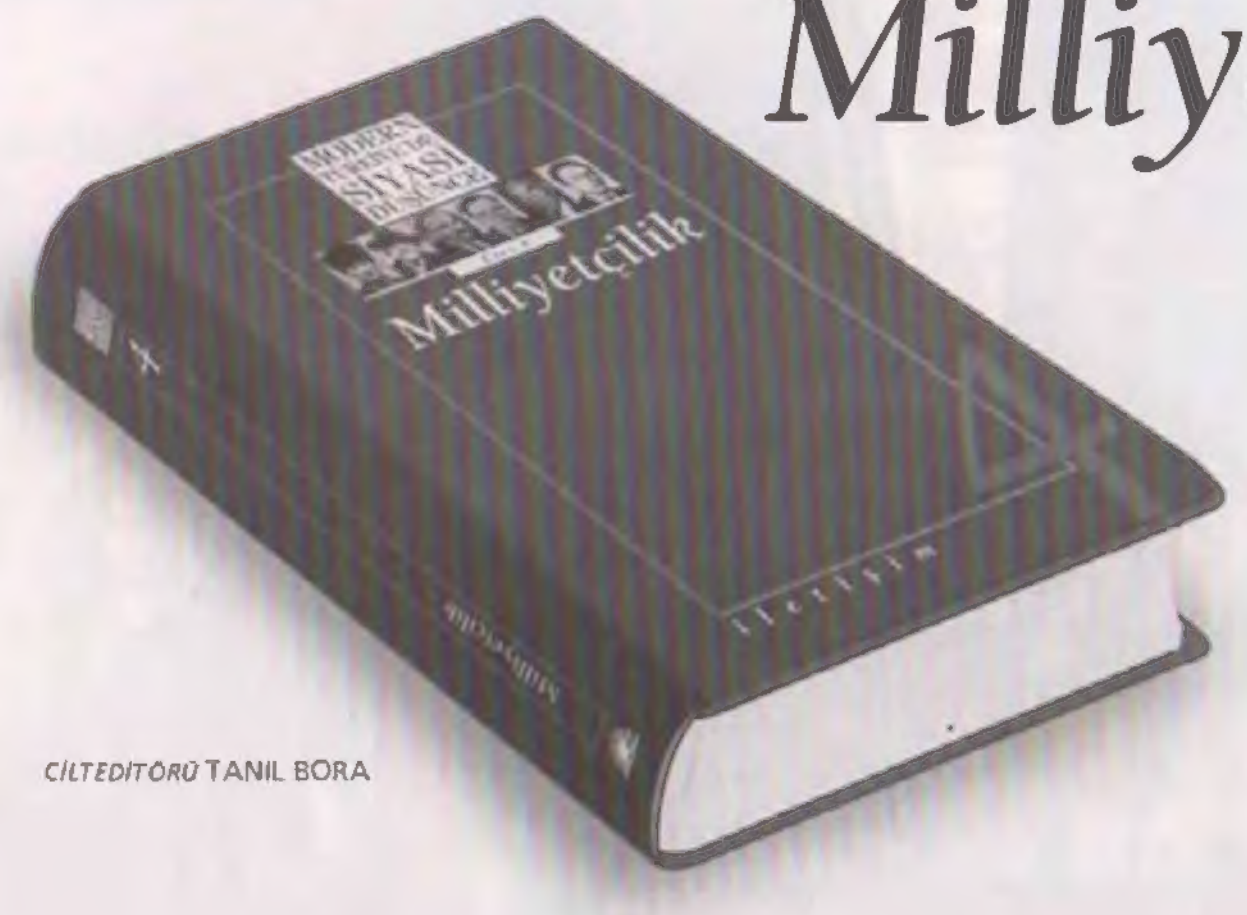

CİLT EDİTÖRÜ TANIL BORA

Türkiye'de milliyetçilik, bir tür fundamentalizm etkisine sahiptir; siyaset-ötesi ve ideolojiler-üstü temel bir ilke hükmündedir. Bu ciltte, milliyetçiliğin Kemalizm ve modernleşme ile olan ilişkisi, hegemonik konumu, resmî, Kemalist, liberal, etnisist ve muhafazakâr versiyonları incelenmekte ve Türk milliyetçiliği dışındaki milliyetçilikler de kurucu rolleri ile bu incelemeye dahil olmaktadır.

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
ARALIK 2002 • CİLT 38 • SAYI 228

4 *Ümit Sarıaslan*
Ulusal Demiryolculuğumuzun Kurucularından Behiç Erkin

9 *Eser Tutel*
Gel de O Eski Yataklı Vagonları Arama!

14 *Yazan: Zekeriya Sertel*
Aktaran: Mehmet Uzun Baboğlu
"Ziya Gökalp Hüzün ve İnkisar İçinde Ölmüştür"

38 *Dean Sakel*
Türkçe Bizans Vakayinamesi ve "Dünya"sı

41 *Rıfat N. Bali*
Cumhuriyet Arşivleri Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını

52 AH MİNE'L GARAİB
Turgut Kut
Tepeyran'dan Hatıralar...

54 *Yahya Akyüz*
Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisi ve Balkan Savaşları

18 *Turgut Akpınar*
Tunca Kortantamer'in Anısına...

23 *Salih Özbaran*
Rumî Coğrafya

30 *Vanguard*'da İsmet İnönü

34 *Rinaldo Marmara*
İstanbul'da Veba Salgını

59 GÜNDEMDEKİ TARİH
Orhan Koloğlu
38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi

61 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Tıp Tarihi Üzerine...

63 KİTABİYAT
Mustafa Kulu
Adato Ailesinin Yaşamından Kesitler

ÖN KAPAK: Bizans İmparatoru I. Iustinianos ve maiyetini tasvir eden mozaik.
ARKA KAPAK: Eski kartpostallarda İstanbul'un fethi.

OKURLARA MEKTUP

BİRSEN TALAY

Bütün bir sene boyunca büyük bir heves ve çabayla hazırladığımız dergimizin bu yılki son sayısı serbest gündemli. Bu sayıdaki yazıları tanıtmaya geçmeden önce bir noktayı açıklığa kavuşturmak istiyorum. Geçen sayımızda seçimlerle ilgili olarak "mahsurlular" ifadesini kullanmıştım. Bazı okurlarımız "kullanmam gereken" kelimenin "mahzurlu" olduğunu belirttiler. Ancak mahsur kelimesini bilerek kullandım çünkü ifade etmek istediğim, "mani, yasak olan şey ya da çekinilecek şey" değildi. Mahsur, kuşatılmış, hudutlanmış ve etrafı çevrilmiş anlamıyla yazımda yer almıştır.

Gelelim aralık sayısına... Kasım sayısında 2003 yılına ait projelerimizden bahsetmiştim; bu nedenle hemen 228. sayımızdaki yazıları tanıtmaya başlıyorum.

Bugünlerde 15.000 kilometre karayolu yapılmasının planlandığını duyuyoruz. Tam da bu noktada, demiryollarıyla ilgili iki yazımız var. Birincisi, Ümit Sarıaslan'ın kaleme aldığı ve demiryolu ağının kurulmasında büyük emeği geçen Behiç Erkin'i anlatan çalışmadır. İkincisi ise, yazılarını, üslûbunu çok iyi tanıdığınız Eser Tutel'e ait. Kara trenler, yataklı vagonlar, kampanalar, daha neler neler...Tutel, artık yok olan bir kültürü canlandırıyor.

Salih Özbaran ise, "Kültürel Bir Altyapı: Rumî Coğrafya" başlıklı yazısında kavramsal bir konuyu ele alıyor. Rûm nedir, Rûmî nedir, neresidir, kimdir?... Bu soruların yanıtlarını Özbaran'ın çalışmasında bulabilirsiniz.

Mehmet Uzun Baboğlu, hazırladığı yazıda Ziya Gökalp'i anıyor. Gökalp'in ölüm yıldönümü nedeniyle daha önce yayımlamak istediğimiz ancak özel sayılar nedeniyle yer veremediğimiz bu yazıyı kaleme alan ise Zekeriya Sertel.

Bir anma yazısı da Turgut Akpınar'dan... Kısa bir süre önce hayata veda eden Profesör Tunca Kortantamer'in yaşamı ve yapıtlarını ele alan çalışma, Divan Edebiyatı üzerine bir tartışmayı da yeniden gündeme getiriyor.

Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinden Meral Demirel'in öğrencilerinin hazırladığı yazı ise, 1943-1944 yıllarına ait bir dergi temel alınarak hazırlanmış. İkinci Dünya Savaşı yıllarında propaganda amaçlı çıkarılan derginin İsmet İnönü'yü anlatan sayfaları ilginizi çekecektir.

Rinaldo Marmara sizleri cumhuriyet öncesine götürüyor. İstanbul'daki veba salgını ve bu dönemde salgın olan diğer hastalıklarla nasıl mücadele edildiğini, bu mücadelede St. Vincent de Paul rahibelerinin rolünü değerli birçok kaynağa dayanarak aktarıyor.

Dean Sakel'in çalışmasıyla Bizans'a uzanıyoruz. Sakel, yüzyıllar sonra keşfedilen Türkçe bir Bizans Vakayinamesi'nin bulunuş öyküsünü ve bu vakayinamenin önemini anlatıyor.

Rıfat Bali, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nden elde ettiği belgelerle Türk Ermeni basının bir dönemini daha yakından tanımamızı sağlıyor.

Keyifle okunduğunu bildiğimiz "Ah Mine'l Garaib" adlı köşesinde Turgut Kut, Tepeyran'dan garip hikâyeler aktarıyor.

Yahya Akyüz, "Balkan Şavaşları ve Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisi" başlıklı yazısıyla hem bir sempozyuma değiniyor hem de eğitim alanına ilişkin bazı tespitler yapıyor.

Orhan Koloğlu'nun gündeminde 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi var. Aslında bu konuyu Koloğlu ekim ayında gündemine almıştı ancak yine özel sayı nedeniyle aralık ayında yayımlayabiliyoruz.

Gündemde tıp tarihi olunca, Kitap Dağarcığı'da tıp tarihine ilişkin kitaplarla doluyor.

Kitabiyat'ta Mustafa Kulu, İletişim Yayınları'ndan çıkan *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı* adlı kitabı ele alıyor.

2003 yılında buluşmak dileğiyle....

OKURLARDAN MEKTUP

Ekim sayısına dair...

Tarih ve Toplum dergisinin 226. sayısında gözüme çarpan bazı hatalar var. Bunları iletmek istiyorum.

Ekim sayısında Niyazi Hüseyin Bahtiyar'ın yazısında "Evliya Çelebi'nin Babinger'e çattığı" ifade ediliyor. Evliya Çelebi ile Babinger çağdaş mıdır? Ayrıca, bu yazının 16. sayfasında Gerlova olarak geçen şehir Karlova olacaktır.

Yine aynı sayıda, Yavuz Selim Karakışla'nın kaleme aldığı yazıda Mahmud Şevket Esendal olarak belirtilen yazarın adı Mehmet Şevket Esendal'dır. Kitabiyat bölümünde ise Feza Günergün adıyla anılan şahsın soyadı Günergun'dur.

Çalışmalarınızda başarılar dilerken, gözüme çarpan bazı noktaları belirtmek istedim.

Mustafa Şahin

DÜZELTME!

Kasım 2002 tarihli 227. sayımızın 18. sayfasında Lütfi Akad'ın yönettiği Kurun Kahpe'ye adlı filmin bir karesine yer verilmiştir. Bu fotoğraf Alican Sekmeç'in koleksiyonundan alınmıştır.

Ancak resim altında bu bilginin verilmesi unutulmuştur. Bu fotoğrafı bulmamızı sağlayan Alper Çağlayan'dan, koleksiyonunun bu değerli parçasını bize veren Alican Sekmeç'ten ve okurlarımızdan özür dileriz.

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

ARALIK 2002

CİLT 38 • SAYI 228
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Murat Belge

GENEL MÜDÜR
Nihat Tuna

YAYIN YÖNETMENİ
Birsen Talay

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Bağış Erten

YAYIN KURULU
Ahmet İnsel, Orhan Koloğlu, Turgut Kut, Eser Tutel, Emre Yalçın

DANIŞMA KURULU
Robert Anhegger, Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Masami Arai, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Baha Tanman, Ekrem Işın, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Comeli Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Yavuz Selim Karakışla, Kurtuluş Kayalı, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacob Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos

TASARIM Ümit Kıvanç
UYGULAMA Çiğdem Dilbaz
KAPAK Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Şahin Eylimez
FOTOĞRAF Mehmet Özcan
FİLM ÇIKIŞ 4 Nokta Grafik
Tel. 527 89 35 Fax: 511 97 22
BASKI Sena Ofset
DAĞITIM Dergi Planlama Pazarlama

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

OKUR İLİŞKİLERİ Pekkan Yazı

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58
E-MAIL: tarihvetoplum@iletisim.com.tr.

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857. Sok., No:6/312 Konak
Tel: (0.232) 484 45 90-489 89 09
Faks: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 50.000.000.- TL
6 aylık: 25.000.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 80 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 80 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 4.600.000.- TL

Ulusal Demiryolculuğumuzun Kurucularından

Behiç Erkin

ÜMİT SARIASLAN

1898'de Harp Okulu'ndan teğmen rütbesiyle mezun olan Behiç Bey (1876-1961) 1917'de albay rütbesiyle İstanbul'dadır. İstanbul'un işgali üzerine İngilizlerce izlenen Behiç Bey, önce Avni kaptan yönetimindeki "Hilâl" vapuru ile Mudanya'ya; oradan Bursa üzerinden Ankara'ya geçer. Erkân-ı Harp Miralay (Kurmay Albay) Behiç Bey (Erkin) tüm yurtseverler gibi Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılmak için Ankara'ya geldiğinde tarih, 5 Temmuz 1920'dir. Onu Anadolu'da ateşi yakılan, karargâhı Ankara'da kurulu Kurtuluş Savaşı'na koşut ve onun içinde, onunla birlikte verilecek, birinin başarısı ötekisinin başarısı olacak ikinci bir "savaş" beklemektedir.

Behiç Bey Demiryolları'nın Başına Geçiyor

Genelkurmay Başkanı İsmet Bey (İnönü) ayağının tozuyla Ankara'ya gelen kurmay subay Behiç Bey'e "ikinci başkanlık" önerisinde bulunur. Bu önerinin üzerinden bir hafta geçmeden Bayındırlık Bakanı [20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy)'nın babası] İsmail Fazıl Paşa'dan o zaman "Anadolu Şimendifer Kumpanyası" adıyla nitelenen demiryollarının yöneticiliğini üstlenmesi önerisini alır. Demiryolu konusunda deneyim ve bilgi sahibi olan Behiç Bey, iki öneriden birini seçmekte zorlanır. İkilem, sorundan haberdar olan ve Behiç Bey'le 1907'de Selanik'te tanışan Mustafa Kemal'in "Behiç Bey'in demiryollarının başına geçmesinin uygun olacağı" yönündeki uyarısıyla çözülür. Behiç Bey, "Anadolu Şimendiferleri İşletme Müdürlüğü"nü "hattı inceledikten sonra kesin karar vermek üzere geçici kaydıyla yüklenir."

Selanik İltisak (kavuşma-bağlantı) Hattı Muhafız Kuvvetleri Müfettişliği" de yapan Behiç Bey, Meşrutiyet'te yine bu demiryolunun yeni kurulan "askerî komiserliği"ne atanır. Bu görevde çalışırken yaptığı incelemeleri *Demiryolunun Askeri Açıdan Tarihi, Kullanımı ve Örgütü* adıyla kitaplaştırır. Birinci Dünya Savaşı sürmektedir. Bayındırlık Bakanlığı'nda demiryollarıyla ilgili olarak kurulan bir "kurul"un da üyesidir. Demiryolu altyapısından, işletmede işletme dilinin Türkçe yapılması zorunluluğuna değin pek çok yaşamsal konuda ön alır.

Kurtuluş Savaşı sürerken işletme dilinin Türkçe olmaması sorunu, işletme çalışanları arasında devede kulak olan Türk çalışan sorunu ile de birleşince eldeki birkaç lokomotif ve katardan oluşan trenleri işletmek işi ikinci bir "savaş" verilmesini gerektirmiştir. Bu "savaş"ın komutanı Behiç Bey'dir. "Kurtuluş Savaşamız'ın koşulları içinde doğan, onunla birlikte gelişen ve onun oluşumuna ve sonucuna etki yapan Türk demiryolculuğu da bu bakımdan hazırlığına katıldığı cumhuriyetimizin tarihi içindedir."

Anadolu insanı, Anadolu toprakları içinde işleyen ilk trenden beri (1860), demiryolu işletmeciliğinden uzak tutulmuş, demiryoluna seyirci kılınmış; işin kötüsü kendisi de bu olumsuz duruma en üst yöneticisinden sade yurttaşına dek büyük ölçüde inanır olmuştu. Türk insanının Kurtuluş Savaşı'nda karşı karşıya kaldığı çetin sorunlara, kağnıdan sonra elde bulunan tek ulaşım aracı olan trenin gerçekleşebilir en üst düzeyde kullanılması, bu doğrultuda işletilmesi sorunu da eklenecekti. Bağımsızlığını korumak için kanını akıtmaktan başka umarı kalmamış, tüm dünyayı kar-

Eski bir kartpostalda kara tren yolcularını alırken.

şısında ve tepesinde bulmuş bu ülke, tren konusunda da belki de en çok bu işte kendi göbeğini kendisi kesecekti.

"Kurtuluş Demiryoluyla Olacak"

Mustafa Kemal'in ökece betimlediği gibi 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaliyle tarih önünde "... uygarlık yeteneğinin, yaşama ve bağımsızlık hakkını ve bütün geleceğini savunmaya" çağırılan Türk ulusu, kaçınılmaz olarak "kurtuluş"un demiryoluyla olacağını tren konusunda da "uygarlık yeteneğini" göstermeye çağırılıyordu.

Kurtuluş Savaşı'nda demiryolculuğun tarihi, Türk ulusunun bu alandaki yeteneğinin de her türlü aksaklık ve eksiğine karşın kanıtlanmasının tarihidir. Tarihsel-toplumsal eytişimin kesiştiği bir noktada kendini dayatan bu "gereksinme", ulusa bağımsızlık utkusunun getirilmesinde büyük işlev yüklendiği gibi, çağdaş cumhuriyet demiryolculuğunun da anası olacaktır. Ziya Gürel'in *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk* adlı yapıtı, Behiç Bey'in tarihin mutfağında günü gününe tuttuğu notlarından derlenmiş bir demiryolu "gizli tarihi"dir. Savaş içinde "savaş"ın tarihidir. Bu "tarih"te tek noktaya, her ne olursa olsun düşmandan kurtulunacağı inancına odaklanılmış bir ölümkalım savaşının içinde, lokomotif kazanındaki ateşi aratmaz bir ateşte kaynayan insanların, Türk demiryolculuğunun kuruluşunun sıtmalar, gelgitler içindeki öyküsü vardır. Bu öykünün baş kahramanı kara trenin ellerine emanet edildiği Behiç Bey'dir. "Ateş yılları"nda (1920-22) Ankara-Polatlı-Eskişehir-Bilecik-Kütahya; Çay-Akşehir vd. elde bulunan bir avuç hatta gidip-gelen ve "Söylev"de de belirtilen trenlerin ardındaki adam Behiç Bey'dir. Ulusun dayanma gücü ve bağımsızlık istenci yanında onun üstün yöneticiliğiyle, "cer" (çekiş) gücü birleşerek yürütülecekti "ateş yılları"nın trenleri.

"Ateş Yıllarının Trenleri..."

İstanbul'un işgali, Heyet-i Temsiliye'nin Eskişehir ve Afyonkarahisar gibi istasyonlarda Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 15. maddelerine dayanarak bulunan yabancı askerî birliklerin oralardan sökülmesi yönündeki baskısını artırır. Bu baskı sonucu Eskişehir'de bulunan İngiliz askerleri işgalin yedinci gününde Eskişehir İstasyonu'nu bırakmak zorunda kalırlar (23 Mart 1919). En yeni on üç lokomotifi, iki yüzden çok vagonu, yabancı uyruklu ve azınlık demiryolu görevlilerinden önemli bir bölümünü, işletme başında bulunan yetkilileri, işletme kasasında bulunan yirmi bin lirayı da alarak Arifiye gerisine çekilirler.

Eskişehir İstasyonu'ndan kimi götürülen, kimi kendisi giden işletme görevlilerinin yerine yetişmiş, "iş" bilen Türk bulma olanağı pek kıttı. Osmanlı'dan kalma bir avuç demiryolunda "işletmecilik"te yetişmiş uzman kıtlığı üst düzeydeydi. Bu durum, Ankara'da "Heyet-i Temsiliye"nin elinde bulunan tek kuvvet olan 20. Kolordu Komutanlığı'nın duruma el koymasını gerektirmiş, Eskişehir'deki Demiryolu Askeri Müfettişliği'ne azınlık ya da yabancı uyruklu demiryolu görevlilerinin çalışma güvenliklerinin sağlanması yönünde "genel emir" çıkarılmıştı.

İngiliz işgal kuvvetinin iskelet halinde bıraktığı Eskişehir İşletmesi, öncelikle ordunun gereksinmelerini görüp gözetecek bir temel üzerinde, "Heyet-i Temsiliye'ce Eskişehir, Konya Kütahya sancaklarından sağlanan on altı bin liralık "sermaye" ile yeniden kurulur. Bu işletme Haydarpaşa'da kalan merkez işletme müdürlüğünün tüm yetkilerine sahip olacaktır. Anadolu'daki hatların bu "yeni" işletmesiyle Anadolu demiryolları işletmeciliğinin eski merkezi olan Haydarpaşa'nın parasal, yönetsel, işletme açısından hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Ulusal demiryolculuğumuz da savaş içinde İstanbul'a karşı biçimlenen Ankara gibi bir var olma savaşımına, yapıcılık ve kuruculuk yeteneğinin sınanmasına çağırılmıştır.

16 Temmuz 1920'de Behiç Bey, Eskişehir'de yeniden kurulan Anadolu Şimendiferleri İşletme Müdürlüğü görevini, bu işi o güne değin Anadolu Şimendiferleri Askeri Müfettişliği'ne bağlı olarak yürüten, ancak bir varlık gösteremeyen dokuz kişilik "geçici yönetim"den teslim alır. Behiç Bey demiryolu işletmeciliğinin yeni bir düzene sokulması, yönetsel ve ekonomik açıdan akılcı bir işleyişin kurulmasında, savaş koşulları içinde bile ödün vermediği "özerk" yaklaşımıyla, zaman zaman Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Bayındırlık Bakanlığı'yla çatışır. Her büyük atılımcı gibi, o da çevresi kahramanlar ve gölgesiz adamlarla kaynarken büyük yalnızlıkların sıtması içindedir. Gün gelir görevi bırakmak için Mustafa Kemal'e telgraf çeker; ayrılmasına izin verilmez, "Anadolu Demiryolları Genel Müdürlüğü" onun yetkisinde, onun gengörü ve uzgörüsüne bırakılır.

Cumhuriyet'in ilanını izleyen günlerde 24 Mayıs 1924'te genç Cumhuriyet'in meclisinin çıkardığı 506 sayılı yasa ile hükümete "geçici yönetim"ce işletilen Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Arifiye-Adapazarı demiryolları ile Haydarpaşa liman ve rıhtımının sözleşmelerindeki temellere uygun olarak satın alınması (ulusallaştırılması) yetkisi verilmiş, Kurtuluş Savaşı'nın başından beri demiryolu ulaşımını yönlendirip yöneten "geçici yönetim" de yerini Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Anadolu-Bağdat Demiryolları Genel Müdürlüğü'ne bırakmıştır. Yeni ve sürekli bir yönetime kavuşan demiryolculuğumuzun ilk genel müdürlüğüne de bu görevi 16 Temmuz 1920'den beri, eylemli olarak yürüten Behiç Bey atanmıştır. Behiç Bey, ulusal demiryolculuğumuzun kurucu genel müdürüdür. Demiryollarımızın kurulma ve kurumsallaşma yönündeki tüm çaba ve çalışmalarının üzerinde yükseleceği, 1930 ile 1940 arasında yürütülen Cumhuriyet demiryolculuğu tansığına onun temelini attığı, çatısını çattığı bu "genel müdürlük" damgasını vuracaktır.

(Üstte) Millî Mücadele'den sonra Afyon demiryolu hattını tamir eden kadın ve erkek işçiler.
(Sağda) Behiç Erkin.

Eskişehir'e gelen Mustafa Kemal'e hatlara ve işletmeye her ne koşul ve durumda olursa olsun "el koyma"nın zaten işlemez duruma gelmiş demiryolunu savaşın ortasında tümüyle durdurabileceği kaygısını iletir. Behiç Bey, düzenli ordu kurulması çabasının Cumhuriyet devrimcilerinin gündemini doldurduğu günlerde düzenli işleyen bir demiryolu için çırpınır. Kurtuluş Savaşı içinde düzenli ordu kurulması çabasıyla demiryolunun altyapı ve işletmesinin de düzenli işler duruma sokulması çabası atbaşı yürütülmek zorundadır. Demiryolu, emperyalist işgaline direnen ulusal kurtuluş savaşçıları için hareketini yitirmemesi gereken bir "cephe"dir. Askeri ateşin ağzına sürmek noktasında nasıl akıl ve bilim yüreğin yanına koşulu ise, bu "iş"te de lokomotif, yürek yanında akıl ve bilimin gerektirdikleriyle yürüyecektir. İngilizlerin Eskişehir'i bırakırken havaya uçurdukları Lefke (Osmaneli) Köprüsü'nü "onarılamaz" deyip işin içinden çıkabilecekken çok kısa sürede

Cumhuriyet sonrası çiçeklerle süslenmiş ilk tren gara giriyor.

onaran İtalyan uyruklu köprü yapım ustası Marko Çavuş ve arkadaşlarının Gökbayrak Müfrezesi'nce öldürülmesinden yakınır. İşte o günlerin koşullarını anlatan acılıkta bir not:

"Bir yandan yurdumuza saldırmış Yunan ordusu ile ölüm kalım savaşına girmiş iken; öte yandan yerlerine o işi yapacak yetişmiş Türk memur bulup koyamadığımız için, cepheye askerlerimizi ve cephanelerini taşıyacak olan Demiryolları İşletmesi'ndeki baş ve önemli görevlerde, yalnız Hıristiyan azınlıkların değil; doğrudan Yunan uyruklu olan kimselerin hizmetlerine dahi bel bağlamak zorunda kalışımız gibi bir durumun dünyada eşi ve benzeri herhalde görülmemiş olmalıdır."

İmtiyaz demiryolculuğunun sonucu olan bu durumun getirdiği güçlükler karşısında Behiç Bey, bir yandan cephede düşmana karşı savaşırken bir yandan ne koşulda olursa olsun elde bulunan trenleri doğru, dürüst ve verimli bir biçimde işletebilmek temeldir diye düşünür. Bu temel gereksinme hesaba katılmaksızın savaşın sıcağı içinde, özde haklı da olsa yapılacak her türlü "düzeltme girişimi"nin "bu büyük taşıma aracını" temelli battal edeceğinden, ordunun utkusunu tehlikeye düşüreceğinden çekinir. Yarı başında süregiden ölüm-kalım savaşında, askerini ateşin ağzına sürmek durumunda olan cephe kumandanının konumunda görür kendini. Benzer bir duruşla askeri ve cephaneyi cepheden cepheye taşıyacak trenin işletilmesinde gösterilmesi gerekli aynı dikkat ve uyanıklığın ardında dikilir.

Odunla çalışan ve ağır hareket eden eski lokomotiflerin, trenin hızını beklemeyen savaşın hızına yetiştirilmesi ise apayrı içerikte, çilelerle, yurt ve ülke sevgisinin harmanladığı bir özveri ve özgeçiyle, kararlılık ve uzgörüyle harmanlanmış destansal bir öyküdür. 15 Şubat 1921'de kendisine çektiği telgrafta, trenin "en son hızla" gitmesini isteyen Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e verdiği karşılıkta, "hattın" (demiryolunun) daha hızlı gitmeye uygun olmadığını, katarın gidebildiğinden daha hızlı yürütülmesi durumunda raydan çıkabileceğini belirterek, Mustafa Kemal'in bu isteğini yerine getiremez.

İnönü'nde savaşılırken lokomotifin ocağında odun yoktur. 10 Temmuz 1922'de başlayan Yunan saldırısı nedeniyle Eskişehir'in boşaltılması sırasında yakıtsızlık o kerteye gelir ki Bayındırlık Bakanlığı'nın emriyle vagonları yakarak tren düzenlemek zorunda kalırlar. Orman memurlarının çıkardığı güçlükten yakınır. Şöyle söyler: "Buna rağmen biz odunları depolamakta devam ettik. Eskişehir'de depo edilen üç bin metre küplük odundur ki İnönü Muharebesi sevkıyatını (asker ve eşya taşımasını) temin edebilmiştir (sağlayabilmiştir)."

Cumhuriyet Sonrası...

Behiç Bey'in söylediklerini 30 Ağustos 1930'da Sivas İstasyonu'nun işletmeye açılışında Başbakan İsmet İnönü şu sözleriyle pekiştirecektir: "İstiklal mücadelesi esnasında (sırasında) Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasına karşı şahlanan padişahın ifsadatını (bozgunculuğunu, kargaşa pompalayıcılığını) tenkile (gidermeye, tepelemeye) yarayan başlıca vasıta (araç) Afyon-Eskişehir-Ankara gibi elimizde kalan beş altı yüz kilometrelik demiryollardır. Gene bu kadarcık hat, istiklâl mücadelesini, 'Devlet ve büyük ordu teşkili kararının' büyük hummalarıyla (sıtmasıyla) sarsılan İnönü günlerini millete nasip etti." Sonra şunları ekler sözlerine İsmet Paşa: "Eğer Ankara-Erzurum Demiryolu olsaydı Avrupa'nın Sakarya seferine girmesi şüpheli olurdu. Çünkü Ankara'ya gelip demiryollarına hâkim olduktan sonra modern, milli devlet kurmak davasını haykıran Büyük Millet Meclisi'ni arabadan ve heybeden başka bir vasıta-i nakliyesi (ulaşım aracı) olmayan bir aşiret haline getireceğini zannediyordu." İsmet Paşa, o konuşmasında salt Yunanlı demeyip "Avrupa" diyerek, Türk demiryolculuğunun da Türk Kurtuluş Savaşı gibi, Batı emperyalizmine karşı verilen bağımsız-

Behiç Erkin çalışma odasında.

lık savaşımının içinde köklendiği gerçeğine açıkça dikkat çekiyordu.

Behiç Bey ulusal demiryolculuğumuzun kurucusu olmanın haklı övüncü alnında, 14 Şubat 1926'da İstanbul Milletvekili iken Bayındırlık Bakanlığı'na atanır. 1928'de Peşte, 1939'da Paris büyükelçilikleri görevlerinde de bulunan Behiç Bey'e 8 Şubat 1935'te Mustafa Kemal tarafından "Erkin" (özerk) soyadı verilir. 1920'de kendisini iki görevden birini seçmekle sıkıntıdayken demiryollarımızın yöneticiliğine yönlendiren Mustafa Kemal bu seçiminde de yanılmamıştır. Atatürk'ün imzasıyla ona yöneltilen, bu saygınlık aylasıyla sarılı soyadının özgün belgesi, şimdi Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'ndedir. Orada sergilenen kimi kişisel eşyası; özgün çalışma masası, nişanları, subay giysisi, türlü anmalıklar, madalya ve beratler; büyükçe bir bölümünü bıraktığı yazılı ve basılı belgelerle; kitaplarını bıraktığı aynı kurumdadır.

Bir bölümünü İstanbul Teknik Üniversitesi'ne, bir bölümünü Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne, bir bölümünü Milli Kütüphane'ye (torunundan alınan bilgi), bir bölümünü de Türk Tarih Kurumu'na verdiğini öğrendiğimiz, özel yaşamına ilişkin *Hatırat*'tan demiryolunun Osmanlı ve Anadolu'daki serüvenine değgin günü gününe tuttuğu notlara; mektup, gazete kesiği, çağrı yazısı ve benzeri yazışma ve belgelere; demiryolculukta kullanılan, şimdi belki çoğunun örneği bile kalmamış biletten pasoya; puldan türlü cetvellere, değişik plan-proje, pafta ve haritaya değin pek çok özgün gereçle yüklü, şaşırtıcı düzeyde dizgesel ve düzenli bırakılmış bir kültürel-tarihsel kalıt. 1928'de ilk demiryolu müzesini kuran adama yakışır bir özen ve titizlikle geleceğe bırakılmış.

Behiç Erkin'ın en büyük özlem ve isteğinin yazılacak bir "Türk Demiryolları Tarihi" olduğu anımsanırsa, yarının tarihçisinin işini kolaylaştırmak için tarihi yapanların ciddiyetine yakışır bir bilgi ve belge deposu bıraktığı görülecektir. Öyle bir kalıt ki sağlığında içinden özetlemelerle 1952-1955 yılları arasında yapılmış ve bizim bu yazımızda yararlandığımız *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk* adlı yapıta bir göz gezdinnekle büyüklüğünün çapı anlaşılabilir.

Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'ndeki terekesi orada çalışan ve bu işe gönül vermiş bir çalışanlar kadrosunun elinde dizgesel bir yöntemle taranarak kitaplaştırılmak üzere. Kurum elindeki belge ve bilgileri içeren ve TİTE (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü) "kataloglar"ı halinde yayımlanmasına başlanan dizide, altıncı cilt tümüyle Behiç Erkin'in Devrim Tarihi Enstitüsü'ne bıraktığı binlerce belgenin dökümünden oluşacak. Behiç Bey'in Enstitü'ye bıraktığı bu belgelerden işe başlanılan iki yılda ancak on sekiz binînin okunduğunu söyleyen uzmanlar, işlerini tümüyle bitirdiklerinde ortaya dev boyutta bir "demiryolu belgeliği" çıkacak. Türkçe ve Fransızca dışında, çoğu Osmanlıca olan bu belge ve bilgileri titizlikle yayıma hazırlayan kurum uzmanları Nural Başoğlu, Çiğdem Aslan, Nurşen Gök ve Mustafa Toker kırk yıldır arşivlerin tozlu raflarında uyuklayan bir tarihi uyandırmakla önemli bir yurt görevini yerine getiriyorlar.

Umulur ki 11 Kasım 1961'de İstanbul'da yitirdiğimiz bu büyük demiryolcunun, ulusal demiryolculuğumuzun kurucusu değerli asker ve devlet adamının ölümünün kırkıncı yılı, onu anımsamak dışında yeniden anlamanın da başlangıcı olsun. Bize bıraktığı ve çoğu şimdilik açılmadıkları, açıklanmadıkları için toplumun yararlanmasına "kapalı" olan kalıtına başka kurumlarda olanlar da içinde, bütünüyle ulaşabilmemizin yolu açılsın. Şimdi, kalıtyazısı (vasiyeti) uyarınca Eskişehir'de, "Konya-Kütahya-İstanbul Makası" içindeki anıtmezarında, Anadolu Demiryolu'nun yüreğinde sonsuz uykusunu uyuyan Behiç Erkin'in, başta Mustafa Kemal olmak üzere, Cumhuriyet'in bu kurucu kahramanlarının bize bıraktıklarına değer olmak bunu gerektiriyor.

KAYNAKLAR

Demiryollar Mecmuası. s.66-70, 1 Ocak 1930.

Ziya Gürel. **Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Hüsnü Sadık Durukal, "Hatıralar: Atatürk'e Dair Behiç Erkin'in Anlattıkları", **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1957.

Durukal, "Kaybettiğimiz Değerler: Behiç Erkin" **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1961.

Orhan Tahsin, "Balıksız ve Peynirsiz Geçen 40 Sene", **Hayat Mecmuası**, 19 Ocak 1961.

Gel de O Eski Yataklı Vagonları Arama!

ESER TUTEL

Çocukluk yıllarımızda "...Demir bağlarla ördük ana yurdu dört baştan!" diye marşlar söylerdik.

O zamanlar, trenlerin günlük yaşamımızda gerçekten vazgeçilmez bir yeri vardı.

Kartal'a, Pendik'e gitmek için de trene binilirdi; Ankara'ya gitmek için de... Kıyılarımız boyunca sıralanan kentlerimize, kasabalarımıza ulaşmak için tek çare nasıl Denizyolları İdaresi'nin semaver bacalı, balta burunlu, siyaha boyalı istimli gemileriyse, Anadolu'nun yanık bağrına uzanmak için de tek vasıta trendi. Hele siz trene binin, saatler, hatta günler sürecek yolun kabasını katedin, ondan sonrası kolaydı. Artık otobüse mi binersiniz, yoksa kaptıkaçtıya mı, size kalmış bir işti. Kolay dedimse, dile kolay... Aslında denklerin, sepetlerin, hurçların, bavulların arasında sarsıla sarsıla, hoplaya zıplaya en ücra köylere kadar uzanmak, maceradan da öte, gerçek bir eziyetti! Eziyet ki, nasıl bir eziyet! Bilmeyenlere anlatmak, deveye hendek atlatmak...

Trenin adı, o zamanlar "kara tren"di. Türküsü bile vardı "Kara tren gelmez m'ola.." diye... Katarlar, kocaman, bilmem kaç tonluk dev lokomotiflerin çektiği sıra sıra kara vagonlardan oluşurdu. Tiz çığlıklar atarak, bacasından kapkara dumanlar savura savura gelen lokomotifi, gerçek bir masal canavarına benzetir, korkardım. Yine de, insanları gezmeye götürdüğü için olsa gerek, severdim trenleri, lokomotifleri...

Bir Başka Heybeti Vardı O Kara Trenlerin!

Trene binmek bir başka zevkti benim için... Yalnız binmek mi? İstasyona gidip tren seyretmek bile bana bir başka heyecan verirdi. Erenköy'de yazlıktayken istasyona gittiğimde, koca trenin Ethem Efendi Caddesi'nin üstünden geçtiği kemerli köprünün altından oflaya puflaya çıkageldiğini görmek beni heyecan içinde bırakırdı. Önceleri, iki yanından bembeyaz buharlar salarak istasyona giren lokomotifin heybetinden korkup geriye kaçtığımı çok iyi hatırlıyorum. Sonraları geriye kaçmayıp olduğum yerde sımsıkı durmakla bir cesaret gösterisi yapmak ister oldum bizimkilere...

Annem telâşla, "Evlâdım, kenara kaçsana!" diye kolumdan kendine çekerdi beni... "Sen de duydun! Maltepe istasyonunda çocuğun biri nasıl trenin rüzgârına kapılmış da araya düşmüş! Parçalarını Allah kimsenin başına vermesin, tek tek rayların üstünden toplamışlar!"

Şimdi yine Feneryolu istasyonunda trenin ilerdeki dönemeçten kendini gösterip çıkagelmesini beklediğim çok oluyor. Ama elektrikli tren hiçbir heyecan uyandırmıyor bende... Ner'de o eski kapkara devâsa lokomotifler, ner'de şimdiki kişiliksiz elektrikliler...

Yıllardan beri treni hep minibüslere, otobüslere tercih etmişimdir. Eve gitmek için, şu yaşa geldim, denk düşerse hâlâ üşenmeyip Haydarpaşa'dan trene biniyor, üçüncü istasyonda, Feneryolu'nda iniyorum. Ya da Bakırköy taraflarına gitmem gerektiğinde otobüse, minibüse bakmayıp, hemen Sirkeci Garı'nın yolunu tutuyorum.

Bakıyorum, vagonlarının temizliği ihmal edilmiş... Kimi pencereler kırık... Bazı kapılar hareket saati gelinceye kadar bir türlü kapanmıyor.... Kış günlerinde buz kesiyorum, ama olsun, "Ne kadarcık yol ki!" diyorum, yine de inmiyorum. İçerde tükenmez kalemden yara banrına, dikiş setinden manikür takımına kadar akla gelebilecek her türden ıvır zıvır satılıyor. Vakit çabucak geçiveriyor. Bir de

bakıyorsunuz ki, ineceğim istasyona gelivermişim bile! Dedim ya, yine de trenden vazgeçemiyorum

Demiryolları, Gerçek Bir Üvey Evlât!

Yıllarca demiryollarını öylesine ihmal ettiler ki, üzülmemek elden gelmiyor. Yetkililer, öyle sanıyorum, trenler temelli ortadan kalkmadıkça şöyle bir oh çekip rahat etmeyecekler... Banliyö trenlerini denk getirip belediyelere bir devretseler, göreceksiniz nasıl sevinecekler... Yıllarca bir kilometrecik bile olsun yeni bir hat ilâve etmediler... Bırakın yeni bir hat ilâvesini, aksine mevcut trenleri bile kaldırmak gayretindeler... Altyapı yetersiz, raylar eski, vagonlar müzelik...

"Demiryolu taşımacılığı komünist işi!" diyerek yıllarca trenlerin hakkını yediler. O güzelim trenlere pek bir yenilik getirmediler. Hangi rüzgârlar estiyse, elli yıldır modern tren taşımacılığını hep göz ardı ettiler.. Varsa yoksa, hep motorlu araçlar, otomobiller, otobüsler... Hep karayollarını geliştirdiler, demiryollarımıza ise üvey evlât muamelesi ettiler. Sanki demiryolu demek sadece Haydarpaşa-Ankara trenleri demek! En hızlı ekspres de, en konforlu yataklı vagon da, servisi en düzgün yemekli vagon da hep o hatta... Ecee gerisi? Bütün ötekiler hatlarla yıllarca ilgilenmediler.

İlerhalde zararına çalıştığından olsa gerek, nerdeyse başlarına bela...

Gün görmüş büyüklerimiz Haydarpaşa – Ankara arasında çalışan eski yataklı vagonlarının rahatını, lüksünü, konforunu anlata anlata bitiremezlerdi. Ankara'dan İstanbul'a dönüşün zevkine zevk katan şey, aslında yataklı vagonlarla yapılan yolculuktan başkası değildi. Şimdi o eski vagonları ara ki bulasın! Birkaçını başka hatlarda çalıştırıyorlar, ama yolcular bindiklerine bin pişman.

Babam 40'lı yıllarda Haydarpaşa – Ankara arasında çalışan yataklı vagonların, Avrupa'daki modern yataklıları asla aratmayacak derecede kusursuz olduğunu söylerdi. Vagonlarıyla, konforuyla, nefis yemekleri, aksamayan servisiyle ve de her zaman saygılı personeliyle...

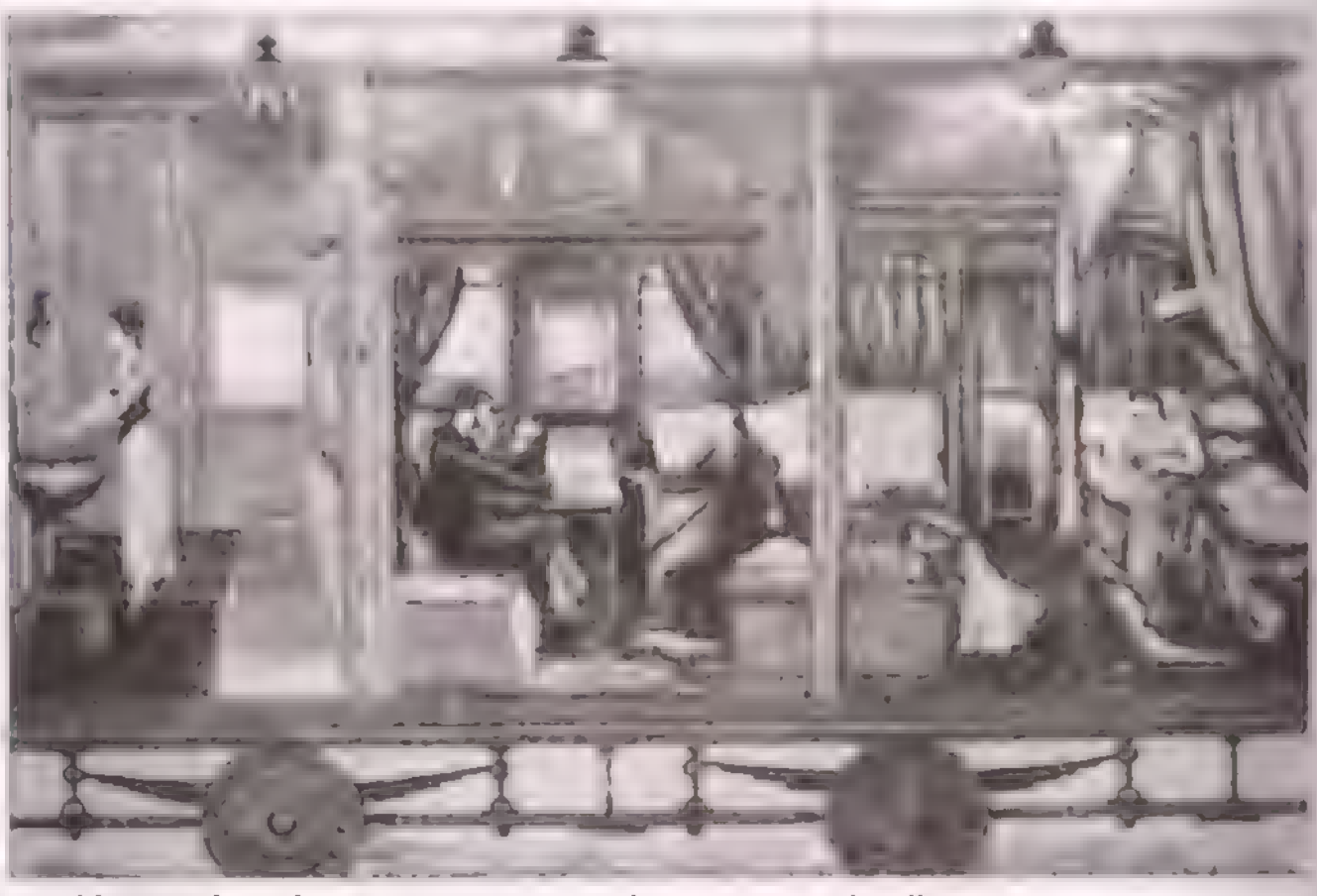

Yataklı vagonların banyo ve yatak bölümlerini gösteren bir illüstrasyon.

Keşke Ben de Trenle Ankara'ya Gidebilseydim!

40'lı yılların başıydı, çünkü çok iyi hatırlıyorum, ilkokuldaydım. Bir gün babam akşamleyin sofra başında o pazartesi bir iş için Ankara'ya gideceğini söyledi. Sanıyorum, "murafaa"sı vardı. Murafaanın ne demek olduğunu sordum, Yargıtay'da yapılan duruşma demekmiş. Avukat olan babam ben çok küçükken bir kez daha murafaaya gitmişti, ama Ankara'ya değil de Eskişehir'e... Çünkü o zamanlar Yargıtay Eskişehir'de olduğundan murafaalar Eskişehir'de yapılırmış. İstanbul'dan Ankara'ya gitmek için tek vasıta, trendi. Bunu bildiğimiz için babama Ankara'ya neyle gideceğini sormak hiçbirimizin aklına gelmedi. Elbette ki trenle gidecekti. Ama bu sefer, yataklı trenle!!!

Babam, pazartesi sabahı yanına dosyalarından başka yol için gerekli öte berisini de alıp evden çıkarken, sanki Ankara'ya gidecek olan o değil de benmişim gibi heyecanlanmaktan kendimi alamamıştım. Ne güzeldi kim bilir trenle Ankara'ya gitmek... İsimlerini ancak atlasta görebildiğim İzmit gibi, Bilecik gibi, Eskişehir gibi şehirleri görmek ne müthiş bir şey olmalıydı. Meğer tren, bütün bu şehirlerden geceleyin karanlıkta geçtiği için, insan hiçbirini görmezmiş. İstasyonlarda yarım dakika, bilemediniz bir dakika kadar durur, sonra hemen düdüğünü öttürüp yoluna devam edermiş. Yine de, Eskişehir'de geceleyin pencereden uzanıp salep içilir, Polatlı'da da yörenin susamsız simidinden yenirmiş. Olsun, gecleyin de gitse, yine de trene binip Ankara'ya gitmek isterdim.

Ankara'ya Gitmek! Kim Bilir Ne Macera!

Babam pazartesi günü akşamı eve gelmeyecek, yazıhaneden çıktıktan sonra doğruca trene gidecekti. Nasılmı? Karaköy'den vapurla Haydarpaşa'ya geçerek, oradan da trene binerek... Tren dedimse, öyle kara tren, mara tren değil, Haydarpaşa'da gördüğüm o lâcivert renkli, her tarafı tertemiz, pencereleri gıcır gıcır silinmiş, lüks yataklı vagonlar vardı ya, onlara binip gidecekti. Salı sabahı Ankara'da indikten sonra hemen

Temyiz mahkemesindeki murafaada hazır bulunacaktı. İşi öğleye kadar biteceği için de, boş kalan zamanda Ankara'daki bir ıkı ahbabına uğrayacaktı. Sonra? Sonra akşamleyin yeniden yataklıya binerek çarşamba sabahı İstanbul'da olacaktı. Akşam yemeklerini restoranda yiyecekti. Tabiî, sabah kahvaltılarını da yine restoranda edeceği gibi... Az macera mıydı bu?! N'olurdu, okulum olmasaydı da, beni de alıp götürebilseydi!

O zamanlar Ankara'ya sırf yataklı vagonlardan oluşan özel bir katar var mıydı, yok muydu, bilemeyeceğim. Belki de Anadolu Ekspresi'nin peşine bir yataklı vagon ile bir de yemekli vagon takılıyordu, hepsi bu kadardı. Bildiğim bir şey varsa, o da bizdeki yataklı vagonları, uluslararası özel bir kuruluş olan "La Compagnie Internationale des Wagons-Lits et des Grands Express Européens" adlı büyük bir şirketin çalıştırdığı idi. Bu şirketin on kelimeden oluşan hayli uzun Fransızca adı, büyük madenî harflerle vagonun iki yanında okunurdu. Ayrıca her vagonun iki başında da, "Yataklı Vagon" anlamında, yine Fransızca olarak "Voiture - Lits" diye yazılıydı.

Haydarpaşa garında, şu bizim banliyö trenlerine binerken gördüğüm kadarıyla bu yataklı vagonlar, öteki yolcu vagonları gibi hiç de bakım ve temizlikleri ihmal edilmiş, kasvetli görünüşlü vagonlar değildi. Hangisine bakarsanız bakın, hepsi de bir güzel yıkanmış, temizlenmiş, camları silinmiş, baştan sona pırıl pırıl vagonlardı. Öteki vagonların soluk bir yeşil renkte olmalarına karşılık bu vagonlar canlı ve çok tatlı bir lâciverde boyanmışlardı. Ya içleri? İçlerine hiç girmediğim için bilmiyordum; ama ınanın ne çok merak ediyordum.

Tâ ki, babam, o çarşamba akşamı eve dönüp de hepsi hepsi iki gece bir gün süren o kısacık Ankara yolculuğunu en ince ayrıntısıyla anlatıncaya kadar...

O Zamanın Vagonları, Hangar Gibi Değildi

O zamana kadar banliyö trenlerının dışında hıç trene binmemıştım. Yalnızca yazları, Haydarpaşa'dan Erenköy'de kiraladığımız derme çatma yazlık eve giderken binerdik trene... Bir de, her yıl, bir kere Yakacık'a testi kebabıyla çavuş üzümü yemeye giderken... Kartal'da iner, talika denen tek atlı arabaya binerek tâ Yakacık'a çıkardık.

O zamanlar tren vagonlarının içi bugünküler gibi hangar gibi baştan sona açık değildi. Her vagon, bır kenarda uzanan koridor boyunca yan yana sıralanmış kompartımanlardan oluşurdu. Sürme kapıyı, kuvvetiniz yeterse tabiî, kapı kolundan tutup kenara itebilirseniz, içeriye girer, otururdunuz. Bir ara kontrolör gelir, elindeki zımbayla biletinizi zımbalayarak bir daha kullanılmasının önüne geçerdi. Biletler kartondan olup mevkiine göre değişik renklerdeydi. Arkasına verildiği tarih basılmış olduğundan sadece o gün için geçerliydi. Gidiş - dönüş alınan biletleri ise, orta yerinden bir o yana, bir bu yana katlayarak ikiye ayırır, gidişi zımbalatır, dönüş parçasını da kaybetmemek üzere cebinizin sağlam bir köşesine yerleştirirdiniz.

Her kontrolörün bilette açtığı delik, başka başka olurdu.

-"Bak, bu seferki yıldız şeklinde!" derdik. Üç ya da dört köşe bir delik açılmışsa, beğenmezdik.

Birinci mevki vagonlar dört kişilik olup içerisi koyu kırmızı renkte deriyle kaplıydı. Yan yana iki yolcunun oturduğu kanepenin arka dayanılacak yerinin iki yanında baş dayayacak yerleri vardı. İkinci mevki kompartımanlar ise altı kişilik olup, koyu bir yeşildi. Birinci ve ikinci mevki kompartımanlar aynı vagonda yer almaktaydı

Üçüncü mevki vagonların kompartımanları ise sekiz kişilik olup oturacak yerleri tahtaydı. Bu vagonlara daha çok Gebze ve çevresinin kırsal bölge insanları binerdi. Üçüncü mevki yolcuları, yanlışlıkla da olsa bir üst mevkie geçip oturacak olsalar, biletçi hemen onları yerlerinden kaldırarak kendi vagonuna gönderir, gitmemekte direnenlere de cezalı bilet kesmek için kalemine ve makbuz koçanına davranırdı. Keza, ikincidekiler de birinci kompartımanına girerlerse aynı sert muameleyi görürlerdi.

Vagonların hepsinin de pencere camına -eğer kırıldığı için yeni bir cam takılmamışsa- gökyüzüne bakan, hafifçe yana eğik bir ay-yıldız işlenmiş bulunurdu. Bakınca içimi ısıtan, her zaman bana gülümseyerek bakan bir ay ile yıldız...

Tren demek, benım için yalnızca banliyö trenleri demekti. Ama asıl dikkatimi çeken, baş tarafındaki kocaman, heybetli mi heybetli, kapkara lokomotifti! Bacasından dumanlar püskürten, arada bir altından küçük ateş parçacıkları dökülen bu lokomotifi bazen katara ters olarak bağlarlardı da, onun koca treni nasıl oluyor da arka arka çektiğine bir türlü akıl sır erdiremezdim. "Bunu bilmeyecek ne var, gerektiğinde otomobiller de geri geri gitmiyorlar mı?" derdi babam.

Kampanalar Çalar, Düdükler Öttürülürdü!

Ama en çok hoşuma giden şey, istasyon şefinin trenin hareket etmesi için duvardaki koca kampanayı çalmasıydı. Daha doğrusu, istasyon memuru, üstünde lâcivert üniforması, başında kırmızı kenarlı kasketiyle perona çıkıp duvarda asılı duran kampanayı çalmadıkça tren asla hareket etmezdi. Arkasından ince bir düdük sesi duyulur, hemen sonra da makinist "Düüüttt!" diye o koca düdüğünü öttürürdü. Lokomotif iki yanından beyaz beyaz dumanlar püskürtür, tekerlekleri rayların üstünde kısa bir patinajla boşa döndükten sonra nihayet yerinden kımıldar, hareket ederdi.

Günümüzde bakıyorum da, istasyonlarda trenin hareket etmesi için artık ne kampana çalınıyor, ne de dü-

dükler öttürülüyor. Şef, ya elindeki bir yanı yeşil, öte yanı kırmızı ışıklı sopanın yeşil yüzünü makiniste göstererek hareket müsaadesini veriyor ya da bir anahtarı duvardaki küçük kutuya sokup çevirerek karşı direkteki yeşil ışığı yakıveriyor. O kampanalı törenler de çoktan mazide kaldı... Bırakın kampanayı, tren düdüğüne bile yıllardır hasret kaldık biz...Her şey artık bu kadar sessiz ve gösterişsiz...

Aslında demiryollarında gece olsun, gündüz olsun renkli ışıkların çok büyük önemi var: Yeşil ışık, karayollarındaki gibi makiniste yolun açık olduğunu gösteriyor. Turuncu işaret bir çeşit uyarı habercisi; az ilerde yolun kapalı olabileceği anlamına geliyor. Kırmızı ışık ise düpedüz tehlike! Makinistin o kırmızı ışığa gelmeden ne yapıp edip treni durdurması gerek! Hepsi, her şey bu kadar basit, ama o derecede de önemli!.

Ne Anlatıyorduk Nerelere Geldik!

Evet, pazartesi günü akşamı Ankara'ya hareket eden babam, çarşamba günü sabahı İstanbul'a döndü. Akşam olup da eve gelince, Ankara yolculuğunu öylesine ayrıntılara girerek ballandıra ballandıra anlatmaya koyuldu ki, sanki Battal Gazi Destanı'nı anlatıyor... O güne kadar hiçbir evde, reytingi böylesine yüksek bir başka yol hikâyesi daha anlatılmadığından eminim!

Trene binip Haydarpaşa'ya nasıl gitmiş... Garda Ankara ekspresi nerede diye nasıl sormuş... Vagonun kapısının önünde, kahverengi üniformalı, başı yuvarlak kasketli kondüktör, gelecek yolcuları nasıl karşılıyormuş... Elindeki bilete bakarak babama nasıl yer göstermiş... Daha neler, neler... Sanki sıradan bir Ankara yolculuğu değil de Jules Verne'in "Seksen Günde Devrialem"i!

Ama asıl ilgimi çeken, yataklı vagonun kendi olmuştu. Erenköy'e giderken bindiğimiz banliyö trenlerinin vagonlarından çok farklı olan yataklı vagonlarda yolculuk yapmak sekiz yaşındaki benim için müthiş bir şey olmalıydı. Niçin mi? Babam yataklı vagonun kompartımanını değil de, sanki Dolmabahçe Sarayı'nın taht salonunu anlatıyordu.

-"Kompartımanın içi öyle fazla büyük değil, çocuklar," diyordu. "Aslında küçücük bir yer. İçeriye girince hemen paltomu çıkartıp kenardaki küçücük dolabın içindeki askıya astım. Ortada öyle yatak matak gözükmüyordu. Bir kenarda bir koltuk var, pencerenin önünde de açılır kapanır bir küçük masa...

"Her taraf kahverengi kadifeyle kaplı... Karşıda ise küçük bir ayna var... Meğer önündeki dolabı tutamağından tutup çekince içinden küçük bir lavabo çıkıveriyormuş! Baktım, musluğundan hem sıcak, hem de soğuk su akıyor... Yanındaki sabunlukta, üzerinde kabarık W- L harfleri okunan, kibrit kutusu kadar minicik bir sabun... Yerde küçük bir halı serili... Tavana yakın bir yerde de küçücük bir vantilatör... Sıcak günlerde içerisini serinletsin diye... Hava soğuk olduğundan kaloriferi önceden açıp vagonu bir güzel ısıtmışlar... Sıcaklık nereden mi geliyor? Sorduğun suale bak! Tabiî ki, lokomotifin şofajından oğlum...

"Pencerede perdeden başka, bir de içeriye güneş girmesin diye indirebileceğin sık telden örülü bir güneşlik var! Derken tavanda küçük bir kol gözüme çarptı. Baktım, meğer gerektiğinde çekip treni durdurmak içinmiş bu kol.... Nasıl? Kolu hiç çektim mi? Durup dururken niçin çekeyim. Hem sebepsiz yere çekmenin büyük cezası var, evlâdım!.

Gidip de Dönmemek, Dönüp de Bulmamak Var!

"Evet, ne diyordum. Trenimiz, tam saatinde düdüğünü öttürerek hareket etti. Yakınlarını geçirmeye gelenler ellerindeki mendilleri sallayarak onlara iyi yolculuklar dilediler. Eee, kolay mı, tâ Ankara'lara gitmek! 500 kilometrodan fazla bir yol! Şair ne demiş? Gidip de dönmemek, dönüp de bulmamak var!

"Bulunduğum yer küçücük bir kompartıman ama, içinde yok yok! İnanın, küçücük tuvaleti bile var! Evet, tuvaleti var ya! Hayır, lâzımlık mazımlık değil, oğlum, gerçek bir alaranga tuvalet! Yan yana iki kompartımandaki yolcuların ortaklaşa kullanabilecekleri şekilde yapılmış. İki yandan da kapısı var. İçeriye girince, öteki kapının mandalını indiriyorsun. İşini bitirince de kaldırıyorsun. O da girdiğinde, senin kapının mandalını indiriyor, sonra çıkarken kaldırıyor...

"Kompartımana yerleştikten sonra, akşam yemeğimi yemek üzere doğruca restoran vagonuna gittim. Dört kişilik masaların birinde bir beyefendiyle eşi hanımefendi oturmaktaydılar. Şef garson beni onların masasına buyur etti. Karşılıklı kendilerimizi takdim ettik, birbirimize iyi yolculuklar diledik. Bey bir yerde genel müdürmüş, eşi de Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nde çalışmaktaymış. Hoş beşten sonra aramızda tatlı bir sohbet başladı. Bir hafta önce İstanbul'a gitmişler, şimdiyse Ankara'ya geri dönüyorlarmış.

"Masaların hepsine tiril tiril bembeyaz, kolalı örtüler örtmüşlerdi... Keza, külâh gibi çevrilip tabaklara yerleştirilen peçeteler de tertemizdi... O küçücük mutfakta neler neler hazırlamamışlardı ki... Yemekler çok güzel, servis kusursuzdu... En güzeli de, tren dönemeçlere girdiği zaman masalardaki su şişelerinin birbirine çarparken şıngır şıngır çıkardıkları seslerdi. Hayır, hiç devrilen şişe olmadı... Bir tanesi devrilecek gibi olduysa da, hemen tutarak yakaladım, oğlum...

"Yemek faslı bittikten sonra onlara, "Afiyetler olsun," diyerek kalktım Tren o sıralarda hayli hızlandığı için pek ziyade sarsıla sarsıla gitmeye başlamıştı. Düşmemek için kenarlara tutunarak kompartımanıma döndüm Baktım, vakit hayli ilerlemiş. Artık

Bir dönemin yataklı vagonlardaki lokanta bölümü.

yatayım dedim Yatak mı nerede? Sabredin, onu da anlatacağım! Hemen zile bastım, kondüktör geldi. Hani Haydarpaşa'da vagona binmeden önce beni karşılayıp, yerimi gösteren vazifeli vardı ya, o işte... Son derece saygılı, terbiyeli bir adamcağız... Sordum, yirmi beş yıldan beri Vagonli'de çalışmaktaymış. Gerçekten de çalışanların çoğu şirketin hep yıllanmış elemanları... Zavallılar, herkes yattıktan sonra, koridorun başındaki, açılıp kapanabilen daracık bir divana üzerindekilerle uzanıyorlar. Sarsıla sarsıla uyuklayarak sabahı ediyorlarmış... Niçin mi? İhtiyacı olan yolcular zile basarlarsa hemen fırlayıp kalkabilmeleri için...

Küçücük Kompartımana Bakın Neler Sığdırmışlar!

"Kondüktöre yatağımı yapmasını rica ettim. Otururken arka dayanılan arkalık var ya, onu tutarak öne yatırınca oldu sana bir güzel yatak! Hemen çarşafı yaydı, yastığı yerleştirdi, battaniyeleri serdi... Bana soyunup yatmaktan başka bir şey bırakmadı...

"İçerde, belki lâzım olur diye bir kenarda içi su dolu bir sürahiyle iki de bardak var... Sürahi de, bardaklar da sarsıntıdan devrilmesin diye, özel yerlerine yerleştirilmiş... Başucumda birtakım düğmeler vardı... Tek tek hepsine basarak kontrol ettim... Biri, bir şeye ihtiyacım olursa, kondüktörü çağırma zilinin düğmesiydi... Öteki, tavandaki ışıkları yakıp söndürüyordu... Bir başkası, başucumda kitap okuma ışığının düğmesi... Ayrıca kaloriferi ayarlamak için de düğmeler var... Ama en çok ne hoşuma gitti, biliyor musunuz? Başucumdaki saat asmak için yerleştirilmiş küçücük bir kanca! Cep saatini çıkartıp o kancaya asıyorsun... Üstünde de küçücük bir ampul yanmakta... Niçin mi? Geceleyin uyandığında saati mi merak ettin? Göz ucuyla şöyle bir baktın mı, hemen görebilmen için!"

Babam daha sonraları da birkaç kez daha yataklıyla Ankara'ya gidip döndü. Her dönüşünde de bizlere bunlara benzer şeyler anlattı. Hepsini de aynı heyecanla dinledim... İlk fırsatta -tabii büyüyüp para kazanmaya başlayınca- ben de yataklıya binerek Ankara'ya gitmeye karar verdim.

Gittim de... Hem de babamın anlata anlata bitiremediği o konforlu ve içine bin bir şeyin sığdırıldığı o eski vagonların biriyle... Yatmadan önce de -cep saatlerinin modası geçmişti artık, herkes kol saati kullanıyordu- saatimi çıkartıp o kancaya asmayı ihmal etmedim. Ne var ki, üstündeki minicik ampulü bir türlü yakmayı başaramadım. Belli ki aradan geçen yıllar sonra o minik ampul bozulmuş olmalıydı. Yine de eski günlerin nostaljisini o küçücük vagonda, uyku tutmayan bir gece boyunca da olsa, her anını tada tada yaşadım.

Nerde O Eski Yataklı Vagonlar!

Bugün de Ankara'ya gitmem gerektiğizaman, eğer acelem yoksa yataklı treni otobüse tercih ediyorum. Yol, dokuz buçuk saate yakın sürüyor. Fiyatı da otobüsünkinden biraz daha fazlaca... Ama hiç olmazsa insan soyunup dökünüyor, deliksiz bir uyku çekmese de, iyi kötü dalıp gidiyor. Yüzünü yıkayıp tıraş oluyor, sonra da çayını içip kahvaltı ediyor. Bir de bakıyorsunuz ki Sincan'a gelivermişsiniz. Derken Etimesgut ve de arkasından Ankara!

Günümüzdeki yataklı vagonlar, artık hep yerli imalat... Ya Adapazarı'nda ya da Eskişehir'de yapılmışlar. Kompartıman temiz ve rahat da, yine de o eski yataklı vagonlardaki gibi kusursuz rahatlık ve zarafette değil. Üstelik başucunda saatinizi asacağınız o küçücük kancasıyla o minicik ışığı yok! Yine lavabosu, şofajı var, ilâveten bir de küçük soğutucusu var. Ama, tuvaleti yok! Evet, yeni yataklı vagonlarda, eskiden olduğu gibi iki kompartıman arasında yer alan özel tuvaleti yok. Geceleyin ihtiyacınızı görmeniz mi gerekti? Üzerinize bir şey alıp, vagonun iki başındaki umumi tuvaletlerden birine kadar gitmek zorundasınız. Gündüzün belki sorun değil, ama gecelcri, özellikle de hanımlar için sorun olup çıkıyor.

Yeni vagonlarda niçin tuvaletlerin kaldırıldığını soracak oldum da, kondüktör önce, "Bilmiyoruz, tuvaletsiz yapmışlar, efendim," diyerek sorumu geçiştirmek istedi. Israr edince de baklayı ağzından çıkartarak şöyle dedi:

-"Efendim, söylemesi ayıp, çoğu sayın yolcularımız tuvaletleri o kadar kötü durumda bırakıyorlar ki, bizler durmadan temizlemekten, İşletme de sık sık ötesini berisini onarıp değiştirmekten bıktı. Sonunda, yeni vagonları gördüğünüz gibi tuvaletsiz yaptırmak zorunda kaldı!"

Ziya Gökalp'in 78. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle

"Ziya Gökalp Hüzün ve İnkisar İçinde Ölmüştür"

YAZAN: M. ZEKERİYA SERTEL
AKTARAN: MEHMET UZUN BABOĞLU

"Birkaç ay evvel, Ankara'dan geldiği günden beri, Nişantaşı'ndaki evinde münzevi ve metruk yaşayan Ziya Gökalp'i ziyarete gitmiştim. Son zamanlarda bütün eski dostları, daha doğrusu dost tanıdıkları tarafından terk ve ihmal edildiği için o bu ziyaretlerden hoşlanıyor, onu inzivagâhında hatırlayanlara karşı minnet ve şükran hissi duyuyordu. Bir zamanlar İttihat ve Terakki'deki merkezinde etrafını alan dalkavuklar şimdi onu fakr ve sefaleti, ıztırap ve mahrumiyeti ile başbaşa yapayalnız bırakmışlardı. Ziya Bey artık eski siyasi nüfuzunu kaybetmiş, sadece kendi aleminde memleket için kitap yazan, ilim ve irfan yapan bir alim olarak kalmıştı. Şimdi onunla temas ve siyasi bir muvaffakıyete bir vasıta ne de liyakat kesp edilemeyen bir teveccüh ve itilâya bir basamak teşkil edebilirdi. Etrafında yalnız onu sevenler ve onu ilmine ve dehasına hürmet edenler kalmıştı.

Ziya Bey Ankara'dan ruhen ve bedenen hasta dönmüştü. Ruhunda tatmin edilmemiş bir arzunun inkisarı, vücudunda tedavi edilememiş bir hastalığın devamlı tahribatı vardı. Bu iki tesir altında Ziya Bey'in son zamanlardaki hayatı acı, hüzün ve keder içinde geçiyordu. Hayata karşı laubali ve lakayt olan Ziya Bey son zamanlarda sıhhatini çok düşünüyor, yapacak çok işi olduğunu söyleyerek zamanın darlığından şikâyet ediyor, bilhassa çocuklarının maişet ve hayatı onu çok işgal ediyordu.

Ziya Gökalp.
(23 Mart 1876-25 Ekim 1924).

O akşam yine Ziya Bey'in sıhhatinden bahsettik. O gece çok şen ve çok neşeli idi. Bize; doktorların onu tabi tuttukları rejimden gülerek bahsediyor, bütün gün meyve ve kavun yemeye mecbur olduğundan şikâyet ediyordu. O sırada kapı çalındı, içeriye bir telgraf getirttiler. Yüksek koltuğunda Çin ilahları gibi bağdaş kurmuş olan Ziya Bey gözlüklerini taktı. Telgrafı bir daha, bir daha okudu. Sonra kenara bırakıp sözüne devam etmek istedi. Fakat çehresinde iki dakika evvel görünen neşe kaybolmuştu. Sonra telgrafı attı, gözlüğünü çıkardı, o vakte kadar Ziya Bey'de hiç görmediğim bir hiddet ve asabiyetle:

- Hem yapamazlar, hem yapanlara fırsat vermezler, dedi.

Neşeli meclisimize bu asabi havayı getiren bu telgrafı anlamakta Ziya Bey bizi uzun müddet tereddütte bırakmadı, her dakika artan bir asabiyetle, ruhunun ta derinlerinden gelen bir isyanla sözüne devam etti:

- "Telgrafı Hamdullah Suphi gönderiyor ve benden 'Türk Yurdu' için makale istiyor. Zora geldikleri zaman, bir iş yapılacağı zaman hep bize müracaat ederler. Ruhunu bize verirler, fikrini biz veririz, vechesini biz tayin ederiz. Sonra efendiler bu fikirleri benimsiyor, bize bir tekme vurup kapı

• Araştırmacı-yazar.

dışarı atıyorlar. Yapınız efendiler, siz yapınız. Madem ki bize muhtaç değilsiniz, madem ki bize kıymet vermiyorsunuz, niye bizden makale, bizden yazı, bizden fikir istiyorsunuz."

Ziya Bey aylardan beri ruhunu kemiren acıyı nihayet dökmek ihtiyacını duymuştu. Daha Ankara'da iken Türk Ocağı onu ihmal etmiş, ona layık olduğu hürmette kusur etmişti. Daha orada fikirlerini tervic ettirecek bir mahfil bulamıyor, her tarafta kendisine modası geçmiş bir alim nazarıyla bakılıyordu. Istanbul'a geldiği zaman etrafında eski ateşin, vecdli, heyecanlı ve imanlı gençleri bulamadı. Nişantaşı'ndaki evini kimse ziyaret etmiyor, kapısını çalan bulunmuyordu. O, bu terk ve ihmal edilmenin, daha hayatta iken unutulmanın acısını duyuyor, günden güne büyüyen bir azap halinde ruhunu sardığını hissediyordu.

Ankara'dan avdet ettiği zaman mebusluktan istifa ederek tekrar Darülfünun'daki kürsüsüne avdet etmeye karar vermişti. O mebusluğu çocuklarını aç bırakmayacak bir maişet vasıtası bulmuş olmak için kabul etmişti. Fakat o ilme ve Darülfünun'daki kürsüsüne aşıktı. Her vakit: "Ben fikirlerimi neşredecek bir sahaya muhtacım. Bana serbest bir kürsü, hür bir mecmua lazımdır," der ve benden onun yazı yazabileceği bir mecmua çıkarmaklığımı isterdi. Bu ihtiyaç ile İstanbul'a gelir gelmez Darülfünuna gitti ve bu arzusunu izhar etti. Fakat onun tesis ettiği bu müessesede onun yetiştirip başına koyduğu gençler ona "Hayır" dediler.

Darülfünun'a ilmi Ziya Bey getirmiş, gençlerin kafasına ilim telakkisini o sokmuş, bugün Darülfünun'u idare eden gençleri o yetiştirmişti. O herkesten böyle cevap bekleyebilir, fakat kendi malı, kendi evi addettiği Darülfununundan böyle bir cevap alacağını tahmin edemezdi. Darülfünun'un ona kapılarını kapaması, gençliği onun feyzli dehasından istifade hakkından mahrum bırakması hiçbir havsalanın almayacağı acı bir şeydi. Bu menfi cevap Ziya Bey'e hayatında en büyük darbe oldu. O bu ağır darbenin tesiri altında ruhen hasta oldu. Sevgilisinden mahcur edilmiş bir aşk gibi son aylarında hep bu acıyı sayıkladı, hep bu darbenin tesiri altında mahzun ve mükedder yaşadı.

İşte o gece Hamdullah'ın telgrafından aldığı ilham ile ocaklara karşı duyduğu iğbirarı izhar ile kalmayarak sözüne devam etti:

- Türk Ocağı'nı ben tesis ettim, asri Darülfünun'u ben kurdum. Fakat bugün bu iki müessesede de benim yerim yoktur. Türk Ocağı'nda beni Hey'et-i Merkeziye'ye bile fazla görürler. Darülfünunda fikirlerimi neşr için benden bir kürsüyü bile esirgerler. Sonra bana mebus olma, siyasete karışma derler. Evet efendiler ama, ben de insanım, benimde ihtiyaçlarım vardır, çocuklarım vardır, ailem vardır, biz de yaşamaya ve onları yaşatmaya mecburum. Bana Darülfünun'da bir yer vermeseniz ben ilmimle nasıl yaşarım? Mesuliyetini üzerime aldığım bu çocukları nasıl kurtarırım? Kitaplarımı mekteplerden çıkarırlar, kabul ettikleri kitaplarımı basmazlar..."

Anlaşılıyordu ki kendisinden bahsetmesini ve bahsedilmesini sevmeyen mütevazı mahviyetkâr Ziya Bey'in içerisi inkisar dolu idi. Aylardan beri ruhunu kemiren bu acıyı dökmek için bir fırsat arıyordu. Hamdullah'ın telgrafı ona bu fırsatı vermişti. On dakika kadar bu isyanında devam etti. Sonra ancak hayatında hissine az mağlup olmuş insanların duyacağı nedametle sözünü kesti ve bir günah işlemiş gibi:

- Afedersiniz sizleri de kendi derdimle rahatsız ettim diye bizden af diledi. Fakat bu isyanında ne kadar haklı idı. Mezarı başında onun ruhunu ta'zıp etmekten hicap etmeyenler hayatında onu ihmal etmişler, tahkir etmişlerdi.

Vekaletin mekteplere kabul ettiği *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserini aylarca çekmecelerinde saklayarak bastırmamışlardı. Hasta olduğu müddetçe o eski dalkavuklarından hiçbiri onu ziyaret etmemiş, telefonla olsun hatırını sormaya tenezzül etmemişti. Ziya Bey Fransız Hastanesi'ndeki çıplak odasında hastalığın buhranları altında kendisini kaybedinceye kadar bu ruhi ve manevi ıstıraplar içinde yaşadı. Bütün hayatını milletine vakfeden, gençliğe ve memlekete yeni bir iman ve yeni bir mefkure telkin eden bu büyük mürşitin ölüm yatağında duyduğu bu unutulmak acısını

(Soldan) en küçük kardeş Mustafa Sıtkı, Ziya Gökalp ve çöl kıyafeti ile Mehmed Nihat Gökalp.

yalnız İsmet ve Gazi paşaların telgrafları geldiği zaman Ziya Bey artık gıdıp gelen şedit buhranlar içinde kıvranıyordu. O ıstırap anında bile İsmet Paşa'nın kendisini hatırlamasından mütehassıs olmuş, çocuk gibi sevinerek Paşa'ya şükran ve minnet hislerinin bildirilmesini rica etmişti. Ziya Bey'in bu tahassusunda kimsesiz bir yetimin teessürü vardı. Henüz nurunu kayıp etmeyen gözlerinde, iltifat gören, okşanan bir yetimin minnet hisleri okunuyordu. Onun bu minnet ve şükran duygusunu Gazi Paşa'nın telgrafı tamamladı ve hayatının son deminde onu sevindiren,

(Üstte) Ziya Gökalp'in cenazesi, mezarının bulunduğu yer olan Sultan II. Mahmud türbesinde. (Altta sağda) Ziya Gökalp'in cenazesi hastaneden çıkarılırken. (Altta solda) Gökalp'in Türk Ocakları tarafından yaptırılan mezarı.

aylardan beri ruhunu yiyen azabı dindiren yegâne hadise bu iki telgraf oldu. Yoksa memleketin bu büyük adamı tam manasıyla 'gözü açık' gidecekti.

Ziya Bey'in cenazesine yapılan muhteşem, muazzam ihtifal ve ölümü karşısında duyulan şümullü matem ve teessür bütün bu çirkinlikleri, bütün bu küçüklükleri örtecek ve onun hayatında tatmin edilemeyen hatta rencide edilen ruhunu memnun ve müsterih edecek kadar yüksek ve ulvi oldu. Millet adi ruhlu birkaç kadir- naşinas ve nankör gencin küçük hareketi yanında, büyük mürşitini ona layık büyük ve derin bir matemle karşıladı. Onun ufulünden mütevellit boşluğu bütün gençlik, bütün münevver ve mütefekkir sınıf da kalplerinden hissetti.

Darülfünun gençlerinin tabuta bir sarılışı ve onu benimseyerek yabancı ellerin temasından bir koruyuşu vardı ki heyecan ile karışık bir fahr ve gurur duymamak mümkün değildi. Gençler iki saat Ziya Bey'in tabutunu ellerinde taşımışlar, yorgunluk duymamışlardı Gençliğin gösterdiği bu vecdli, bu samimi, bu neziye manzara büyük ölünün ruhunu en ziyade müsterih eden bir manzara olmuştur. Eminim ki Ziya Bey gençliğin ve umumiyet itibariyle memleketin kendi arkasından bu büyük heyecanı duyacağını, onu bu derece takdir ettiğini bilseydi daha büyük bir huzur ve daha ziyade emniyet içinde gözlerini bu fani dünyaya kapayabilecekti. Ne yazık ki göremedi, görmedi. Son dakikaya kadar daima terk edilmiş olmanın acısıyla inledi, yetim kalmanın ıstırabıyla ağladı.

Mamafih hayatında maruz kaldığı bu ihmal ve nisyan, biraz da onun hususi seciye ve tabiatının bir netice-

sidir. Ziya Bey mahviyetkâr, mütevazı, sade ve samimi bir adamdı. Hayatta hiçbir hırsı, hiçbir emeli, şahsi hiçbir isteği yoktu. Maddi hayat onun için iğrenç olan hayattı. O daima maneviyat içinde yaşamayı, hayatın adi meşgaleleriyle uğraşmaya tercih ederdi. Ziya Bey hayatından bihaber bir adamdı. Konuşmasını bilmez, telefon edemezdi. Çarşıdan evinin ihtiyacatını tedarikten acizdi. Ona verirlerse yer, vermezlerse şikâyet etmezdi. Evinde mütevaziane bir hayat yaşardı. Son günlerine kadar ailesinin, nefsinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını bile düşünmeyi günah addediyordu. O fena filgayr olmaktan zevk alırdı. Onun için vaziyetinden kimseye bahsetmez, derdini kimseye açmaz, ihtiyaçlarını kimseye bildirmezdi. Binaenaleyh hiç kimse onun hayatının iç yüzünü bilmezdi.

Halbuki Ziya Bey bütün hayatını fakir ve sefalet içinde geçirmişti. Son hastalığı esnasında doktora verecek parası yoktu. Doktorlar istirahat için Ada'ya gitmesini tavsiye etmişlerdi. Fakat Ziya Bey'de Ada'da yaşayacak kadar para kalmamıştı. Son aylarında onun bu sefaletine aşina bir dostu çıkmasaydı, Ziya Bey belki de Nişantaşı'ndaki çıplak evinde kimsenin haberi olmaksızın göçüp gidecekti."*

KAYNAK

* **Resimli Ay Mecmuası.** Teşrin-i sânî 1340 (Kasım 1924) sene 1, sayı 10, s.1-2.
Yazıda kullanılan resimler:
- **Millî Mecmua** - Ziya Gökalp Nüshası- 5 Teşrin-i sânî 1340 (5 Kasım 1924).
- **Türk Yurdu Mecmuası.** 3. Tertip, Mart 1928, cilt 21 (22), sayı 197-3 (201).
- Mehmet Uzun (Baboğlu) Arşivi'nden seçilmişlerdir.

Ziya Gökalp'in Hastalığı ve Ölümü Dolayısıyla Kendisine ve Ailesine Çekilen Taziye Telgrafları

Ziya Gökalp tedavi gördüğü İstanbul-Beyoğlu Fransız Hastanesi'nde yatmakta iken Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in telgrafı:

"İstanbul'da Beyoğlu'nda Fransız Hastanesi'nde Türk mütefekkir-i muhteremi Ziya Gökalp Beyefendi'ye:

Rahatsızlığınızdan çok teessürle haberdar oldum. Sıhhat ve afiyetiniz haberine memleketçe intizar olunmaktadır. Süratle iade-i afiyetiniz için Avrupa'da tedavinize ihtiyaç varsa icap eden her şeyin tahsisini tekeffül ediyorum. Sıhhatiniz ve mahalli tedaviniz hakkında işannızı bekler, muhabbetkâr selamlarımı beyan ederim efendim."

21 Teşrin-i evvel 1340(21 Ekim 1924)

Reisicumhur Gazi M. Kemal

Ziya Gökalp; 25 Ekim 1924 cumartesi günü sabaha tedavi altında bulunduğu Beyoğlu'ndaki Fransız Hastanesi'nde dünyevî hayata gözlerini yummuştur.

"İstanbul vilayeti vasıtasıyla Ziya Gökalp Bey'in refikası Hanım Efendi'ye:

Muhterem zevceniz Ziya Gökalp Bey'in bütün Türk alemi için elim bir ziya teşkil eden gaybûbet-i ebediyesinden mütevellit hissiyat-ı taziyetkârâneml ve Türk milletinin samimi teessürat-ı kalbiyesini zat-ı ismetânelerine arz eder ve Türk milleti ve hükümetinin büyük mütefekkirin ailesi hakkında hissiyat-ı müşfikânesini temin ederim efendim."

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal

"İstanbul Vilâyetl vasıtasıyla Ziya Gökalp Bey'in refikası Hanım Efendi'ye:

Türkiye'nin ilim alemi için çok kıymetli bir uzvu olan muhterem zevceniz Ziya Gökalp Bey'in ufulünden mütevellit teessür ve hissiyat-ı ta'ziyet-kâraneml arz ederim efendim."

Lâtife Gazi Mustafa Kemal

"İstanbul Ziya Gökalp Bey'in refika-ı muhteremesi Hanım Efendi'ye:

Büyük alimin ziyaile memleketin uğradığı felaket içinde aile-i muhteremelerinin mütehassis oldukları teessürat-ı hususiyeye maa aile iştirak ederek Cenab-ı Hak'tan teseliiyat nlyaz eylerim."

İsmet (İnönü)

"Türklüğe ve Türk Ocaklarına ifa ettiği lâ yemûd (ölümsüz) hizmetlerle kalbimizde ebediyen yaşayacak bir minnet ve şükran hatırası bırakmış olan büyük alim ve rehber Ziya Gökalp'in vefatı dolayısıyla Türk milletine en samimi tazlyetlerimizi ve memleketin umumi kederine bütün mevcudiyetimizle iştirak ettiğimizi beyan ederiz."

Türk Ocaklan Merkez Heyeti,
Türk Ocaklan Hars Heyeti
Ziya Gökalp Cemiyeti

Diyarbakır Belediye Riyasetl'ne,

"Asırlardan beri ilim ve sanat sahasında yetiştirdiği Türk büyükleriyle milletin kalbinde hususi bir mevkii olan Diyarbakır şehrini büyük oğlu mütefekkir ve mürşid Ziya Gökalp'in ziyai dolayısıyla en derin teessürlerimizle taziyc ederiz."

Türk Ocakları Merkez Heyeti,
Türk Ocakları Hars Heyeti
Ziya Gökalp Cemiyeti

"Türk vatanı en büyük ilim adamını kaybetti. Milli Mücadele'nin ruhu ve istinagâhi olan milliyet fikirlerini neşretmek hususunda Ziya Gökalp Bey'in ifa ettiği hizmetler Türk milletinin kalbinde ebedi bir minnet bırakmıştır. Anadolu Ajansı, bu büyük zlya karşısında duyduğu derin teessürleri beyan ve Türk milletini bütün ruhuyla taziye eder."

Anadolu Ajansı

Yukarıda bazılarını sunduğumuz Ziya Gökalp'in hastalığı ve ölümü lle ilgili ta'ziyet telgrafları ile yayımlanan beyannamelerden ayrı pek çok ta'ziyet telgrafları gönderen ve ta'ziyetlerini bir beyanname ile Türk milletine duyuran yahut yurdun her köşesinde yayımlanan mahalli yayın organlarında çıkan ta'ziyet yazılan ile Türk milleti bir bütün olarak kaybettiği bu büyük düşünüründen dolayı üzüntülerini paylaşmışlardır.*

* **Türk Yurdu Mecmuası.** II/II. Tertip, Kânun-i evvel 1340 (Aralık 1924), cilt 1-15 (1-16), sayı 3 (168), s.213-216.

Divan Edebiyatı'nın Gerçek Yüzünü Aydınlatan Bir Işık Söndü

Divan Edebiyatı'nın Gerçek Mahiyeti...

TURGUT AKPINAR •

Bir zamanlar şimdi rahmete kavuşmuş olan iki değerli dostla Sahaflar Çarşısı girişindeki kahvehanede, kestane ağaçlarının gölgesinde fikir sohbetleri yapar, daldan dala atlar, çeşitli konulara girerdik. En yaşlımız olan Vehbi Belgil, *Cumhuriyet* gazetesinde özellikle müsbet ilimler alanındaki yenilikleri, nefis bir Türkçe ile, herkesin anlayacağı şekilde anlatan, eski edebiyatımızı iyi bilen bir yazardı. Söyledikleri, anlattıkları da dinlenilmeye değerdi. En gencimiz, Arapça ve Latince dahil yedi dili mükemmel bilen Necmeddin Ilılav idi ki, eski tabirle yed-i tula sahibi bir insandı (Ne yazık ki ben onun da erken ölümü arkasından bir yazı yazmak acısını yaşadım).

Bir ara söz bizim öğrenciliğimizde "Divan Edebiyatı" dediğimiz konuya geldi. Belgil, özetle: Divan Edebiyatı'nın gerçek yüzünün, bilgili bilgisiz pek çok kimsenin sandığı gibi sadece gül-bülbül, aşk-şarap edebiyatı olmayıp, toplumun çeşitli meselelerine ışık tutan, sosyal içerikli yönleri de olan bir edebiyat olduğunu

Prof. Dr. Tunca Kortantamer.

vurgulayarak, Nabî'nin oğluna öğütlerini içeren *Hayriyye* isimli eserinden örnekler vererek iddiasını pekiştiriyordu.

Divan Edebiyatımızla ilgisi çok az olan biri olarak, benim için çok yeni olan bu fikirleri dikkatle, hayretle dinlemiştim. Geçenlerde yüksek kültürlü, yazar bir doktorun, benim bu konuyu açmam üzerine hayretle: "Ben bunu ilk defa duyuyorum" demesi, içimi ferahlattı, demek ki başka aydınlar da bu konuyu bilmiyorlardı.

Son yıllarda tesadüfler beni bu konularda büyük bir uzman ile karşılaştırdı. Bir yaz günü Dikili'de tanışmak şansına eriştiğim kişi Prof. Dr. Tunca Kortantamer idi. Önce onun kendi ağzından, sonraları da eserlerinden, yukarıdaki konunun derinlemesine yapılmış tahlillerini, kendi ölçülerimde öğrenmek fırsatını bulacaktım.

Ne yazık ki bu yazı, değerli ilim adamımızı 61 yaşında kaybetmemiz üzerine yazıldı. Onun "Eski Türk Edebiyatı" dediği "Divan Edebiyatı"nın gerçek yüzünü, kendisinin yazdıklarından faydalanarak geniş okuyucu kitlesine karınca kararınca aktarmayı ve anısını saygıyla tazelemeyi hedef almaktadır.

Prof. Dr. Tunca Kortantamer'in Biyografisi

1941 yılında Zonguldak'ta doğan T. Kortantamer, İstanbul Haydarpaşa Lisesi'nden mezun olduktan sonra, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Milli Eğitim hesabına Almanya'nın Freiburg i.Br. şehrinde üniversitede tanınmış bilgin Prof. Dr. Hans Robert Roemer

• Araştırmacı, yazar.

nezdinde Ahmet-i Daî'nin Hayatı ve Dünya Görüşü konusundaki doktorasını "üstün başarı" derecesi ile tamamlayıp, Hamburg Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde görev aldı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın çağrısı üzerine yurda dönerek önce Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü'nde, eski Türk edebiyatı öğretmeni olarak göreve başladı. 1976'da yedek subaylık görevini tamamlayıp 18 Aralık 1976 tarihinde son nefesine kadar çalışacağı Ege Üniversitesi'ne geçti. Sosyal Bilimler Fakültesi'nde asistan oldu. 15.4.1983 tarihinde "Nev'i-zâde Atâyî ve Hamsesi" konulu teziyle doçentliğe ve 25.11.1988'de de profesörlüğe yükseldi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görevini sürdürürken 24.8.2002 tarihinde hayata veda etti. Böylece uzun yıllar çetin çalışmalar sonucunda yetişmiş çok değerli bir araştırıcı, 61 yaşında en olgun çağında, zalim bir hastalık yüzünden yok olup gitti. Fakat eserlerinin uzun süre örnek alınarak hatırasının yaşatılacağına inanıyoruz.

Divan Edebiyatı'nın Gerçek Yüzü

Vaktiyle lisede bizim hep "Divan Edebiyatı" dediğimiz edebiyata Kortantamer, daima "Eski Türk Edebiyatı" demekte ve bu edebiyatın herkesçe kabul edilmiş bir ismi olmadığına, kiminin "Klasik Türk Edebiyatı", kiminin de "Ümmet Çağı Edebiyatı" yahut "Yüksek Zümre Edebiyatı" dediğine işaretle bu edebiyata şimdilik kaydıyla "Eski Türk Edebiyatı" demeyi uygun görmektedir.

Önemli olan isimden ziyade cisim yani öz'dür. O bu konuda öze değinerek şunları söylüyor:

"Toplumumuzun hemen hemen her kesiminde, uzun yıllardır, Eski Türk Edebiyatı hakkında genellikle çok olumsuz, yaygın hükümler bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı bu edebiyatın toplumla ilişkisi üzerinedir. Onun toplum meseleleri ile ilgilenmediği, yaşanan hayattan kopuk, insana uzak olduğu, soyut bir dünyayı ve duyarlılığı yansıttığı, Saray'ın en zenginlerinin edebiyatı olduğu pek çok kişi tarafından şaşmaz doğrular olarak kabul edilir. Batılılaşmanın etkisiyle Tanzimat'tan bu yana yüzlerce yazıda benzeri görüşler, çok sert ve bazen acımasız ifadelerle dile getirilmişlerdir."

"Sanırız en önemli yanılgı Eski Türk Edebiyatı ürünleri arasında yer alan binlerce eseri görmezlikten gelmekte yatıyor. Bu edebiyatın temsilcileri tarafından yazılan, toplumu derinden etkileyen veya doğrudan anlatan pek çok eser, sanki yokmuş gibi dikkate alınmamaktadır. O devirde yazılan tarih eserleri, siyasetnâmeler, adâb-ı muaşeret kitapları, eğitimle, öğretimle, araştırmayla ilgili eserleri, sumâmeler, hâtıralar, mektuplar, atasözü, deyim, fıkra kitapları hatta mevlid bile bu edebiyatın mahsulüdür..."

"Bütün bunlar bir yana bırakılıp genellikle aşk ve şarabı konu alan gazeller adeta bu edebiyatın tek temsilcisiymiş gibi davranılmaktadır. Kaldı ki o şiirlerde ve en tanınmış aşk mesnevilerinde bile yazarın dünyasını ve insanı birçok evrensel çizgiyle birlikte bulmak mümkündür."

Kortantamer, Eski Türk Edebiyatı'nın sanıldığı gibi "gül-bülbül" edebiyatı olmadığını genel olarak böylece belirtmekle kalmayıp, örnek aldığı şairler hakkında küçük bir kitap hacmindeki makalelerinde ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Bu çok önemli araştırmaların başlıkları şöyledir:

- 17. yüzyıl şairi Atâyî'nin Hamsesi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Görüntüsü,
- Nabi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Eleştirisi,
- Nedim'in Şiirlerinde İstanbul Hayatından Sahneler

(Bkz. *Eski Türk Edebiyatı*, Makaleler, Akçağ Yay., Ankara, 1993)

Bu makaleleri dikkatle okuyan herkes, Divan Edebiyatı'nın toplumsal konulara ne derece eğildiğini ve çevre ile nasıl yakından ilgilendiğini açıkça görecektir. Okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla yukarıda adı geçen araştırmalardan özetler yapmayı uygun görüyoruz.

Nev'î-zâde Atâyî'nin Çağını ve Çevresini Yansıtışı

"Kaynakların çok iyi bir şair olduğu görüşünde birleştikleri ve mesnevîlerini her vesileyle övdükleri Atâyî *Hamsesi* ile ün salmıştır.. Türk şiirinin bilinçli bir temsilcisi olarak ortaya çıkışı yanında çevresini ve çağını mesnevîlerinde yansıtışı Atâyî'nin özellikle dikkati çeken yanlarındandır..

"Hamse, Atâyî'nin içinde yaşadığı dünyanın doğrudan ve dolaylı yansımalarıyla doludur. Konuların önemli bir kısmı Atâyî'nin çağından, içinde yaşadığı dünyadan, hattâ kendi hayatından alınmıştır. Atâyî bu işi bilinçli yapmıştır, çünkü böyle konuları özellikle seçtiğini kendisi söyler."

"Atâyî'nin Hamsesi onun tanıdığı Osmanlı İmparatorluğu hakkında zengin malzeme sunmaktadır.. Mesnevîlerinde, genel ve temel bir mekân olarak Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerini alır.. Olaylar ve tiplerin çoğu yaşanan hayattan alınmışlardır. Öyle ki bunların bir kısmını tarihi olarak bile belgelemek mümkündür... Atâyî, ahlâkî ve eğitici sohbetlerde günlük hayatla bağlarını koparmaz, güncel kalır. Ama asıl toplumu kemiren ortak hastalıkları konu edinen her iki eseri (Nefhatü'l-ezhâr ve Sohbetü'l ebkâr) çağın bir aynası haline gelmiştir. Bunlar arasında: Vakfın istismarı, rüşvet ve onun şartları, rüşvet tipleri, halkı çeşitli şekil-

de aldatanlar, içki ve zararları, insanlar arası ilişkiler gibi konular.. Özellikle cinsel alanda görülen ahlâk bozukluklarına ayrılmıştır: Zina, şehvet, gayrımeşru cinsel ilişkiler.. Sevici kadınlar, homoseksüelliğin yaygınlaşması, hafif meşrep güzel delikanlılar anlatılır."

Özellikle "Destan" adı altında anlatılan hikâyelerin önemli bir kısmı çağın imparatorluk yaşantısının günlük olayları arasından seçilmişlerdir.. Zamandan şikâyet kısmı, devrini çok canlı bir panoramasını çizer. Bir kadın olarak şeriatı bilen, uygulayan ve koruyan Atâyî, yeri geldikçe din ve şeriatı istismar edip, maksatlarına alet etmeye çalışanları şiddetle kınar ve teşhir eder.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Atâyî adeta bir realist hattâ natüralist yazar tavrıyla çağından ve çevresinde yaşanan olayların kahramanlarını almakta, onları bir sanatçı olarak işleyip okuyucusuna sunmaktadır. Atâyî'nin Hamsesi tarihi olayları, önemli, önemsiz çeşitli problemleri, hayat tarzı, duygu ve düşünceleri, günlük yaşantıdan çizgileriyle çağının ilgi çekici bir panoramasını gerçekçi bir anlatımla sunmaktadır."

Nâbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Eleştirisi

"Nâbi, şiirde özellikle hikemî tarzın büyük temsilcisi olarak tanınmıştır.. Hikemî şiirleri yanında Osmanlı İmparatorluğu'na yoneltttiği dikkat de ilgi çekicidir.

Özellikle (*Hayriyye'de*) oğluna nasihat eden bazı mısraları birtakım edebiyat tarihçilerinin sandığı gibi (Mehmet Kaplan, Mine Mengi) kendi içine kapalı, kültürlü olmakla beraber sosyal meselelere kayıtsız, dış dünya ile ilgisini kesmiş, etrafında olan bitenden habersiz olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, (265. ölüm yıldönümünde şiirlerinde içine kapanık, eylemden uzak duran bir toplumun görüşlerini dile getiren şair: Nâbi başlığı ile yazı yazanlar olmuştur (bkz. Milliyet Sanat dergisi, sayı 226, 8 Nisan 1977, s.15 - Konur Ertop).

Nâbi'nin şiirinin bu yaklaşım ve bu vurgulanış biçimi nedeniyle gözden kaçan, hatta yok sayılma tehlikesiyle karşılaşacağı anlaşılan bir özelliğini hatırlatmak ve vurgulamak gerekmektedir: Nâbi, topluma ve toplumunu etkileyen olaylara ilgisiz bir insan değildir.. Aksine o, devrini ve toplumunu birçok eserinde başarı ile yansıtmış, yaşadığı yıllar hakkında tarih açısından çok değerli gözlemler sunmuştur..

O, dikkatini bilinçli bir şekilde sürekli olarak toplumuna yöneltmekle kalmamış, 17. yüzyılın ikinci yarısında çok bozulmuş olan Osmanlı toplum düzenini son derece ağır ve sert biçimde eleştirmiş, bozukluğun niteliğini ve nedenlerini teşhis etmeye çalışmış, çözümler sunmuştur. Bir başka deyişle Nâbi eserlerinde toplumu ile en çok ilgilenen şairlerimizden biridir. Divanındaki pek çok şiirinde çeşitli tarihi olaylara değinen veya onları konu alan Nâbi, *Hayriyyesi*'nde İmparatorluk'taki bozuklukları sık sık dile getirir. *Sumâmesi*'nde IV. Mehmed'in şehzadesinin sünnet törenini anlatır. Eser, devrin eğlencelerine, zevkine ışık tutan ilginç bir eserdir.

Tunca Kortantamer (solda), hocası Prof. Dr. Hans Robert Roemer ile (sağda). Freiburg 1968.

Kortantamer, Nâbi'nin tarih araştırmalarına sunduğu malzemenin bir kısmını bile tam anlamıyla değerlendirmek mümkün olmadığı için Nâbi'nin İmparatorluk'taki bozuklukları teşhis tarzı, eleştirisi ve onların düzeltilmesi için düşündükleri üzerine uzun açıklamalar yapar, bizim bunları bu yazıda ele almamızın imkânsız olduğu açıktır.

Nedim'in Şiirlerinde İstanbul Hayatından Sahneler

Kortantamer'in ele aldığı üçüncü büyük şair Nedim'dir:

"Nedim'in çevresine yöneltttiği dikkat, hayat dolu şiirleri ve bu şiirlerde başarı ile kullandığı İstanbul Türkçesi Eski Türk Edebiyatı ile ilgilenenlerin dikkatini her zaman çekmiştir..

Ege Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Sermet Akgün Tunca Kortantamer'e plaket verirken (İzmir 1990).

Nedim'in şiirlerinin temel mekânı ve çevresi İstanbul ve onun çeşitli semtleridir. Nedim, özellikle Sâdâbad'ı defalarca anlatmış ve çeşitli olayların tiplerin canlandırıldığı bir mekân olarak kullanmıştır. Bunun yanında şiirlerinde İstanbul'un mahalle, sokak, meydan, saray, yalı, kasr, ev, kışla, tersane, hamam, meyhane, han, çarşı, bedesten, medrese, cami, tekke, çeşme, sebil, maksem, bahçe, mesire yeri ve içki meclisi, mekân ve çevreyi oluşturan veya tamamlayan unsurlar olarak kullanıldığı görülür.

Nedim'in anlattığı bu şehir, hayal ürünü soyut bir yer değildir, onun içinde yaşadığı ve algıladığı büyük, güzel bir şehirdir. Nedim'in Divanı'nda günlük hayattan pek çok tablo ve sahnenin başarı ile çizilip canlandırıldığı açıkça ortadadır... O, bu tanıtma işini adeta bir mihmandar - hadi günümüze aktararak söyleyelim- bir turist rehberi gibi yaptığı da olur."

Bu ustaca Nedim nitelemesini, Kortantamer'in kendi ayrıntılı makalesinden okumalıdır.

Divan Edebiyatı'nı İncelemenin Modern Yolları ve Bu Konuda Kortantamer'in Düşünceleri

Prof. Kortantamer'in Ankara'da Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi'ni bitirdikten sonra doktora yapmak üzere Almanya'ya gönderilmesi, kendisi ve ilim âlemi için verimli ve faydalı sonuçlar doğurmuştur. O, benim de bir sömestr okuduğum, Almanya'nın en eski üniversitelerinden Freiburg i. Br. Üniversitesi'nde doktorasını hazırlamaya başladı. Almanların "Doktora Babası" dediği, hocası titiz ve meşhur bir ilim adamı olan Prof. Dr. Hans Robert Roemer idi. Öğrencisi bu sert ve titiz hocasını takdir ve şükranla anlatmaktadır:

"Doktora hocamız ekibi ile birlikte bize yaptığımız her şeyi bilinçli ve tutarlı yapmayı, ayrıntıları ihmal etmemeyi öğretmeye uğraştı, ufkumuzu genişletti. Öğrenciliğini yaptığımız beş yılı aşkın süre içerisinde.. (sıkı, disiplinli çalışmayı, yeni metodları öğretti, yol gösterici nasihatlerini hep yineledi). "Bu işin bir ömür boyu sürmesi gerektiğini (buna rağmen, yapılanın hiçbir zaman mükemmel olamayacağını, yine de elimizden gelenin en fazlasını yapmaya gayret etmemizi vb.) bıkmadan usanmadan tekrarladı."

Almanya'da modern araştırma teorilerini öğrenen ve doktora tezinde uygulayan Tunca Kortantamer, bizdeki durumu hiç de tatmin edici bulmamakta ve bu hususta çeşitli tenkitler yapmaktadır:

"Karşılaştırmalı edebiyat bizde çok ihmal edilmiş bulunmaktadır. Görüldüğü kadarıyla da bu alandaki temel bilgilere sahip araştırıcı sayısı pek azdır. Zaten genelde araştırma dünyamızın en büyük eksikliklerinden birisi.. Teori alanında bilhassa modern teoriler alanındadır..."

"M. Âkif'i Sadi ile karşılaştırmamız veya N. Kemal'in yeni muhtevalı şiirlerinde eski edebiyat zeminini araştırmamız çok hoş ve başıboş kalan (Karşılaştırmalı Edebiyat) alanına (yukarıda zikredilen katıldığımız seminerlerin ışığında) bir adım atma denemesinin ürünleridir. Aslında araştırmacılarımızı burada da bomboş bir alan beklemektedir."

"Modern edebiyatın Eski Türk Edebiyatı ile ilişkileri de hemen hemen hiç el atılmamış bir vaziyette durmaktadır.."

"Eski Türk Edebiyatı araştırmaları dünyasındaki en önemli eksikliği bu alanın gerektirdiği ön bilgilere sahip olanlarda genellikle teori bilgisinin bulunmayışı oluşturmaktadır. Bu eksiklik kendisini özellikle dil ve üslup incelemeleriyle, metin şerhi ve tahlili alanlarında açıkça göstermektedir..."

Eski Edebiyat'a bakışta teorik zeminin geleneksel malzemesini tespit ve meseleye kültürel bir perspektifle yaklaşımın ilk adımını "Die rhetorischen Elemente in der klassischen Türkische Literatur" (Klasik Türk Edebiyatında

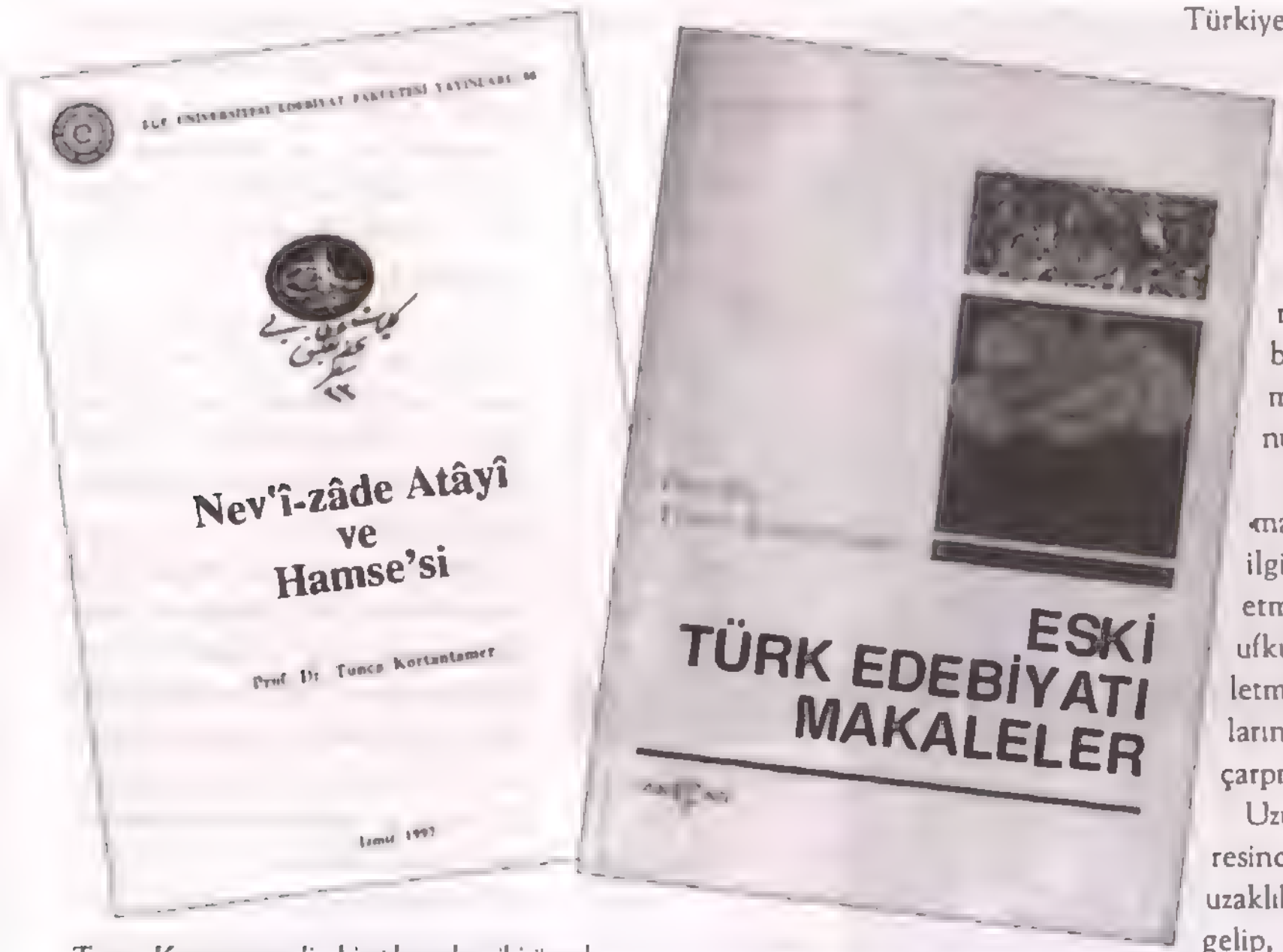

Tunca Kortantamer'in kitaplarından iki örnek.

Belâgat Unsurları) başlıklı yazısı ile atmış olduğunu söyleyen Kortantamer, görebildiğimiz kadarıyla eserlerinde ve makalelerinde modern araştırma metotlarını hem kendisi kullanmış hem de bunları uygulayanların çoğalmasında, özellikle üniversitedeki ders ve seminerlerinde, öğrencileri yönlendirerek, büyük katkılar sağlamıştır.

Prof. Kortantamer'in Önemli Başarıları, Buluşları

Freiburg günlerinden vefatına kadar, sistemli bir araştırma hayatı yaşayan Kortantamer'in kendi alanında önemli başarıları vardır. Bunların başında Ahmed-i Daî ile ilgili olanlar gelmektedir.

Edebiyat tarihçileri arasında değeri iyi bilinen fakat Türkiye'de Divanı'nın tam, güvenilir bir nüshası bile bulunmayan şair, tezkireci, tarihçi Ahmed-i Daî üzerine doktora tezini hazırlarken belki de en büyük başarısı, onun Kahire'de bulunan hareketli, eksiksiz bir *Divan*ı'nı keşfetmesi olmuştur. bu sayede Ahmedî hakkında yepyeni bilgilerle dolu, 500 sahifeyi aşan ve "üstün başarı" notu ile kabul edilen bir doktora tezi hazırlaması da ayrı bir başarısıdır.

Ahmedî'nin *Mutâyebât* diye ayrı bir eseri olarak Prof. İsmail Hikmet Ertaylan tarafından yayınlanan şiirlerin, aslında *Divan*'ının bir parçası olduğunu da Kortantamer kesin şekilde ortaya koymuştur. Onun "Eski Türk Edebiyatı-Makaleler" eserinde "Ahmed-i Daî'nin Mutâyebât Adıyla Tanınan Eseri Üzerine" başlıklı makalesi bu keşfini geniş okuyucu kitlelerine ulaştırmıştır.

"Nev'î-zâde Atâyî ve Hamsesi" isimli doçentlik tezi de bizde uygulanmadığını zaman zaman vurguladığı metodlarla hazırlanmış başarılı bir araştırmadır.

Türkiye'de yazdığı ilk büyük eseri olan bu tez, doğru ve güzel bir Türkçe ile yazılmıştır. Bizde son zamanlarda Türkçeyi iyi kullanan üniversite mensuplarının da özel bir övgüye layık görülmesi ayrı bir acıklı konudur.

Kortantamer'in Almanya'da sosyoloji ile de ilgilenip, derslere devam etmesi onun araştırma ufkunu büsbütün genişletmiştir. Bu husus yazdıklarını okurken hemen göze çarpmaktadır.

Uzun süren hastalığı süresince İzmir'e 130 km. uzaklıktaki yazlığına nadiren gelip, çok az kalmasının ve hatta belki emekliliği düşünmemesinin nedenlerinin başında, lisans üstü, doktora vb. çalışmalar yapan öğrencilerini yarıda ve ortada bırakma endişesi olduğunu kendisinden dinlemiştim. Bu derece görevine bağlılık ve sorumluluk duygusu taşıyan bir Hoca'nın benzerlerine az rastlandığını sanıyorum.

Prof. Kortantamer, çalışkanlığına rağmen, nispeten kısa ömründe, bütün istediklerini şüphesiz, bütün ölümlüler gibi tam olarak gerçekleştirememişti. Fakat onun Eski Türk Edebiyatımızın gerçek yüzünün ortaya çıkarılmasında, kullandığı modern anlayış ve metodlarla yaptığı değerli araştırmalarla, konuya ilmin ışığını nasıl başarı ile tuttuğuna sadece işaret etmeye çalışan bu yazımıza son verirken, umalım ki konuyla yakından ilgilenen uzmanların onun gittiği yönde yapacakları araştırmalar çoğalır ve böylece Prof. Dr. Kortantamer'in ruhu şâd olur, ismi de uzun yıllar takdir ve şükran duyguları ile anılmakta devam eder.

Kültürel Bir Altyapı:

Rumî Coğrafya

SALİH ÖZBARAN

1960'lı ve 70'li yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarında ve Hint Okyanusu yönünde yayılması üstüne incelemelerde bulunurken gerek Osmanlı gerekse Arap ve Portekiz tarih kaynaklarında karşılaştığım "Rûm", "Rûmî" ve "Rumes" tanımlamalarını birçok tarihçinin yaptığı gibi dipnotlarda kısaca, pek de derinlemesine gitmeden ve çeşitlendirmeyi dert etmeden, "Türk" olarak açıklamıştım; daha sonraları "Grek/Yunan/Yunanî" olarak yorumlayanlarla da karşılaşmıştım. Osmanlı'da Müslüman olmayan bir "millet" için özellikle geç dönemlerdeki kullanımının ötesinde bu imgelerin neyi, nerede, ne kadar ifade ettiklerini ve nasıl yorumlandıklarını anlamaya yönelik herhangi bir çaba göstermemiştim o zamanlar: "Osmanlı" kimliğini oluşturan öğeler içinde pek yer almadığı, aldığı zamanlarda da, merkezî yönetimin sadece başıbozuk bir kültür grubundan saydığı, ancak 19. yüzyılın olgunlaşmış döneminde ve sonrasında Avrupa'da esen milliyetçilik rüzgârlarıyla sessizliğinden çıkıp gelen "Türk" olgusunun bu denli kenara itilmişliğine rağmen.

Dünya tarihçiliğinin o günlerdeki repertuvarında "kimlik" sorgulayabilecek, kültürel derinliklere gidebilecek atılımları yer almıştı şüphesiz, tarihçiliğin çok kapsamlı tarama girişimleri meyvelerini vermeye başlamıştı; Türkiye'de ise İsmail Hâmi Danişmend gibiler -Ö.Lütfi Barkan, Halil İnalcık vb tarihçilerin akademik ortamda yaratmak istedikleri genişliği esas alan yaklaşımlar dışında- Osmanlı üst yönetiminde yer almış şahsiyetlerin doğum yerlerine ve ırkî niteliklerine göre, "devşirme" sisteminin kendilerinde yarattığı rahatsızlığın dürtüsüyle, başka bir deyişle, (Osmanlı yönetim idealine Türk'ün de dahil olduğu "ecnebî" karışımına olan tepkiyi unutarak) Türklük içine yabancıların karışmasından dolayı zedelendiği düşünülen bir kimlik saptama yoluna gidenlerin sayıları hiç de az değildi.[1] Öte yandan, Türkiye'de profesyonel tarihçiliğin dışında gelişen ve belirli bir çevrenin -hatta üniversitelerdeki tarihçiliğin- yuvasına çomak sokan sosyal bilimcilerin keşifleriyle yeni yeni ortaya konan konular devlet yönetenlerin, savaşanların ve üst katmanların ötesindeki insanları devreye sokma gayreti içine girmişlerdi. Ancak, ne Türkiye'nin "tarihçi" gündeminde ne de onun bir parçası olan benim dosyamda bu tür kavramsal bir konuyu işleyebilecek atılım görünürlerdeydi.

Şüphesiz, tarih, incelemesine aldığı konuları değişik bilgi dallarının özendirmesiyle ve bir bakıma, zorlamasıyla bünyesine kabul etti, onları zamanla benimsedi. Türkiye'den sayıları çok sınırlı tarihçilerin izleyebildiği Annales gibi okullar 20. yüzyılda tarihi, psikolojinin soyut kavramlarından hareketle coğrafyanın üzerinde gezilip gözlenebilir öğeleri arasındaki labirentlerinde dolaştırdılar; onu yüzyıllar boyu saplanıp kaldıkları alan ve yaklaşımların dışına taşırdılar. Eleştiri kuramı ve toplumsal tarih ile de kimi tarih akımları farklılıkları yarattı. Tarih, yüzyıllar boyunca, kimi zaman lezzet saçtığı edebî metinlerle büyüledi insanları, kimi zaman da kuramsallığın sürüklediği bataklıklarda saplanıp kaldı. Bazen neşrettiklerini kesin bilgiler gibi sunma cesaretini, bir bakıma, pervasızlığını gösterdi, "hakikat ne ise odur" formülü içine, değiştirilmesini iste-

---

• Emekli tarih profesörü.

mediği yaratılmış "gerçek"leri oturttu; bazen de, günümüzdeki yaklaşımlarda gözlendiği üzere, geçmişe yönelik yapılabilecek açıklamaların kırılganlıklarını, belirsizliklerini, uçuculuklarını benimseyen yeni yaklaşımlar ileri sürdü. İnsanlara geçmişlerini keşif ve yorumlama fırsatı verdi bu bilgi dalı; ama yine onlar tarafından kimi zaman araştırma yöntemlerindeki ilerlemelerle yeni yollar buldu, kimi zaman da saptırılmış ve hayalî oluşumlarla kuşkuları büyüttü, giriftliğini daha da perçinledi.[2]

20. yüzyılın özellikle son çeyreğinde, herhalde demokratikleşme sürecinin toplumda yarattığı sorgulamayla ve bu sorgulamanın geçmiş yıllara yönlendirilmesiyle "aidiyet" kavramı fazlaca ele alındı. "Biz" ve "onlar", kimi tarih araştırmalarında ve ders kitaplarında birbirlerinden uzaklaştırılırken ve zıt kutuplar ve zırhlara büründürülmüş olarak sergilenirken, başka yaklaşımlarla benzerlikler aradı, en azından "merkezî" "başka" "sınırda" "öteki" gibi tanımların içinde biçimlenmiş yapılandırmaların dışına çıkan tarih konularında gezindi, önceden lehimlenmiş karşıt cephelerin zırhlarını bozdu, içlerinde barındırdıkları farklılıklar kadar ortak nitelikler ve benzerlikler ortaya koydu; insanlar birbirleriyle daha yakından tanıştırıldı. Gazete-dergi sütunlarında, televizyon ekranlarında, kimi örgütlerin çağrılarında tarih, sanki, kimlik arayışları yolunda teşvik edildi. Genelde "insan türüne özgü bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası olan maddi nesneler" olarak dile getirilen "kültür", aynı zamanda, coğrafî bir alana özgülük bağlamında "toplumsal ya da kültürel açıdan belirlenebilir bir nüfusu, 'doğal' bir çevreyi ve bu ikisi arasında olduğu varsayılan, ifade edilen ya da varlığı saptanan etkileşimi belirtmekte kullanılan" bir kavram olarak da[3] bir hayli değer kazandı, tarihsel çalışmalardaki sınırların ne yönde aşılabileceğini gösterdi.

Ancak, tarih, kendisi için gösterdiği yolda yürüyebilme rahatlığından da yoksun bırakıldı bazen, devletçe, kimi kesimlerce. Ahmet Yaşar Ocak, çok taze bir makalesinde popüler tarihçilikte olduğu kadar akademik ortamdaki tahammülsüzlüğü -üstelik Türkiye'de, ülkenin konumundan kaynaklanan ilgi ve yetkiyle, çok tartışılması gereken "İslâm" tarihi üstüne yazılıp çizilenler bağlamında- dile getirirken kaynakları ve yorumlanması itibariyle çok kırılgan bir bilgi dalı olan "tarih"in üstünde yüzyıllardır birikmiş olan "tabu" engelinden kurtarma yolunda uyarıda bulundu, çok haklı olarak.[4] Ne var ki konular, meraklar ve araştırma yöntemlerinin önüne set çekmek mümkün değil; bir dönemde karşı çıkılsa da, bir bakış açısından zararlı bulunsa bile. Kimi zaman medya aracılığıyla, toplum örgütleriyle bazen de üniversitenin gündeminden açılımlar veya hatırlatmalar yapılabiliyor, tarihe daha geniş zeminler yaratılmaya, varolmuş zeminlerin üstünde yeniden dolaşılmaya çalışılıyor.

Nedir/Neresidir/Kimdir "Rûm/Rûmî"?

Melih Cevdet Anday'ın 1981 yılındaki gazete yazılarından birinde "komşularımızla daha tanışmamış olduğumuzu sanıyorum" diyerek ve "Türkiye", "Anadolu", "Küçük Asya", "Yunan" vb. terimlerin arkasında duran bilinmezlikleri, hatta bilindiği halde üstü örtülü geçiştirilen sorunları anımsattı; özellikle de "ya 'Rum' ne demeğe geliyor?" sorusuna yanıt verme yoluna gitti:

Biz, Anadolu'da, özellikle Batı Anadolu'da ve İstanbul'da oturan Ortodokslara nedense bu adı takmışız ve onları Yunanlı dediklerimizle soydaş tutmuşuz. Oysa Rum sözcüğü "Roma"nın bozulmuş bir biçimidir. Türkçe'de hiçbir sözcük "R" ile başlamadığı için, "Rom"un başına bir "U" getirilmiş önce olmuş sana "Urom". Ama Türkçe sözcüklerin hiç birinin son hecesinde "o" ünlüsü bulunmadığı, bulunamayacağı için, bu kez ortaya "Urum" çıkmış. Tuhaftır, biz Urumeli diye Avrupa'daki, daha doğrusu Balkanlar'daki Osmanlı topraklarına demişiz. Oysa "Diyar-ı Rum" Anadolu demektir ve "Roma ülkesi" anlamına gelir. Yıldırım Bayazıt'ın sanı "Sultan-ı iklim-i Rum" (Roma İmparatoru) idi... Özellikle Fatih'ten sonra Osmanlı Türkleri Romalılığa sahip çıkmışlardı.[5]

Coğrafyasına eksik oturuyor olsa da ve sadece Anadolu böyle bir terime karşılık veriyorsa da, Anday'dan ışıklanan bu anımsatmalar günümüz Türk tarihçiliğinde olağan ama gereksiz karşılanabilir; durup dururken birtakım şeylerin "Rûm" coğrafyasına yerleştirilip varsayılan "Türk-İslâm" bütünlüğünün keyfinin kaçmasına sebep gibi görülebilir; Selçuklu ve Osmanlı kimliklerini belirlemede gereksiz özellikler arama izlenimi yaratabilir. Ünlü edebiyat tarihçisi Fuat Köprülü'nün Bizans kurumlarının Osmanlılar üzerinde artık yadsınamayan etkilerin ortaya çıkarılması yönünde hiç de teşvikkâr olmayan 1931 yılında yazdığı o ünlü makalesinden sonra tarihçiliği Bizans'a, Doğu Roma'ya doğru, daha açık söylemek gerekirse, "Rûm"/"Rûmî" kültürel coğrafyasına doğru açmak milliyetçi muhafazakâr görüşçe gereksiz sayılabilir. Ama tarih bir toplumun üstünde yaşadığı mekânın değişik kültürlerine gitmeyi reddedici teorilerden oluşmuyor. Bu sebepledir ki, nadirattan dahi olsa, Türkiye'de Bizans'ı ve onunla Osmanlı ilişkilerini tarih öğretim ve araştırma alanlarına sokma gayretindekiler de uğraş verebiliyor,[6] onunla Osmanlı'da paralellikler kurmak isteyenler -üç çeyrek yüzyıl sonra Köprülü'ye karşı sayıca zengin ve ayrıntılı tezlerle çıkamasa-

Zonaro'nun tablosunda, "Sultan-ı Rûm" olarak da anılan Fatih Sultan Mehmet İstanbul'a girerken.

lar dahi- benim bu yazıda dile getirmek istediğim önemli konuların önünü açabilecek faaliyetlerde bulunabiliyorlar.[7] *Tarih ve Toplum* dergisinde tarihin gündemini tutan Orhan Koloğlu'nun, "Pax Ottomana"yı yok sayacak anlayışa karşı en ilginç sözlerin İlber Ortaylı tarafından "Müslüman Roma" deyimiyle söylendiğini ve bu tanımla Bizans'ın diriltilmek istendiği kuşkusu taşıyan İslâmcı-Osmanlıcı kesime karşı bir meydan okuma söz konusu olduğunu belirtmesi, yeni bir gelişme olmamakla birlikte, ilginç sayılabilir.[8] Ortaylı'nın yakın bir zamanda Fener Patrikhanesi'nde patriğin 10. yılında yaptığı bir konuşmada yansıttıkları burada ele alınan konunun altını çizmesi bakımından önemlidir, Osmanlı tarih incelemelerinde Roma ve Bizans tarihi ile yapılabilecek alışverişin ne yönde geliştirilebileceği hususunda 21. yüzyıl başında tazelenmiş bir uyarıdır:

Biz Roma İmparatorluğu'nun vârisleriyiz. Ve Müslüman da olsak Romalıyız ve Roma İmparatorluğu olduğumuz için de kilisenin himayesi bize kaldığı zaman, işler bir uyum halinde devam etmiştir. Yani imparatorluk devam etmiştir ve o imparatorluğun içinde baştaki imparator olmasına ve herhalde inancı bakımından Rum Ortodoks ruhbanı pek tercih etmemesine rağmen, kilise onu benimsemiştir. Bu bir Roma İmparatorluğu'dur ve bunun içindeki sistem de ona göre gelişmiştir.[9]

Benim gibi, 1959-61 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mükrimin Halil Yınanç'ın İslam tarihi derslerini izlemiş olanlar onun, Osmanlı ile Roma dünyası arasında nasıl gezindiğini ve ortak noktalar saptama yolundaki bilgeliğini çok iyi anımsayacaklardır. Ünlü tarihçi Halil İnalcık'ın Osmanlı sultanı için 1950'li yıllardan beri "sultan" için zaman zaman dile getirdiği "kayser-i rum" unvanıyla Osmanlı kimliğine vermek istediği çeşniyi kitap ve makaleleri arasında bulacaklardır. 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Roma ve Bizans'tan aldığı miras üzerinde başka bazı tarihçiler durmuşsa da, Osmanlı "nev-i şahsına münhasır"lığı tabusu etkisini sürdürmüş, ağırlığını hep hissettirmiştir.

Yakın zamanlardaki en cesaretli sözlerden biri, Arap dünyasının Osmanlı egemenliği altında geçen süreçleri özel ilgi alanı yapan Albert Hourani'den gelmiştir: "Osmanlı Türkleri'ne İslâm dünyasının Romalıları denilebilir".[10] Belki çok kimseye daha da şaşırtıcı gelebilecek diğer bir "ilân" da, yarım yüzyılı çoktan aşmış tarihçiliğinin sonunda, Halil İnalcık tarafından verilmiştir, Osmanlı izlerini konu eden bir derleme kitapta Balkan topraklarında ve Arap dünyasında kurulan çok-kültürlü, çok-dinli ve çok-ırklı bu imparatorluğun kimliğini belirtmeye çalıştığı tümceleriyle: "Osmanlı İmparatorluğu bir Türk imparatorluğu değildi".[11]

Osmanlı tarihinin kuruluş dönemine ilişkin çalışmalarıyla tanınmış olan Paul Wittek'in 1930'lu yıllarda "Osmanlı" yerine "Rum Türkleri" deyimini kullanması ve tarihçilere önermesi, kapsayıcılığı bakımından daha işlevsel olabileceği, coğrafî genişliği içindeki Osmanlı kültürünü yansıtabileceği düşüncesinden kaynaklanmıştır, ama tarihçilerden pek yüz bulamamıştır. Şöyle yakınmıştır önerisine değer vermeyen tarihçilerden:

"Rûm Türkleri" tâbirinin istenilen şeyi tamamen karşıladığı zannındayız: bu terim Anadolu topraklarını Rumeli kadar, Danişmendîler ve Selçukîler devrini de Osmanlı imparatorluğu ve emirlerininki kadar içine almaktadır. Muhtelif Türk unsurları, göçebe, kasabalı ve şehirlileri, hakiki Türkleri ve Türkleşmiş unsurları da aynı şekilde ihtiva etmekte ve ayni zamanda, eski Roma memleketleri ve kültürel an'anelerinin Türk canlılığının bu yeni teşekkülündeki büyük payını da belirtmektedir...Türk dostlarım, burada teklif ettiğim ve uzun zamandan beri de bizzat kullandığım tabiri kabul etmez göründüklerine çok üzülmekteyim (Wittek, 1971:

95-96, ve not 86).

Ancak, sıradan bir vatandaşın aklı da karışabilir, bu tür öneriler ve açıklamalarla. Tarih kitaplarından ve siyasetçi ağzından, yıllardır bir hasım olarak okuduğu ve duyduğu "Rum"u nasıl olur da kimliğine ortak edebilir? Son yarım yüzyılın sorunu olarak devam edegelen Kıbrıs tartışmalarında Türk kesimi karşısında "Rum" namıyla duran ve bu sıfatıyla Türk kesimi lideri Rauf Denktaş'ın konuşmalarında rakip olarak yer tutan Kıbrıslı Rumlar ya da Yunanistan halkına Türkiye'den verilen bir ad olarak karşınızda duran böyle "başka" ve "hasım" olagelmiş bir ulus ile nasıl olur da tarihsel bağlar içinde bu denli ortak kimliklerde buluşturulabilir? Ancak, yanlış bir algılanagelmişlik varsa ve içinde kısmî doğrulan içeriyorsa, merak ettirebilir, geçmişinde/geçmişte nelerin ve nerede olup bittiğini anlamak isteyen bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşını. Öyle ya, devletin ya da imparatorluğun başındaki kişi kendisine "Sultan-ı Rûm" diyor ve yönetici sınıf içinde görmek istediklerini "Rûmî" kimliği ile görmek istiyorsa, başını çektiği toplumsal yapı içindeki şairler kendilerini "şuara-yı Rûm", âlimler "ulemayi Rûm", dervişler "abdalan-ı Rûm" imgeleri içine sokuyorlarsa ve böyle bir aidiyetten dolayı gurur duyuyorlarsa, merak edilecek çok husus var demektir; "Rûm" ve Rûmî" tanımlamaları irdelenmeye değer addedilmelidir. Hatta, böyle bir kimlik ifadesi taşıyan sözcükleri acele değerlendirip onu "Türk" ve "Grek/Yunan" ya da "Anadolu", "Rumeli", "Romanya" ve "Yunanistan" gibi kesin kategorize edenlerin, bulundukları zaman ve coğrafyadan savurdukları bazı yanlış yorumlarının sergilenmesi/sorgulanması kaçınılmaz sayılmalıdır. Bu yazıda, konu üstünde dönen tartışmalara, yargılamalara ve konunun önemini vurgulayan anımsatmalara çok kısa değinmek, 14-17. yüzyıllardan, hatta daha önceki süreçlerden bizlere yansıyan böyle bir kimlik algılamasına uzandığımızda karşılaştığımız farklılığı anlama yollarını açmak istiyorum. Osmanlı kendisini ve kimi yakın/uzak komşuları onu, en azından andığım yüzyıllarda, nasıl algılamıştır? Temel kaynaklara girmeden onu anlamaya yönelik tartışmalar için yeni bir hareketlendirme açmanın yararlı olacağını sanıyorum. Önce kısa, özlü ve kapsamlı bir tanımı Mithat Sertoğlu'nun 1950'li yıllardaki ansiklopedik tarihinden vermek ve sonra "Osmanlı" yerine kullanılan tanımın tarihsel imgesini hatırlatmak istiyorum.

Rum: Bizans şehrini yeniden kurduktan sonra burada oturmaya başlayan Roma İmparatoru Konstantin, Bizans'a rağbeti artırmak için bu şehirde yerleşenlere Romalı vatandaş hukukunu bahşetmişti. Zamanla Doğu Roma'nın hudutları içinde oturanların hepsine Romalı denmeye başlandı. Bu kelime Arapça'ya Rumî şeklinde geçti. İmparatorluğun hâkim olduğu yerler ve bu arada bilhassa Anadolu, Mülk-i Rûm diye anıldı. Sonraları aynı memleketlere sahip olan Osmanlı hükümdarlarına Rûm padişahı demek âdet oldu. Osmanlı devrinde ise önceleri merkezi Amasya olan Sivas vilâyetine Rûm vilayeti adı verilmiştir. Bundan maada, bu imparatorluğun hudutları içinde yaşayan ve Elen ırkından olanlara Rum milleti dendi ki, hâlâ bu tâbir kullanılır. Nitekim Ortodoks patriğine de Rûm patriği adı verilmiştir.[12]

Şüphesiz, buraya Rumeli ve Erzurum beylerbeylikleri/eyaletleri gibi "rûm" sözcüklerini taşıyan coğrafi ve idari bölümlenmeleri taşıyan tanımlar getirilebilir ve ne anlam taşıdıkları irdelenebilir. Bu tür tanımlar bu yazının konusu değildir; ancak kısaca dahi olsa bir şeyler belirtmek gerekir, belki basit gibi görünen bazı karışıklıklar önlenebilir.

Rumeli (Rum-İli), Osmanlıların Balkan yarımadasına verdikleri isim kadar bu bölgeyi içine alan yönetim biriminin adıdır; Yunanlıların Romania'sından gelmektedir. Rumeli Osmanlılar tarafından Anadolu'ya karşı denizin ötesinde Bizanslılardan fethedilen bölgeler için kullanılmaya başlarken, "Rûm" adı ise, eski anlamını koruyagelmiş ve daha önce Selçukluların küçük Asya'da egemen oldukları yerleri gösteren coğrafî bir ad olarak varlığını sürdürmüştür.[13] Amasya-Tokat çevresindeki Rum beylerbeyliği ise, Osmanlıların bir yönetim birimi (beylerbeylik) olarak örgütlenmiştir.

Osmanlı'daki "aidiyet"

Osmanlılar'daki aidiyeti saptamak, kültür beraberliğinin/çeşitliliğinin getirisi olarak değerlendirilebilecek ortak noktayı bulmak veya temsilî de olsa bir kimlik belirlemek, şüphesiz ki çok zor bir iş, daha doğrusu mümkün olmayan/olamayacak bir iş. 1999 yılında, Osmanlı'nın kuruluşunu 1299 olarak benimseyenlerin 1999 yılını 700. anma/kutlama/sergileme/yüceltme olarak görmeleri yanında onun bu kadar zaman sonra nasıl bir tarihsel konuma oturtulması gerektiği yolunda akademik ve entelektüel tartışmalar yapıldı. Ancak bilimsel tartışmaların ve önerilerin, seçim konuşması yapan bir partilinin veya geçmişteki bir savaşı, fethi ya da devrimi dile getiren ideologun savurduğu sözcükler içinde dümdüz edilip oy veya yandaş toplama avına dönüştürülmesiyle uçup gittiğine tanık olmak da güncel serüvenlerden olabildi. Topyekûnculuk, geçmişin yollarında dolaşarak getirilen kültür zenginliklerini sıradanlığa, yokluğa, renksizliğe sürüklerken, kimilerince yüceleştirilen bir imge yığını haline getirilebildi. Öylesine ciltler, makaleler yazıldı devasa imparatorluk için; görsel malzemeyle yansıtıldı Osmanlı; ama çoğu zaman tarihçiliğin orta-

Eski bir gravürde, Roma askeri gibi giyinmiş olarak tasvir edilen Yeniçeri Ağası.

ya koymak istediği tartışılabilir olgulara açılmadan, İstanbul'dakiyle Basra'daki, Yemen'deki ya da Ethem Eldem'in 1999 yılında yapılan bir "siyaset meydanı" TV oturumunda sorduğu üzere, Mora'daki insanın kendisini nasıl bir yere oturttuğu, ne hissettiği yolunda getirilebilecek sorulara açıklayıcı yanıtlar bulamadan. Tabii ki zordur bu tür sorulara kolayca cevap bulmak; ve çok haklıdır "ideal Osmanlı yok" diye söyleşilere başlık atan bir derginin yetkilileri ve konuşmacıları.[14] Belki "Müslüman", "İsevî" gibi cemaati esas alan; "Bursevi", "Konyevî" gibi bölgeye sığınan; veyahut "müderris", "nakkaş", "neccar" ya da "rençber" türü meslekle bütünleşen kategoriler bir şeyler ifade etmektedir; Osmanlı'daki merkez ve taşra yapılanmasına açıklayıcı öğeler getirmektedir. Yine de Osmanlı, hanedandan kaynaklanan "Osmanlı" sıfatıyla en kolay açıklama yöntemi bulunan devletin/imparatorluğun karmaşık örgütlenmesine, meşruiyetine, coğrafyasına yönelik ve kültür bazında açıklanmaya muhtaçtır. "Rûmî" bu anlamda önemlidir, işe yarayabilir.

"Rumî", Osmanlı sınırları dışından yapılan tanımlamalarda daha kolay görülebiliyor, kendini içeriden "memâlik-i mahruse" veya "devlet-i âli Osman" olarak imgeleyenlere nazaran. Gerçekten güney-batı Asya uzantısındaki Müslüman Açe devleti için "Raja Rum"dur Osmanlı. "Medeniyetler ve yabanilerle olan ilişkiler üzerine" anlamına gelen ve dünyayı Ajia, Avrupa, Rimia, Amerika ve Mekaronika (Avustralya) olarak beş ana kısma ayıran eserin yazarı Japon bilgin Nishikawa Joken (1648-1724), "Rimia"yı içinde Türkiye'nin de bulunduğu Ortadoğu için kullanmaktadır.[15] Atlas Okyanusu'na sınır olan ülke ve imparatorluklardan "Rumî" sesi yükselmektedir. Portekiz'in özellikle 16. yüzyıldan kalan zengin tarih edebiyatı içinde yerleşmiş "Rumes" tanımı kimi zaman "Türk" kimi zaman da merkezî yönetim ve ordu mensupları için kullanılmıştır (Özbaran, 2002a). Fas sultanlığındaki "Rumat", Osmanlı İmparatorluğu'ndan giden ve tüfenk mühendisliğinde ve kullanımında yeralan askerî zümreyi ifadelendirmektedir (Özbaran, 2002b).

Osmanlı imparatorluk sınırları içinde olan ancak merkezî toprakları kasteden "Rûmî" coğrafya tanımı Arap ülkelerinden yansımıştır çoğu zaman. Onlar için Rum, İstanbul merkezli değişik bir kültür yapısını çağrıştırmıştır; İslâmın merkezini oluşturan bölgelerle Hıristiyan Avrupa ile yüzleşmiş ve orada kültür etkileşimini yaşamış kara ve denizlerin oluşturduğu coğrafî alan, başka bir deyişle, Anadolu ve geniş parçalarıyla Rumeli ve bu bölgelerin etki alanları. Özellikle Memlûk tarihi üstüne çalışmalarıyla tanınmış olan Ulrich Haarmann, 16 ve 17. yüzyıl Arap dünyasından yansıttığı "etrak" yani zapturapta alınamayan ve eğitimsiz/kültürsüz Türkler tanımlamasına karşı "rûmî"yi bir kültürel elit ve yöneten sınıf olarak göstermektedir ki bu değerlendirme Osmanlı'nın kendisine bakış açısından pek farklı değildir (Haarmann, 1988: 177 ve 191).

Osmanlılar'ın kendilerini "Rumi" algılaması içinde gösterebilecek tarih tanıkları çoktur, burada onların ayrıntılarına girmek gereksizdir. Şu kadarını vurgulamalıyım ki, gerek devletin resmî yazışmalarında gerekse tarih kitaplarında, hatta edebiyat ve sanat dünyasında bol bol geçmektedir bu imge. Daha bir Türkçeleştirilmiş biçimiyle yani "rumlu" tanımıyla, sultan emirlerini içeren mühimme defterlerinde karşımıza çıkmakta. Merkezî yönetim imparatorluk sathına yayılmış askerî kadrolarında "Rumlu" ya da "Rumî" görmek istemektedir. "Arap", "çepni", "kızılbaş" ve daha nice "başka" zararlılar ve devlet ideolojisine uygun düşmeyenler, yönetim kadrolarında istenmeyenler içindedir.

Osmanlı tarihi için kaynak sayılan birçok tarih(tevarih)'in dilinde "memleket(memâlik)-i Rum"dur Osmanlı. Aşıkpaşa-zâde tarihinden İbni Kemal'in "defter"lerinden başlayarak Osmanlı kroniklerinde "bûm-i Rum" ya da "iklîm-i Rum"u izlemek mümkündür. Arap literatüründe "bi-

lad-ı Rum" olarak ortaya çıkan, Selçuklular için "Selçukiyan-ı Rum" biçiminde kullanılan bu coğrafî bölge Osmanlılar için sınırlı ve sembolik tanım değildir artık. Çeşitli öğelerle kültürünün içine nüfuz etmiş bir kimlik tamamlamasıdır. Örneğin edebiyat araştırma ve eleştirisini içeren "şair tezkireleri" (tezâkir-ı şuara), "vilâyet-i Rum" şairlerini işler dururlar: "Memleket-i Rum'da izhar ve iştihar bulan fıdalâ ve şuarâ", "Mevlanâ-yı mezbur Rumîdür. Türkî eşârı ziyade...", "Eğerçi Rumîdür, amma lügat-ı Fârisiyi aslıyla bilmeğin" cümlecikleri, yurt edinilmiş olan ve İslâm ile Hıristiyanlığı, Türk ile Anadolu ve Rumeli'yi birbirlerine yaklaştıran bir bölgenin şair ve bilginleri nezdinde kazandığı konumun ifadeleridir (Tolasa, 1983: çeşitli yerler).[16] Osmanlı divan edebiyatında ve özellikle de tezkirecilerde "Rûm"un sınırları "Rum İli"nin de içlerine kadar uzayabildiğine göre, yukarıda belirlenen hususlar, şüphesiz, "Rûmî" kültürünün bir parçası sayılmak gerekir. Rûmî ile, kimi zaman, daha ziyade Anadolu'daki Müslüman nüfus, özellikle de etnik yapı olarak Türklüğün kastedildiği söylenebilmektedir (Tolasa, 1983: 14-16).

Sonuç olarak, benim son birkaç yıl içinde üstüne gittiğim bu "Rumî" konusu deşildikçe genişliyor. Şimdilik birkaç makalede ortaya koymaya çalıştığım hususlar giriş ve özet niteliğinde olmuştur. Belli ki, değişik yaklaşımlardan ve Osmanlı'nın içinde barındırdığı kültür gruplarını yansıtan diller kadar onun sınırları dışından ona kimlik biçen birçok ülke ve toplumların dillerindeki belgelerden okumak gerekecek "Rumî"yi. O coğrafyanın içinin doldurulması gerekecek, kültür etkileşiminin boyutlarını görmek için; aynen, yılların tarihçisi Halil İnalcık'ın Michel Balivet'den esinlenerek yansıttığı ortamı yakalamak için:

Balivet'ye göre, Osmanlı'nın benimsediği Rûm, sadece coğrafî bir terim değil, "şaşırtıcı biçimde" gerçek bir insan ve kültür kaynaşmasını ifade eder. Hristiyan Rûm olsun Müslüman Türk olsun, bu kaynaşmada gerçek bir değişikliğe (transformisme) uğramıştır (Avant-Propos, 2-3) (İnalcık, 2002: 97).

İslâmlaşma, nüfus ve kültür kaynaşması Byzantinistler tarafından (Speros Vryonis ve son kez Michel Balivet) ele alınmış ve birçok noktalar aydınlığa kavuşmuştur. Balivet, dinler ve etnik gruplar üstü... bir birliktenci bilinçten..,bir Osmanlı "melting pot"undan söz etmekte haklıdır (İnalcık, 2002: 98).

Balkanlar'da Müslüman olmanın Türk olma anlamına gelmesine karşın, Osmanlı'nın içinde oluştuğu ve oluşturduğu kimlikte "Osmanlı emperyal kültürü ve İslâm" bulunmaktadır, İnalcık'ın da vurguladığı üzere. Sanıyorum "Rumî" bu kültüre iyi bir merkezî çerçeve çizmektedir; merkezî diyorum, çünkü sınırlar çok değişkendir.

Rumeli [Rum-ili] Kazaskeri.

Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlık cemaatleri arasında en kalabalık grubu oluşturan Rumlar.

şık kültür topluluklarını da içermektedir. Kendisini "Rûmî" kimliği içine yerleştirmekle övünen 16. yüzyıl tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âli, "etnik ve dile ilişkin farklılıklarla baş etmeye" çalışan, "yüksek bir kültürel geleneğin mirasçılığına" soyunan ve onunla "kendi kültürünü" zenginleştiren bir "sınır boyu toplumu"nun gelişmesinden söz etmiştir (Fleischer, 1996: 262 vd). Arap ve İran dünyalarına komşu, aşağı yukarı Fırat ve Dicle'nin batı yakalarına doğru 11. yüzyıldan itibaren Türk beylikleri, Selçuklular ve sonra da kendisinin ilk yüzyıllarında uzayıp giden bir "Rûmî" coğrafyanın damgasıyla ortak yaşamıştır Osmanlı. O coğrafyanın içinde bugün bile pek iyi tanıyamadığımız, incelemek için de fazla bir gayret gösteremediğimiz, hatta çekindiğimiz kültür öğeleri bulunmaktadır, Türk-İslâm ile birlikte ve Türk-İslâm'ın ötesinde.

NOTLAR

1 İ.H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 5 Cilt, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971-72 (2.bs). Devşirme yöntemi, milliyetçi yazar ve tarihçilerin dışında da kimi yazarlarca hoş karşılanmamış, halkına yabancılaşan ve despotik devlet geleneğinin nedeni sayılan bir sistem olarak nitelendirilmiştir (Örneğin, Erdoğan Aydın, **Osmanlı Gerçeği: Nizam-ı Âlem'in Gayri Resmî Tarihi**, İstanbul: Su Yayınevi, 1999.

2 Tarihçiliğin tarihçesi ve son gelişmeleriyle ilgili yayınların sayısı pek çoktur. Nispeten yeni bir çalışma için bak. G.G.Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı** (çev. G.Ç.Güven), Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000.

3 Örneğin bakınız **AnaBritannica**, "kültür" mad desi.

4 A.Y. Ocak, "Türk ve Türkiye tarihinde İslâm'ı çalışmak yahut "An kovanına çomak sokmak", **Toplum ve Bilim**, sayı 91, kış 2001-2002, ss. 100-114.

5 M.C. Anday, "Tanışma", **Cumhuriyet**, 13 Mart 1981.

6 Beş-altı yıl kadar önce bir özel okulun, bakanlığa sunulmak üzere, lise tarih müfredatı üzerinde çalışılırken Nevra Necipoğlu'nun "Bizans" tarihini programa içine sokmakta ne denli gayret gösterdiğini hatırlıyorum. Benim kendisine, böyle "Bizanslı" bir öneriyi "Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileri acaba nasıl karşılar? Hazırladığımız taslağın ziyan olup gitmemesi için Bizans tarihini daha sınırlı yerleştirelim" biçimindeki önerime, "Türkiye için çok önemli; böyle bir tarih konusu müfredatta gerekli yeri almalıdır" şeklinde çok haklı sayılması lazımgelen bir uyarısıyla karşılaşmıştım. Çok üzülerek belirtmeliyim ki, 2002-2003 öğretim yılı başlarken kitapçılardan satın aldığım **Lise Tarih 1** ve **Lise Tarih 2** kitaplarında, yarı yetişkin öğrencilere sunulan tarih metinlerinde, Bizans'a (Doğu Roma'ya, bu makalemde dile getirdiğim "Rumî coğrafya"ya) ilişkin dişe dokunur bilgi bulmak bir yana, Türk-İslâm-Osmanlı ekseninde sayısız devlet ve bey/han/sultan sıralamaları yanında sadece "Bizans'ın Rumeli'den kuşatılması", "İstanbul'un kuşatılması", "Bizans'ı dinitme umutlarının söndürülmesi" gibi yanbaşlıklarla edilgen ve "muzaffer" ordular önünde "figüran" konumunun sürdürüldüğüne, son yıllarda bolca dile getirilen insan haklarının pek bir şey ifade etmediğine bir kez daha tanık oldum. Nevra Necipoğlu'nun kulakları çınlasın! Bu arada **Cogito** dergisinin "Bizans" özel sayısında (17, Kış 1999: 374-401) yer alan ve Doğan Kuban, Aykut Köksal, Ayla Ödekan, Uğur Tanyeli ve Stefanos Yerasimos'un katıldıkları "Bizans Mirası Üzerine Tartışma", Bizans tarihinin akademik dünyadaki kenara itilmiş halini ortaya koymaktadır (bu tartışmalarda Bizans-Osmanlı köprüsünü ifade eden "Rum/Rumî" tanımının hiç dile getirilmemiş olması, dikkatimi çekmiştir).

7 Ümit Hassan'ın **Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye** başlıklı kitabı (İstanbul: İletişim, 2001) bu yönde devralınan mirası işlemesi bakımından ilginç ve yol gösterici niteliktedir. Benim bu makalemde çizmek istediğim bir kültürel altyapının, içindeki merkezî devlet örgütlenmesini işlemesi bakımından da bir örnek oluşturmaktadır.

8 O.Koloğlu, "Gündemdeki Tarih", **Tarih ve Toplum**, sayı 200, Ağustos 2000, s.54.

9 İ.Ortaylı, "19.Asra Kadar Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âli", **Tarih ve Toplum**, sayı 224, Ağustos 2002, ss.19-20.

10 A.Hourani, "How should we write the History of the Middle East", **International Journal of the Middle East Studies**, Cilt. 23, 1991, ss. 125-136.

11 H.İnalcık, "The Meaning of Legacy: The Ottoman Case", **Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East** (ed. L.C.Brown), New York: Columbia U.P., 1996, s. 19.

12 M.Sertoğlu, **Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958, ss. 269-270.

13 H.İnalcık, A. "Rumeli" mad.

14 **Cogito**: Osmanlılar Özel Sayısı, sayı 19, Yaz 1999, ss. 222-258.

15 H.C. Erkin, "17. ve 18.Yüzyıllarda Japonya'da Türkiye Bilgisinin Oluşumu", **Tarih ve Toplum**, sayı 218, Şubat 2002, ss. 27.

16 Örneğin 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı politik ve edebi dünyasının önemli bir kişisi olan Tâcîzâde Cafer Çelebi, "Rum"un bir parçasında yer tutmuş olan "Rum-ili" tasvirine yönelik ve Dîvân'ında yeralan bazı dizeler Osmanlı'nın "Rumî" kültürü içindeki konumunu açıklıyor, günümüze de mesajlar veriyor:

Şeha dilden gigergil bir kibr ü kınun
Terahhum kıl bana var ise dınun
Ki yapınak dost görilin aşıkınun
Kadîmî âdetidür Rûm İlinün

Neler izhâr ider gör perde-i gayb
Şebabı hoş geçür erişmedin şeyb
Şarab içmek güzel sevmek degül ayıb
Kadîmî âdetidür Rûm İlinün

Dilerven sanlam sen nâzenîne
Şu resme kim giyeh gül destesine
Kı olmak leb-be-leb sîne-be-sîne
Kadımi adetidür Rum ilinün

(İ.E. Erünsal, **The Life and Works of Taci-zade Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of His Dîvân**, Edebiyat Fakültesi: İstanbul, 1983: 304-305).

KAYNAKÇA

Bosworth, C.E., Encyclopaedia of Islam (yeni edisyon), "Rum" maddesi.

Fleischer, C.H (1996) **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı** (çev. Ayla Ortaç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

Güvenç, Bozkurt (1993) **Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları**, Ankara, Kültür Bakanlığı.

Haarmann, U.W (1988) "Ideoloji and History, Identity and Alterity: The Arab Image of the Turks from the Abbasids to Modern Egypt", **International Journal of Middle East Studies**, sayı 20.

İnalcık, Halil (2002) "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", **Doğu Batı**, sayı 18, ss. 89-127

Kafadar, Cemal (1995) **Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State**, University of California Press.

Kuban, Doğan ve başkaları (1999) "Bizans'ın Mirası Üzerine Tartışma", **Cogito**, sayı 17, ss. 374-394.

Ocak, Ahmet Yaşar (2001-2002) "Türk ve Türkiye tarihinde İslâm'ı çalışmak yahut an kovanına çomak sokmak", **Toplum ve Bilim**, sayı 91, ss. 100-114.

Lewis, Bernard (1998) **The Multiple Identities of the Middle East**, Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Ortaylı, İlber (2002) "19.Asra Kadar Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âli", **Tarih ve Toplum**, sayı 224, ss.19-20.

Özbaran, Salih (2002a) "Ottomans as 'Rumes' in Portuguese Sources in the Sixteenth Century", **Portuguese Studies**, cilt 17, ss. 64-74.

Özbaran, Salih (2002b) "Bir başka Osmanlı kimliği: Rûmîlik", **Toplumsal Tarih**, sayı 101, ss. 10-19.

Tolasa, Harun (1983) **Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine göre 16.yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, Ege Üniversitesi Yayını, İzmir.

Wittek, Paul (1971) "Rûm Sultanı", **Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri** (çev. M.Süerdem), İstanbul, Türkiye Yayınevi.

II. Dünya Savaşı Yıllarının Propaganda Dergisi

Vanguard'da İsmet İnönü

1943'ün ikinci yarısında, İkinci Dünya Savaşı'nın en civcivli günlerinde yayımlanmaya başlayan Vanguard *[Öncü], Müttefik devletlerin, saflarında savaşa katılmasını istedikleri Türkiye'yi etki alanlarına çekebilmek amacıyla yayımladıkları bir dergi.*

İlk sayısının birinci sayfasındaki kısa açıklamada, Türk hükümetinin isteği üzerine, Vanguard'ın *yayın dilinin, ağırlık ilkinde olmak üzere, Fransızca ve İngilizce olacağı belirtilmekte. Bununla birlikte ilk sayılardan itibaren yazı başlıkları düzeyinde olmak üzere Türkçe'nin de kullanıldığı ve son sayılara doğru bazı yazıların ve resim altlarının da Türkçe yazıldığı görülüyor.*

İlk sayısı Eylül 1943'te, son sayısı Ocak 1945'te olmak üzere toplam 37 sayı çıkan Vanguard, *İngilizler tarafından, o dönemde Türkiye ile Müttefik devletler arasındaki ilişkilerde önemli bir yeri olan Kahire'de yayımlanmış. 15 günde bir büyük boyda, 22 sayfa olarak çıkan dergi o günün koşullarına göre çok kaliteli bir kağıda basılmış. Yayın kadrosundan yalnızca başyazar R.T. Eland'ın adı verilirken, yayın yerinin açık adresi yazılmış: 6, Rue Antikhana, Le Caire. Derginin ilk çıktığında 10 kuruş olan fiyatı, Aralık 1944'ten itibaren iki kat artırılarak 20 kuruş olmuş.*

"İsmet İnönü'nün hayat hikayesi, modern Türkiye'nin hikayesidir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin 21. yıldönümü kutlanırken, İnönü, halen hayatta olan Türkler arasında Türkiye Cumhuriyeti tarihiyle en çok bütünleşmiş kişidir. Türk halkı, muzaffer komutan, önde gelen devlet adamı ve Cumhurbaşkanı İnönü'den daha uzun yıllar, yılmaz ve yaratıcı çalışmalarını sürdürmesini bekliyor. Bütün ülke onun kişisel ve tarihsel hünerinin, anayurdun kurtuluşuna büyük katkısının farkında ve ona minnettarlıkla ve güvenle bağlı. Bu eşsiz ve tarihsel vesile ile **Vanguard**, okurlarına Cumhurbaşkanı ve ailesinin ilk kez burada yayınlanan yeni ve etkileyici fotoğraflarını sunmaktan gurur ve mutluluk duyar."

Fotoğraf ağırlıklı derginin sayfalarında, cephe haberlerinden, spora; savaşla ilgili yorumlardan, modaya kadar çeşitli konulara yer verilmiş. Bu arada, beklenebileceği gibi, her sayısında Türkiye'den övgüyle söz eden en az bir yazı bulunmakta.

Vanguard'da *gerçekten çok ilginç yazılar yer alıyor. O yıllarda Cumhurbaşkanı olduğu için derginin sayfalarında sık sık boy gösteren İsmet İnönü'yle ilgili yazı ve fotoğraflardan bir bölümünü, ölümünün 29. yıldönümü vesilesiyle sunuyoruz.*

İSMET İNÖNÜ
Muzaffer, devlet adamı ve baba

(Üstte) Cumhurbaşkanı ailesiyle. Soldan sağa küçük oğlu Erdal İnönü, kızı Özden İnönü, eşi Mevhibe İnönü ve büyük oğlu Ömer İnönü. (Sağda) Cumhurbaşkanı İnönü yorulmak bilmeden çalışan bir devlet adamı; ama aynı zamanda mükemmel bir sporcu. İkisi birbiriyle ters düşmüyor. Cumhurbaşkanı çok haklı olarak, aydınlık, düzenli ve yapıcı bir kafanın sporla geliştirilmiş sağlıklı bir bedende bulunacağını düşünüyor. Fotoğrafta da görüldüğü gibi mükemmel bir binici olan cumhurbaşkanı her gün genellikle bir saat at biniyor.

"Batı dünyası İsmet İnönü'nün adını ilk kez bundan yirmi yıl önce Lozan Konferansı sırasında duydu.

Lozan ölümün korkutamadığı ve esareti asla kabul etmeyen büyük bir milletin zaferiydi. Bu milletin sözcülüğünü üstlenmesi gereken kişi de İsmet İnönü idi. Sèvres Antlaşması'nın son derece ağır koşullarını kabul eden Osmanlı Hükümeti'nin düşüncesine göre "Sèvres Antlaşması'nı kabul etmek hayatta kalmak, reddetmek ise ölüme mahkum olmak" demekti. Yeni Kemalist hükümetin dışişleri bakanı ve aynı zamanda Lozan Konferansı delegesi olan İnönü, şefi ve yakın arkadaşı Atatürk'ün tam ve kesin desteğinden güç alarak Sèvres Antlaşması'nı reddetti.

Türk devletinin müstakbel cumhurbaşkanı, Lozan'da zafer kazandığı gün şöyle demişti: "Lozan Konferansı da kanıtlamıştır ki Sèvres Antlaşması'nı kabul etmek ölmek, reddetmek ise yaşamak demektir."

Türkiye'nin büyük güçler arasındaki yerini yeniden aldığı bu tarihi günden bu yana dünya, haklılığına olan inancıyla özgürlüğünü kazanmış olan bu genç ve dinamik halkın ulaştığı şaşırtıcı sonuçlara tanık oldu.

Aradan yirmi yıl geçti... Türkiye çok sevdiği şefi Atatürk'ün kaybıyla gözyaşlarına boğuldu; ama bir an bile, karışıklıklarla karşı karşıya kalacağı duygusuna kapılmadı. Çünkü Türkler biliyordu ki Atatürk gibi birini yetiştiren bir ülke, kendi çocukları arasından onun çizdiği yoldan gidecek bir başka lider bulacaktır.

İsmet İnönü, Türk milletinin başına getirildiği 11 Kasım 1938'de mağlup bir halka değil tam tersine enerjik, güçlü bir halka sesleniyordu. Yeni şefe çevrilen gözlerde başlanılan eserin tamamlanması isteği okunuyordu. İleri görüşlü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yönetiminde Türkiye kendi çizdiği yolda ilerlemekte; Atatürk ile arkadaşlarının dünyada kazandığı yeri günden güne hak ederek korumakta.

Türk halkı bu gücü bir ilkeden alıyor –gerçekten bütün büyük güçlerin ortak bir ilkesinden, demokrasiden...

Salt bir sözcük olarak değil, en geniş anlamıyla demokrasi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, gerçekten demokrat bir milletin gerçekten demokrat bir şefidir. Her hareketi de bunun bir kanıtıdır.

Deniyor ki İnönü'yü İnönü kılan yeteneği, halkın hissettiklerini hissedebilmesi, düşündüklerini düşünebilmesi, gördüklerini görebilmesi ve sonuç olarak da onun istek ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmesidir.

Bir insanı değerlendirmenin ve anlamanın en iyi yolu, onun evinde nasıl yaşadığına bakmaktır. İsmet İnönü'nün özel hayatı devlet adamlarından aile babalarına kadar pek çok kişi için örnek teşkil edebilecek nitelikte.

Düzenli, sağlıklı, şatafattan uzak bir aile hayatı. Onun için her şeyden önce sağlıklı bir beden ve zihin açıklığı gelir. Türk gençliğine hitaben yaptığı konuşmalar gençlik için kıymetli bilgiler içermekte. Türk gençliğinin yaygın bir uğraş alanı olan spor Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün teşvikiyle daha da gelişti ve bizzat devlet reisinin himayesinde birçok kentte yeni stadyumlar inşa edildi.

İnönü'nü kendisi de sporcudur; düzenli olarak at biner. İki oğlu da yelkencilik sporuna çok düşkün. Cumhurbaşkanının büyük oğlu Ömer İnönü aynı zamanda pilot.

Cumhurbaşkanının eşi Bayan İnönü, birçok kadın derneğine başkanlık etmekte. Ülkenin dört bir köşesine yaptığı seyahatlerin de gösterdiği gibi Cumhurbaşkanı her zaman halkın arasında, halkın yanında; her şeyi kendi gözleriyle görmeyi seviyor. Türk halkının geleceğinin güvencesi olan işleri sağduyulu bir biçimde yönetmesinin sırrı belli ki burada yatıyor."

---

* Bu çalışma Boğaziçi Üniversitesi'nde Meral Demirel'in verdiği "Tarihsel metinlerle Fransızca" dersi alan öğrencilerinin ortak ürünüdür. L. Neslişah Başaran, Turgay Bayındır, Burak Borahan, Burcu Dolunay, H. Eser Kırkızlar, E. Mutlu Özyeşil, Ebru Tekin.

Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri İsmet İnönü, Çankaya'daki bürosunda. Cumhurbaşkanının gecenin iki ya da üçünden önce yattığı pek görülmüyor; gece yarısından sonra saatlerce dosyaları inceliyor. Cumhurbaşkanı ülkeyi ilgilendiren en ufak bir ayrıntıdan dahi haberdar ediliyor.

Türk çocukları da Cumhurbaşkanı'nı seviyorlar. Ne zaman karlarda at binmeye çıksa onu gören çocuklar, koşarak gelip kendisine çiçek veriyorlar.
Cumhurbaşkanı'nın cepleri her zaman hepsinin de bildiği gibi onlara vereceği şekerlerle dolu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu bir futbol maçında. Her ikisinin de Türk sporuna katkısı büyük. Başbakan hiç bir atletizm gösterisini kaçırmıyor ve aynı zamanda bir çok derneğin de onursal başkanı. Bu fotoğraf Ankara, 19 Mayıs stadyumunda çekilmiştir.

Cumhurbaşkanı eşi olarak, Mevhibe İnönü'nün de bir çok sorumluluğu var. Kızılay ve diğer sosyal etkinlikler gibi hayır işlerinden zaman ayırabildiğinde at binmeyi ve araba kullanmayı tercih ediyor Mevhibe İnönü çoğu zaman kızıyla birlikte görülüyor.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün ideal denecek kadar mutlu bir aile hayatı var. Eşi ve üç çocuğu ona çok bağlı ve kendisi de resmi görevlerinden fırsat buldukça onları etrafına topluyor. En büyük oğlu Ömer mühendislik okuyor, Erdal Ankara Fen Fakültesi'nde öğrenci ve Özden Ankara Kız Koleji'nde öğrenim görmekte.

Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu çok yakın arkadaşlar, Çankaya Köşkü'nün bahçesinde birlikte gezinti yaparken görülüyorlar.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün yeğlediği spor binicilikken en sevdiği oyun da çok iyi oynadığı satranç. Burada bir Türk milletvekiliyle satranç oynarken görülüyor. Cumhurbaşkanı birçok ilde satranç kulüpleri kurulmasını teşvik etmiş. Solda, Türk kadın derneklerine hayat veren Bayan Mevhibe İnönü.

Babaları gibi, bütün aile at binmeyi seviyor. Çocukların okulu tatil olup babaları da onlara zaman ayırabildiğinde, bütün aile birlikte at binmeye çıkıyor

* Resimler ve resimaltları **Vanguard**'ın Eylül 1943 tarihli 3. ve Ekim 1944 tarihli 29. sayılarından alınmıştır.

Taksim'deki Veba Hastanesi ve "Les Filles de la Charite"

İstanbul'da Veba Salgını

RİNALDO MARMARA

ÇEVİREN: GÜNEŞ ÇELİKKOL

Osmanlı İmparatorluğu'nda veba, dönemin en önemli salgınlarından biriydi. Saint Benoît'nın Lazarist yöneticisi Louis-Florent Leleu İstanbul'a adım attığı 1834 yılında hissettiklerini şöyle naklediyordu: "İstanbul'da bir kolej kurulmasının ne kadar zor olduğunu tahmin edemezsiniz. Sık sık çıkan yangınlar, Levantenlerin kapris ve vefasızlıkları, ama özellikle de veba, çok ciddi sıkıntılar yaratıyorlar; yine de elli öğrenciyi bir araya getirmeyi başardık; başlangıç için çok bile. Yine de her şey bu sayının artacağına ve bu kurumun epeyce gelişeceğine işaret ediyor. Herkes buradaki çalışmaların tatmin edici, hatta başarılı olduğunu ifade ediyor. Buraya gelişimizin iyi bir etki yarattığı söyleniyor. Bir fizik ve astronomi dersi ve odasının açılması büyük yankı uyandırdı. Birçok genç, İstanbul için bir ilk olan bu derslere kaydolmak için bana geldi. Ama şu ara başımıza istila olan veba bizi çok rahatsız ediyor. Sokaklarda insanların birbirlerinden kaçtığını, uzaklaştığını bir düşünün. Paris'te insanlar sadece arabaların tekerleklerinden sakınırlar; İstanbul'daysa en iyi arkadaşlarından çekiniyorlar. Bu hastalığı taşıyan bir kıyafetle olabilecek en ufak temas bile onu edinmeye yetiyor. Her dışarı çıkışınızda koku sürünmek, hatta tütsülenmek zorundasınız. Her evin girişinde dört tarafı kapalı bir tür nöbetçi kulübesi var ve orada bir ocak kurulu. Burada yakılan reçineli odundan odaya dolan duman taşınabilecek miyazmaları öldürüyor. Tahmin edersiniz ki orada insan dumana boğuluyor ve oradan duman içinde, kapkara çıkıyor. Ama sonuçta, insan ölmemek için nelere katlanmaz! Beter bir felaket şu veba! Ve sanki İstanbul'da ilanihaye sürecek bir bela!"[1] Birkaç yıl sonra, 1837'de veba yeniden ortalığı kırıp geçirdiğinde, Louis-Florent Leleu bu salgının dönemin padişahı II. Mahmud'un ordusunda yaptığı tahribat ve bunun için alınan önlemler, kullanılan ilaçlar hakkında ilginç detaylar aktarıyor: "Altı aydan uzun bir süredir bu fakir ülkeyi mutsuz eden korkunç felaket hakkında vereceğim birkaç detayı memnuniyetle okuyacağınızı düşündüm. Bu kentin nasıl ıssız bir çöl haline gelmediğini, nüfusunda sadece küçük bir azalma olduğunun farkedilmesini anlayamıyorum, başka ne söyleyebilirim! Boğaz'daki köylerin çoğunda tütsü odaları, ya da birini kapatıp altında otlar yakarak onu tütsüleyecek türde nöbetçi kulübeleri kuruldu (...).

Neredeyse her zaman ya veba, ya da veba söylentisi var; oysa her iki durumda da buna yaşamak denemez, Merhabadan eyvallaha, konu hep veba, hep veba. Sokağa adım attığınızda kimseyi yaklaştırmamak için elinizde bir baston olmalı, vebanın size bulaşmaması için sürekli etrafınızı kontrol etmelisiniz. Eve döndüğünüz zaman tamamen soyunmalı, ya da beş dakika boyunca tepeden tırnağa tütsülenmelisiniz. Bir ziyarete gittiğinizde, hiçbir şeye dokunmamaya özen göstermelisiniz: yolda içi altın dolu bir kese bulacak olsanız, ona dokunmak dahi cesaret ister. Bir mektup aldığınızda, en yakın ahbabınızdan bile gelmiş olsa, evvela bir maşayla tutmalı, sonra, iyice tütsüledikten sonra okumalısınız. Uygulamak gereken binbir önlemden biridir bu. Sofrada bile, yabancı olduğunuz bazı evlerde size servis açmaya cesaret edemezler. Örtünün yabancının önüne gelen kısmı kaldırılır. Bütün bu önlem ve dikkate rağmen salgın kurbanlarını yakalar. Grekler, kapı açık değilse pencereden, ya da hatta bacadan giriyor derler; ne

de olsa bu halk her şeyi kişileştirme alışkanlığını hâlâ kaybetmedi. Greklere göre veba bir hastalık değildir; karanlıkta dolaşan, gizlice bir eve sızan ve ancak orayı kırıp geçirdikten sonra çıkıp giden karalar giymiş bir kadındır. O vakit bu tehlikeli evi kutsamak için bir rahip çağrılır; her şeyi kutsal suyun etrafına atar; ama aşırı yıkanmaktan, arınmaktan kaçınılır; çünkü karalara bürünmüş kadının çok kızacağı ve korkunç bir hale gelceği söylenir. Oysa Frenkler'de, tam da aksine, en küçük nesnelere kadar her şey titizlikle yıkanır, arındırılır. Soğuk suyun miyazmaları öldürmek için en etkili araç olduğu salık verilir. O halde herşeyi sudan geçirmek gerekir. Bunun için epeyce para ödemek gereken yabancı eller tutmak gerekir, ki bunlar da genellikle kendilerinden beklenen etkinin yarısını alıp giderler. Bu sırada en az kırk günlüğüne başka bir eve taşınmak gerekir. Yoksullar kente hâkim olan tepeler üstünde küçük ahşap kulübeler inşa ederler. Bazan, soğuklar iyice bastırdığında, açlık, soğuk ve sefaletten ölürler. Yine de buralarda veba hastaneleri vardır; ama pek çok aile oralara gitmek istemez. Orada bakım görürler, ama maaşlı kişilerden ve daha kimlerden!

Veba ilaçlarına gelince, her yıl bunların yenileri çıkmakta, hepsi de oldukça etkili olmaktadır; ama sonuçta yine vebadan o kadar insan ölür. Biri üzerinde etkili olan bir ilaç diğerine hiçbir şey yapmaz; en birbirine benzemeyen ilaçlar farklı kişilere uygulandıklarında iyi sonuçlar elde edebilirler. Bir Fransız doktor bugünlerde bana bunun sebebinin memlekette birbiriyle karıştırılan üç hastalık olması olduğunu söyledi, öyle ki, bunlardan biri o kadar kötüydü ki, beş yüz hastadan birini bile ıskalamıyordu; öbür ikisi o denli ölümcül değildi. Geçen yıl İskenderiyeli vebalıları muayene eden bir başka Fransız doktor hastalığın ilk başında kurtuluş ümidi olduğunu, ama sonra her şeyin boşuna olduğunu anlatıyordu; çünkü veba mikrobu bağırsaklara kuvvetli bir zehir gibi sirayet ediyormuş ve incelediği bütün kadavralarda aynı semptomlara rastlamış. Ayrıca dört ay boyunca hiçbir endişe duymadan ve dediğine göre hiçbir tehlike de yokmuş, hastalığı incelemek için gönderilmiş üç ya da dört yüz genç doktorla birlikte sık sık veba hastanelerini ziyaret etmiş. İçine belirli bir dozda klor katılan bir hap oluşturmuşlar; dört saatte bir onlardan bir tane yutuyorlarmış; ve bu yolla, kapılabilecek miyazmaların klorün etkisiyle öldüğünü iddia ediyordu. Bize de bu haplardan bir miktar verdi. Ama İskenderiye'de başarılı olan bu ilaç, ya da koruyucu belki de burada etkili olmayacak; bu yüzden düşmanla birlikte yaşamak zorunda kalmaya razı olacağız. Zaten memleketin bir an evvel dezenfekte olması gibi bir umudumuz da yok. Padişahı karantinalar açmaya ikna etmeye çalışıyoruz; Ama masrafların büyük, önlemlerin muhtemelen yetersiz olmasından öte, kentin bu salgının kaynağı olup olmadığını kim bilebilir! İstanbul sakinleri İskenderiye'yle Trabzon'u bu hastalığı kendilerine göndermekle suçlarken, oralılar da İstanbulluları suçluyorlar. Bana sorarsanız, bu büyük kentin bazı mahallelerinden bir defa geçmeniz, buralarda yayılmak için sadece birtakım hava koşullarının oluşmasını bekleyen kalıcı bir hastalık kaynağı bulunduğunu görmeniz için yeterli olacaktır. Memleketi dezenfekte etmek için onu ateşten geçirmek gerekir. Diğer yandan mikroplar kendilerini otuz yıldan uzun bir süre koruyabilirler. Burada bu gerçeği gördük. Kütüphanemizin bir köşesinde içinde eski kitapların bulunduğu bir sandık vardı. Papaz Viguier'nin bu misyonun başrahibi olduğu dönemdeydi; onu hiç açmamıştı; içinde ne olduğunu merak edecek oldu. Açması için bir hizmetliyi çağırdı, ki o da aynı akşam veba belirtileri gösterdi. O kitaplara dokunduğu için kaptığından şüphelenilmedi; ama onlara dokunan başka bir kişi daha veba kaptı. İstanbul'da Bit Pazarı denilen bir çarşı olduğunu söylemem lazım. Orada genellikle vebalıların kullandıkları şeyler satılıyor. Bu kaynak felaketi memlekette tutmaya yetmez mi?

Veba, ordusunun (Sultan II. Mahmud) yarısını kırdı geçirdi; büyük masrafa girerek onu yeniden örgütlemesi gerekiyor. Yüz bin Türk'ten fazla kaybı olduğu söyleniyor; reayanın sayısı ise bilinmiyor. Bu korkunç bir manzara: bütün mezarlıklar tarla gibi; her yerde bütünüyle boşaltılmış mahalleler var; ama altı haftadan önce önceki hallerine döneccekler ve gelecek sene veba yeni kurbanlar edinecek. Köylerde sefalet o kadar büyük, kırılmalar o kadar apaçık ki, köylüler buralara biraz nefes almaya geliyorlar; o kadar ki yataklar hiç boş kalmıyor; bir savaş alanı gibi. Bir süre içinde vebanın yeni yıkıntılarının ancak ortaya çıkabilmesinin sebebi bu. Ama İstanbul bunun farkına varmasa da İmparatorluk farkında".[2]

Taksim Fransız Hastanesi

İstanbul'daki Latin hastaneleri arasında Taksim Fransız Hastanesi'nin devamı olan Saint-Benoît Hastanesi sayılabilir.

Saint-Benoît Hastanesi 1609'da, Yahudilerin tarihlerinde ikinci defa İstanbul'a gelmeleri vesilesiyle kuruldu. İlk önce 20 Eylül 1609'da Saint Sebastian'a yerleşen Yahudiler ancak 15 Şubat 1610'da Saint-Benoît'nın kontrolünü yeniden ele aldılar.[3] 1673 Kapitülasyonlarının 42. ve 1740 kapitülasyonunun 36. maddesinde bu hastane şöyle anılır: "Fransızlar Galata'daki hastanelerinde İncil okurken rahatsız edilmeyeceklerdir".[4] Daha sonradan Saint Louis adını alan ve özellikle vebalılara ayrılan bu hastane 1696 yangınında

Taksim Hastanesi'nin (Hôpital français) 1848'de çekilmiş fotoğrafı.

tahrip olmuş, 1698 yılında Fransız ulusunun cebinden restore edilmiştir. 1704'te eczacı bir yönetici bu kuruluşun başına getirilmiştir.[5] 1825 yılında hastane "casa vicariale di San Giorgio"ya taşınmış ve 1840'a kadar orada kalmıştır. Bu tarihten itibaren de Taksim Hastanesi'ne katılmıştır.[6]

Taksim Fransız Hastanesi[7] en azından 1719'a kadar devam etmiştir. O tarihte Peralı Fransızların Hastanesi adını almıştır. En az 1561'den itibaren latino-katolik vebalıların gömüldüğü Grands-Champs (eski Gümüşsuyu mezarlığı) mezarlığının yakınlarındaki kırsal bölgede bulunmaktaydı.[8] Marsilya Ticaret Odası hasta Fransız denizcileri barındırmak için mütevazı ahşap bir bina kurmuştu. En başında tek bir odadan oluşan hastane, 1720'de dört odaya sahip oldu. 1724'te Saint-Louis Hastanesi, ya da Pera'da Vebalı Fransızlar Hastanesi adını aldı, bu ad, kendisi de veba kurbanı olan Fransa Kralı'nın himayesindeki hastaları ifade ediyordu ve hastane, salgın dönemlerinde Fransız vebalıları, normal zamanlarda ise diğer hastaları ağırlıyordu. 1766'da ciddi tadilatlar yapıldı. Saint-Benoît hastanesinin buraya taşındığı 12 Ekim 1840'ta hastane tamamen değiştirildi.

1846'da hastane Filles de la Charité'ye (St. Vincent de Paul rahibeleri) tahsis edildi. Fransız kolonisinin ilk delegeleri Durand ve Alléon buranın anahtarlarını rahibe Briquet'ye resmen teslim ettiler. En başından itibaren rahibeler küçük kızlar için sınıflar açtılar.[9] 15 Ekim 1851'de hastanenin idaresi rahibe Merlis'e verildi. O da servetinin bir kısmını ve kendisine yapılan bazı yardımları hastanenin büyütülmesine ve uzun bir süre kurumun en önemli gelir kaynağı olması beklenen ve Pera caddesine bakan dükkânların inşaasına ayırdı. 1854'te şapel ve küçük bir ek yapının inşaatı başladı. Bu dönemde aniden "Fransız ordularını denizden ve karadan buraya getiren" Kırım Savaşı başladı. "Donanmada iskorbüt hastalığı başlayınca, Friedland hastanenin zaten dolu olduğu bir günde 60 hasta getirdi".[10] İnşaat çalışmalarına ara verildi ve şapel da hasta koğuşuna dönüştürüldü.

1846'da rahibelerin gelmesinden önce hastane on iki yataktan oluşuyordu. 1851'de yatak sayısı otuz altı, 1865'te ise yetmişti. 1862'de De Moustier Markisinin elçiliğinde Fransız hükümeti Fransız Hastanesi'ne bitişik olmak için onunla ortak bir girişi olan Saint-jean des Peyrotes, ya da Latin Hastanesi'ni satın aldı.

1893'te hastanenin yeniden inşaasına karar verildi. Hastane çalışmalar suresince Şişli'ye, La Paix sığınma evinin uzantısı olan bir binaya taşındı. Henri Giffard'ın (enjektörün mucidi) yaptığı bağış ve Feriköy mezarlığının kendisine bitişik Fransa'ya ait[11]

Balkan savaşı sırasında (1912) Taşkışla'da yaralılarla ilgilenen St. Vincent de Paul rahibeleri (Filles de la Charité).

20. yüzyıl başlarında St. Vincent de Paul rahibeleri Tophane'de bir okulun önünde.

bir araziyi satın almak için verdiği 35.000 frank sayesinde, Taksim Fransız Hastanesi, ya da Hôpital civil et maritime français restore edilebildi. Resmî açılış, Fransız elçisi Paul Cambon tarafından 12 Aralık 1896'da yapıldı. Hastane bundan sonra kendisine bağışta bulunan Henri Giffard'ın adını taşıyacaktır.

1896'dan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Henri Giffard Hastanesi altın çağını yaşayacaktır: elçiler buraya ilgi gösterdiler, Neis, Lardy, Denis, De Lacombe gibi doktorlar da sanatlarındaki üstün yeteneklerini hastaların hizmetine vakfettiler. 1913'te rahibelerin sayısı on beşe yükseliyordu.

Bu savaş sırasında Amerikan Kızıl Haç'ı hastaneye el koyar ve rahibeler yerlerini terk edip 22 Mayıs 1916'da kiralık bir binaya, Perpignani Apartmanı'na yerleşmeye mecbur kalırlar. 11 Kasım 1918 ateşkesinin ardından hastane Avusturya Hastanesi'nin (1848'de, şimdiki Divan Oteli'nin arkasında kurulmuştur) yerine taşınır ve Franchet d'Esperey adını alır. 1925'te Pastör Hastanesi adını alacaktır. Rahibeler 1963 Mayısı'na kadar orada kalacaklardır. Cizvit rahip Pasty'nin papazlığını yaptığı şapel 1979 yılının sonunda kapanacaktır.

St. Vincent de Paul Rahibeleri

St. Vincent de Paul Rahibeleri 3 Aralık 1839'da İstanbul'a gelirler. Kentin fethedildiği 1453'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir kadın dinî kuruluşu var olamamıştır; ayrıca rahibelerin beyaz başlıkları bütün dikkatleri çekmiştir. Başlangıç çok sancılı geçmiştir, ama çarçabuk, eserleri "terk edilmiş çocuktan, yetimden, fakirden ve hastadan barınağı olmayan ihtiyara ve akıldan yoksun deliye kadar"[12] insanlığın karşılaştığı bütün sefaletlere ulaşmıştır.

Çeşitli durumlarda St. Vincent de Paul Rahibeleri'nin yardımseverliğine başvurmak hiç bir zaman boşa olmamıştır. Kırım Savaşı sırasında on dört sahra hastanesi[13] onlara tahsis edilmişti. 1865'te kolera salgını sırasında rahibeler felaketin kurbanlarına yardım götürmek için, sahra hastanelerinde ve diğer hastanelerde seferber olmuşlardı. Rahibelerin gösterdiği cesaret ve özveri hayranlık uyandırmış ve Türk otoritelerinin ve halkının dikkatini çekmişlerdir. 1878'de Türk-Rus savaşı İstanbul'a mültecilerle birlikte sefaleti, tifüsü ve çiçek hastalığını getirmişti. Sahra hastanelerinden yedi tanesi rahibelere ayrılmıştı.

St. Vincent de Paul Rahibeleri'nin salgınlar sırasındaki yardımseverliğinin hakkını vermek isteyen padişahlar onlara madalyalar vermek istemişlerdir; ama onlar saygıyla reddetmişlerdir. O vakit onlara mükemmel araziler tahsis edilimiştir. Örneğin Kırım Savaşı'ndan sonra, Sultan Abdülmecit, rahibelerin orduya sahra hastanelerinde verdikleri hizmeti karşılamak için onlara 19 Nisan 1857 yılında Şişli'de geniş bir arazi vermiştir. Ve işte orada, o savaş günlerinin anısına la Paix (Barış) anıdını verdikleri hastaneyi inşa etmişlerdir.

NOTLAR

1 **Annales de la Congregation de la Mission**, 2. cilt, E.-J. Bailly, 1835 s. 211-213; Leleu'nün mektubu, 18 Kasım 1834, İstanbul'dan.

2 **A.g.e.**, 3. cilt - no I, 1837, Paris, s 345-357; Leleu'nün Etienne'e (İstanbul'daki Katolik cemaatinin önde gelenlerinden) mektubu, 20 Haziran 1837.

3 A. Carayon, **Relations inédites**, Ch. Douniol, Paris, 1864, s. 2 ve 26.

4 A. Belin, **Des capitulations et des traités de la France en Orient**, Challamel, Paris, 1870, s. 93 ve 99.

5 A. Belin, **Histoire de la Latinité de Constantinople**, 2. basım, Alphonse Picard ve Fils, Paris, 1894, s. 499.

6 **A.g.e.**, s. 500.

7 Fransız Hastanesi'nin tasvirinde A. Belin'den esinlenilmiş, **Histoire de la Latinité de Constantinople**, age., s. 502-504; F.-X. LOBRY, Mission des Lazaristes à Costantinople, elyazması, 1782-1902, s. 558-560; **Les Filles de la Charite en Turquie**, 70 sayfalık daktilo edilmiş metin, s. 31-35.

8 1615'ten itibaren Grands-Champs mezarlığı, yeni kentin oluşmasının ardından, bütün Latino-katoliklerin gömüldüğü yer haline geldi. Feriköy mezarlığına geçiş 1864 yılında oldu.

9 Bu gündüzlü okul 16 Ağustos 1893 yılında Hastane'den ayrıldı ve Bursa sokağına taşındı.

10 Archives des Lazaristes. **Origines de nos maisons á Constantinople**, tarihsiz, numaralandırılmamış elyazması.

11 **Compte-Rendu du cimetière catholique-latin à Feriköy**, 1895-1896, A. Zellich Constantinople, 1897, s. 6-7.

12 **La France en Orient**, no 6, Bureau d'Informations Religieuses et Sociales, s. 3.

13 Bir tür askerî hastane.

Türkçe Bir

Bizans Vakayinamesi ve "Dünya"sı

DEAN SAKEL

Türk Tarih Kurumu'nca düzenlenen ve 9-13 Eylül 2002 tarihinde Ankara'da toplanan 14. Türk Tarih Kongresi'nde bir Bizans vakayinamesinin Türkçe çevirisini konu alan bir bildiri tarafından sunuldu. Bizans vakayinameleri, dünya tarihinin yaradılıştan başlayarak anlatıldığı, Bizans'ın bakış açısıyla kaleme alınan tarih eserleridir.[1] Türkçe, Bizans yazın kaynaklarıyla hemen eşleştirilen bir dil olmadığı gibi, bir vakayiname söz konusu olduğunda, Ankara'da sunulan bildiri dışında bir Türkçe metin de bugüne kadar bilinmiyordu.

Bu olağanüstü eserin keşfi şöyle gerçekleşti: Bir süre önce yolumun düştüğü Atina'daki American School of Classical Studies (Amerikan Klasik Çağ Araştırmaları Okulu), Gennadius Kitaplığı'nda birkaç günlük bir araştırma yapmaya karar vermiştim. Bu kitaplık, olasılıkla, Washington Dumbarton Oaks'tan sonra dünyanın ikinci en önemli Bizans araştırmaları kitaplığıdır ve içerdiği kitapların farkında olan araştırmacılar tarafından sürekli olarak ziyaret edilir. Küçük el yazmaları koleksiyonuyla da ünlü olan kitaplıkta, paleografiye duyduğum ilgi nedeniyle fişlere göz atmak istedim. Koleksiyonun basılı bir kataloğunu oluşturmak işine çoktan başlanmış (gerçekten yetkin paleograflar tarafından) ancak henüz bitirilememişti.

Fişleri tararken "Karamanlı Türkçesi'de, Dünyanın Yaradılışından Bizans'ın Düşüşüne Kadarki Vakayiname" olan Ms. 94.3'te kaldım. Bizans vakayinamelerinin edebi kaynaklarını iyi biliyordum: 12. yüzyıldan sonra hacmine bakarak el yazması denilebilecek tek vakayiname (kayıtlara göre 820 sayfaydı) Yunanca yazılan ve Osmanlı döneminde sürekli okunmuş olan 1570 yılı vakayinamesiydi.[2] Bunun da Türkçe çevirisi olup olmadığı bilinmiyordu. Gerçekten, eser üstüne yapılan son incelemeden onun dört farklı dile (Slavca, Rumence, Arapça, Gürcüce) çevrildiğinin kesin olduğu anlaşılıyordu.[3] Yine de, aynı dinî cemaatten olan Türkçe konuşan Hıristiyanlar bu çalışmanın kendi dillerinde bir çevirisi olabileceğini bir kez olsun düşünmüş olamazlar mıydı? Katalog fişinde verilen bilgilere göre eser Bizans'ın düşüşüyle sona eriyordu ancak 1570 vakayinamesi 1570'e kadar uzanıyordu. Bu sorunların hepsinden önemlisi, böyle önemli bir çalışmanın Bizans üstüne araştırma yapanların çok sık geldiği bir kitaplıkta göze çarpmamış olmasıdır.

İncelemek için el yazmasını istedim ve yaklaşık on dakikalık bekleme süresi bile çok uzun geldi. Oldukça ağır olan yazma, kitaplık görevlisi tarafından getirildi. Türkçe metin Yunan alfabesiyle yazılmıştı (Osmanlı uygulamasına göre kişinin ait olduğu dinsel grubun gelenekleriyle özdeşleşen alfabeyle yazmak olağandır).[4] Alt başlıklar ve ardından başlığın tamamı, ilk bakışta, Yunancasıyla benzerlik gösteriyordu. El yazmasını hızla gözden geçirince Yunanca aslının hemen hemen aynısı olduğunu gördüm. Yazmanın kırk yıldan fazla böyle bir kitap-

* Dr. Dean Sakel, Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

1 B. Croke, 'The Origins of the Christian World Chronicle', B. Croke-A. H. Emmett, **History and Historians in Late Antiquity**, Sydney 1983, 116-131 içinde.

2 Th. Preger, 'Die Chronik vom Jahre 1570', **Byzantinische Zeitschrift**, 11 (1902), 4-15.

3 I. Lebedeva, Поздние греческие хроники и их русские и восточные переводы, **Палестинский Сборник**, 18 (81), Leningrad 1968, 71-128.

4 Karamanlı yazını üstüne olan genel bir araştırma için bkz. J. Eckmann, Die Karamanische Literatur, J. Deny ve av, **Philologiae Turcicae Fundamenta**, II, Wiesbaden 1964, 819 835.

lıkta fark edilmemiş olması inanılmaz geldi. Sonuçta, ünlü 16. yüzyıl vakayinamesinin beşinci çevirisi keşfedilmişti.

Eserin dili, iki yüz yıl öncesine ait Osmanlı dilidir. Buna ek olarak Orta Anadolu lehçesi özelliklerini taşır. Bütün bunlar dilcilerin ilgi alanına girer. Ama çevirinin asıl önemi, Türklerin belli bir kesiminin belli bir dönemdeki kültür tarihi kalıtı olmasındadır. Daha geniş kapsamda İorga'nın Byzance après Byzance'ının[5] dilsel ayrımı boyunca birliğin başka bir örneğidir. Yoksa eserin tarihi değeri onun Yunanca aslıyla aynıdır ve 1570 vakayinamesi, bin yıldan fazla bir zamandan bu yana görülen benzer vakayinamelerin bir örneğidir. Aralarındaki farklar, "yukarıdan" dayatıldıkları için gerçek anlam taşımaktan çok, "daha geniş halk topluluğu"nun kendi geçmişi ve dünyadaki yerine olan bakış açısını yansıtmaları nedeniyle belirginleşirler.[6] Böyle bir kaynak Bizanslıların düşünce dünyasının tanığı olarak çok önemlidir çünkü kendilerini, geçmişleri açısından, içinde bulundukları zamanın herhangi bir anında nasıl görmek istediklerini yansıtır.

Eser, Yunan-Roma ve Yahudi-Hıristiyan kaynaklarının bileşimi olan bir tarih yazıcılığı geleneğini yansıtır ve neredeyse İncil kadar kutsal bir kimliğe bürünür. Bununla birlikte, ortaya çıkış biçimi nedeniyle, herhangi bir "onanmış" İncil'den ya da aynı şekilde, herhangi bir klasik metinden bir çok yerde ayrılır. Söz gelişi, daha ilk başta, Adem'in karısıyla uzun ve ayrıntılı çekişmeleri anlatılır (hem de karşılıklı konuşma biçiminde); onun cennetteki mutlu yaşamını dünyanın tuzakları uğruna yitirmesine neden olduğu için. Tüm bunlar tarih olarak görülür, iyi niyetle inanılan Kutsal Kitap gibi, ama Kitap'ta da bu olaydan söz edilmediğini kaydetmek gerekir. Öte yandan, klasik dönem açısından eserde İskender bir Mısırlıdır, Troialı Priamos, Israilli Davut'un tanıdığıdır ve Kserkses, Yunanistan'ı işgal edişinden çok Musevilerle olan ilişkileri nedeniyle önem taşır. Önemli nokta tüm bunların Homeros'u, Herodotos'u, Arrianos'u okumuş ve değerini kabul etmiş aynı halk tarafından kabul edilen tarihin iskeleti olduğudur.

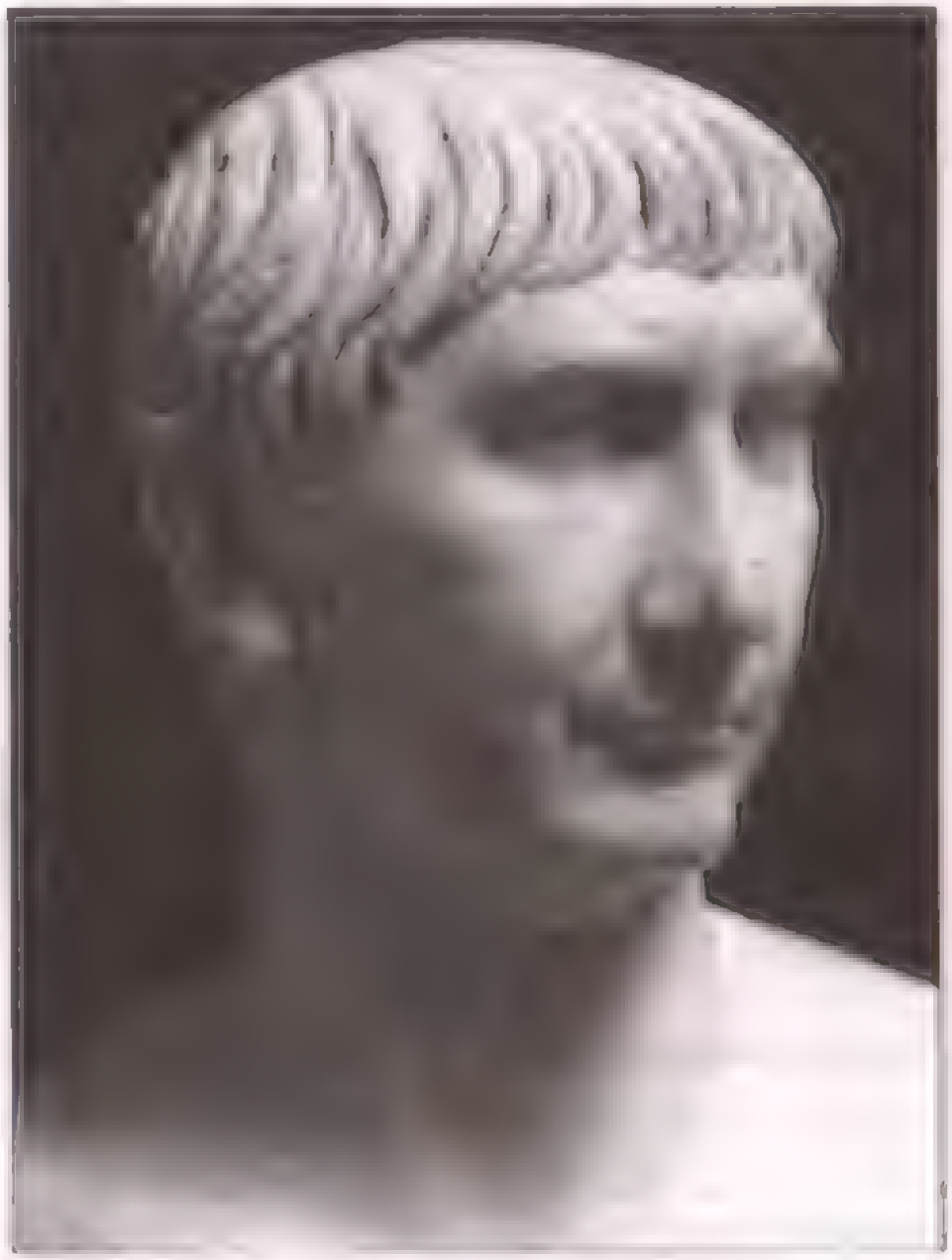

İmparator Traianus'un mermer büstü
(Londra, British Museum MS II. yüzyıl başı.)

Hıristiyan ön yargısı eserin ilerleyen bölümlerinde Roma ve Bizans geçmişi açısından özellikle belirgindir. Söz gelişi, Roma tarihi alanında her çaba, Hıristiyanlara işkence etmiş imparatorlar hakkında da iyi şeyler söylemek doğrultusundadır. Traianus'un Hıristiyanlara karşı olan hataları söz konusu edilirken, örneğin, taşkın sırasında bir köprü yaptırarak birçok hayat kurtardığı için açıkça affedilmiştir; bu da bu imparatordan söz ederken vakayinamenin ilgilendiği tek şeydir. Diocletianus, yine de açık bir alay konusudur çünkü ardından hep-kutsal Constantinus gelecektir. Diocletianus "şeytanın ilk oğlu"ndan başkası değildir, damadı Maximinus'un şahsında 'birader'i olur, "şeytanın ikinci oğlu" olan. Iulianus'un ünü ölümünden sonra da lekelenir; toprak bedenini kabul etmez (sürekli toprak üstüne çıkar), hayvan artıklarıyla karışıncaya kadar. İkonlara karşı olan tüm imparatorlar kanlı bir şekilde ölmüşlerdir ve ölümleri belli bir canlılıkla tasvir edilir. İkon kırıcılığına karşı kazanılan zaferse, tam o sıralarda Trakya'da ortaya çıkarılan mezarının kapağındaki bir yazıt aracılığıyla Plato tarafından önceden haber verilmiştir ve yazıt bunu doğrular. İlginçtir, başka bir yazıt, VI. Leo'nun dört eşinden birinin (ikiden fazla evliliğin Bizans yasalarına aykırı olmasına karşın) mezarında bulunmuştur ve üstünde, ona yakışan bir şekilde "Babil'in menfur kızı" yazılıdır (imparatorun zaafı, baştan çıkarıcı eş suçlanarak açıklanabiliyordu). Burada yine, vakayiname okuyucuları için hazırda çok daha saygın tarih kaynakları vardı ama tarih olarak anlatılan bunlardı, eserin değeri buradaydı.

5 N. Iorga, **Byzance après Byzance. Continuation de l'Histoire de la vie byzantine'**, Bükreş 1935.

6 E.M. Jeffreys, 'The Attitudes of Byzantine Chroniclers Towards Ancient History; **Byzantion**, 49 (1979), 199-238.

İmparator VI. Leon ve tahtta oturan İsa MS 912. (İstanbul, Aya Sofya Müzesi)

Yine, elde çok daha güvenilir Hıristiyanlara ve Müslümanlara ait malzeme bulunmasına karşın, daha yakın zamanların ele alınışı da oldukça kurgusaldır. Yavuz Sultan Selim dönemiyle ilgili birkaç söz söylemekle yetinelim: Selim gerçekte vakayinamenin örnek sultanıdır, sayısız İslam âlimini kılıçtan geçirmiştir, yine de babasının kapattığı kiliseleri açmakla kalmamış yenilerini de yaptırmıştır. Yeni kilise yaptırması tümüyle tuhaftır ve Beyazıt'ın eylemlerinin kabulü eserimiz için şaşırtıcı bir içtenlik oluşturur. Tüm bunlar bizi eserin bu bölümünün, Osmanlı düzeninin nasıl işlediğini anlatmak olan amacı dışına taşır, vakayiname yazarının döneminde böyle bir düzen olmasa da. Bu düzen hakkındaki temel tavır, onun (Hıristiyan) tanrısal iradesiyle yaratılmış olduğudur. Bu yeniden Selim döneminde açık bir şekilde ortaya çıkar. Onun Mısır'ı işgali, söz gelişi, Sina'da su olmayışı nedeniyle neredeyse bir yıkımla sonuçlanmıştır, Tanrı, yine de tam zamanında şimdiye kadar bu çölde hiç görülmemiş bir sağanak gönderir.

Eserin içeriğinin, biçiminin ve amacının doğasına ilişkin sorulara verilecek cevaplar, özgün metnin ortaya çıkış ayrıntılarını ve onun oluşum yöntemini değerlendirmekle sağlanabilir. Bütün bunları uzun uzun soruştururken zor bir görev üstlenmiştir. Vakayinamenin yazarı tartışmalı bir konudur ve yazmanın metin eleştirisi, çeşitli örnekler arasındaki temel ve önemli farklarıyla karmaşıktır (bu makalede seçilen bölümler bunlar arasından alınmıştır). Vakayinamenin kaynakları, (elde olanlar da) onların kullandıkları biçimde mevcut değil. Yine de, kaynakların saptanması ve kullanım yöntemleri, ki özel bir sonuca ulaştırır, eserin herhangi bir açıdan değerlendirilmesi açısından çok önemlidir. Osmanlı kültür tarihi araştırıcıları için çok büyük bir yararı olacak olan bilimsel bir yayın bu çalışmanın doğal bir sonucudur ve şimdi bu çalışma sürdürülüyor. Buna ek olarak, vakayiname yazarının olağanüstü öyküleri -bir bölümü Bin Bir Gece Masalları'nı andırır- sadece eğlendirici ayrıntısı nedeniyle okunmalıdır.

Tüm bunlar yanında Türkçe çeviri bir dipnottan biraz daha fazla bir şey ama önemli bir dipnot. Eserin, çevirmenin kimliği, çevirinin ayrıntıları, onun dil ve paleografik özellikleri gibi çeşitli niteliklerı son Tarih Kongresi'nde anlatıldı. Bu sununun ayrıntılı ve açımlamalı biçimi kongre bildirileri arasında yayımlanacak. Türkçe çeviri suretinin modern Türkçe karşılıklarıyla birlikte hazırlanması planlandı ve bildirinin basımından sonra okura sunulacaktır.

Yavuz Sultan Selim. (İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, Nakkaş Osman'ın minyatüründen ayrıntı, Eylül 1579)

Cumhuriyet Arşivleri Belgelerine Göre

Türk Ermeni Basını

RIFAT N. BALİ

Bu yazıda yayımlamakta olduğumuz belgeler T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nin den temin edilmiştir.[1] Belgelerin ilk kez yayımlamalarının yanı sıra en ilginç yanları belgeleri çeviren kişinin Türk Ermeni basınını yakından tanıması ve "içeriden" bilgi vermesidir. İlk belgede sözü edilen Türkiye Ermenilerinin Sovyet Ermenistanı'na göç etmeye teşebbüs etmeleri ve daha sonra bu girişimden vazgeçmeleri konusu daha önceki bir makalemde incelenmiş olduğundan bu olay üzerinde tekrar durmuyorum.[2] Cumhuriyet Arşivleri'nin araştırmacıların istifadesine sunulan kataloglarında şu an için Türk Ermeni basını konusunda başka herhangi bir belgenin tasnif edildiği gözükmemektedir. Bu belgeleri temin ettiğimde Marmara gazetesi sahibi Rober Haddeler Bey'e başvurup kaynağını açıklamadan gazeteleriyle ilgili metni kendilerine iletmiş, Ermenice bilmediğimden, Marmara gazetesinin 1948 yılı itibariyle siyasi çizgisinin eleştirel bir takdimini rica etmiştim. Şifahen olumlu cevap verilmesine rağmen maalesef böyle bir takdim sunulmadığından okurlara bu belgeleri eleştirel bir bakışla sunamıyorum. Gönül arzu eder ki yayımlamalarından sonra günümüz Türk Ermeni basınının temsilcileri bunlar üzerinde tartışır, görüşlerini yayımlar ve azınlıklar konusunda araştırma yapan kişilere de bir nebze ışık tutmuş olurlar.

Belge No. 1

Basın ve Yayın Genel Müdürlüğüne

İstanbul'da çıkan Ermenice **Nor Lur** gazetesinin, Türkiye'deki Ermenilerin Sovyet Ermenistan'a muhaceretlerinin haklı olduğunu ileri sürerek Ermenilerin memleketimizde iyi muamele görmediklerini belirtmeye yeltenen ve bilhassa bu muhaceretin bugün için ihtiyari olduğunu kayıt ile imalarda bulunan bir başmakalesinin tercümesini bundan önce yüksek makamlarına sunmuştum.

Sovyet makamlarının Türkiye'deki Ermenileri Sovyet Ermenistan'a muhaceret için yaptıkları davetin ilk günlerinde yayımladığı bu yazı ile İstanbul'daki Ermenileri bu yolda teşvike Türkiye'de Ermenilerin pek de huzur içerisinde bulunmadıklarını belirterek hükümetimizi tenkide kalkışmış olan bu gazete bu defa da 22.1.946 tarihli nüshasında çıkan ikinci bir başyazı ile yine Ermenilerin muhacereti meselesini ele alarak bir takım tarihî delillerden bahisle Ermenilerin bağımsızlıklarını ve egemenliklerini kaybettikten sonra daima ıstırap içinde yaşadıklarını ve anavatan dışında kalan Ermenilerin halen ıstırap çekmekte ve millî varlıklarını kaybederek diğer milletlere temessül etmek [benzeşmek] tehlikesi karşısında bulunduklarını, Sovyet Ermenistan'da muhaceretin bir hakikat ve millî varlığı koruyabilmek için lüzumlu bir hareket ve ümitlerin hep bu noktaya bağlı olduğunu kayıt ile bu muhacereti hararetli bir lisanla teşvik etmekte bulunmuştur. Muhacereti teşvik yollu olduğu kadar Ermeniler arasında bağımsızlık lehinde cereyanlar ve Sovyet Ermenistana karşı bir temayül [eğilim] ve sempati uyandırmaya matuf bu yazıların tevâlî etmekte [birbiri arkasından gelmesi bulunması] keyfiyeti gazetenin bir maksat güttüğü ve bir menfaate hizmet ettiği kanaatını vermektedir.

Bu gazetenin sahibi Vahan Toşikyan yaşlı ve hastalıklı bir adamdır.[3] Türk dostu olmamakla beraber, 30 seneden fazla olan gazetecilik hayatı sırasında bir hareketi görülmemiştir. Tab'an [yaradılıştan] menfidir ve karakteri de zayıftır. Son zamanlarda pek ziyade düşkün ve maddi durumu çok bozuktur. Gazetenin esasen pek cüz'i olan sürümünden elde ettiği parayı da sefihane [akılsız] bir surette sarfettiği için ailevî durumu da sarsılmıştır. Şimdiye kadar herhangi bir parti ve cereyana âlet etmediği gazetesini son zamanlardaki durumunun, sevkiyle ve fazlaca bir menfaat elde etmek suretiyle bu yolda istismara kalkışması mümkündür.

Çok dikkate değer bulunan bu yazının aynen tercümesini saygılarımla sunarım.

İstanbul'da çıkan Ermenice Nor Lur gazetesinin 22.01.1946 tarihli nüshasındaki başyazısının tercümesi

-Tarihten İşaretler-
Yazan: Z.[aven] Biberyan[4]

Bize kadar ulaşan şahsî mütalâaların [yorumların], asılsız veya tahrif edilmiş haberlerin hakikatle ölçüldüğü zaman hiçbir kıymet arzedemiyeceğine kaniiz.

Ortada bir hakikat var. Dış memleketlerden Ermenistan'a muhaceret hakikati. Bütün Ermenilik âlemi bu hakikat karşısındadır ve bu hakikat hiçbir şüphe götürmez.

Ermeni halkı asırlardan beri, fakat bilhassa şu son otuz sene içerisinde; vatansız, hâmisiz ve müdafaasız bir halde sürünmek acısını olanca zehriyle tatmış ve halen tatmakta bulunmuştur. Kadeh artık boşalmış ve Ermeni halkı bu kadehin muhtevasını tortusuna varıncaya kadar tamamiyle içmiştir.

Ermeni'nin her gittiği yerde istediği tek şey mal ve can emniyeti, çalışma ve vatandaşlık alanlarında hak bakımından eşitlik, dil ve kültür hürriyetidir.

Ermeniler, yeni vatanlarında, kendilerine has karakterin bariz vasfı olan ve ekseriye başımıza felâketler getiren kayıtsız samimilikle hizmete koyulmuşlardır. Bazı memleketler Ermeniler'in değer, kudret ve hizmetini takdir etmiş ve onlara hürriyet, eşitlik ve yaşama hakkı vermişlerdir.

Fakat bazı memleketler –tahrik, taassup veya kıskançlık gibi- çeşitli sebepler neticesi olarak eşit yaşama hakkını ondan esirgemişlerdir.

Ermeni halkı Ermenistan'da asilzadelerin ve prensierin hüküm sürdükleri devirlerden itibaren ve fakat bilhassa siyasî bağımsızlığını ve devlet olarak varlığını kaybettikten sonra daima çok ıstıraplar çekmiştir.

Arşaguniler,[5] Araplar[6] Pakraduniler, devirlerinden Ani'nin[7] sukutuna ve Lusinyan'ların devri gibi karışık bir devirden Sis'in zaptına kadar geçen asırlarca müddet Ermeni tarihi karanlık içinde cereyan etmiş bir dram idiyse bu devam, son Kilikya devletinin yıkılışından sonra cehennemî bir faciaya inkılâp etmiştir. Bu misli görülmemiş faciaın son perdesi resmen 1923'de kapanmıştır.

Ermeni halkının enerjik bir kısmı kendisini öz vatan topraklarında harabeler üzerinde buldu. Orada dost ve kendisi gibi ıstırap çekmiş milletlerin yanı başında; asilzadelerin, hükümdarların, beylerin, kendi kendilerini prens ilân edenlerin, şan ve şöhret peşinde koşan kumandanların ve menfaat düşkünü kilise mensuplarının maddî ve manevî soygunculuklardan ve çeşitli haricî gailelerden [dertlerden] kurtulmuş olarak kendi kolunun kuvvetiyle alnının helâl teriyle yurdunu yeniden imar etti, şenlendirdi, medenileştirdi ve bugün mağrur, mesut ve emin olarak ayakta durmaktadır. Bundan başka Ermeni milletinin bu enerjik kısmı yirmi senelik bir çalışma ile kalkındırdığı yurduna, şimdi dünyanın diğer kısımlarında ekserisi tabiyetsiz olarak sürdürmekte bulunan Ermenileri de dâvet ediyoruz.

Facianın son perdesini 1923'te kapandı demiştik. Evet, resmen böyle olmuştu. Fakat yara gizli gizli kanamakta devam ediyordu. Şimdi bir Yahudi meselesi olduğu gibi o gün de dünyada bir Ermeni meselesi mevcuttu. Çünkü bütün bir milletin yarısının vatanından uzak gurbetlerde yaşaması, milletlerarası bünyede bir kangrenin mevcudiyeti demekti.

Ermeni halkı gurbette azimli ve ısrarlı çalışmalarla ve fıtrî [tabiî]kudret ve kabiliyetle kazanabildiğini ekserlya bir gün üste vermiştir. Üste vermediği zamanlar vatansız bir sefil olmak azabı kendisini kıvrandırmıştır. En iyi şartlar altında ve en müreffeh halinde dahi bir "métèque"[8] olmaktan ileri gidememiştir. Huzur ve refahın zirvesinde bulunduğu zamanda bile gözlerini doğuya, bütün istikbal ümitlerini içinde yaşattığı anavatana dikmekten geri kalmamıştır. Çünkü Ermeniler -pek cüz'i istisnalara- hiçbir zaman "paranın bulunduğu yer vatandır" prensibini kendilerine mal etmemişlerdir ve onları başka milletlere tamamen temsil etmekten, zorluklar karşısında boyun eğmekten men eden keyfiyet de işte bu vatanseverlik idealizmi olmuştur. Amerikalı bir bilgin, Ermeniler'de başka milletlere temessül [benzeşme] kabiliyetinin diğer bütün milletlerden daha az olduğunu tesbit etmiştir. Hakikat de budur. Eğer Ermeniler'in durumunda başka milletler bulunsalardı Ermeniler kadar dayanamazlardı.

İşte böyle hayatî bir anda, son dakikada dünya Ermeniliği karşısında birden bire kurtuluş kapısı açılmaktadır. Bu, son ümit ve son fırsattır. Anavatan kaybolan evlâtlarını kucağına çağırıyor. Zaman buna elverişlidir. Ermeniler ikinci cihan savaşı olaylarından kesin bir ders almışlardır. Bunun en sarih delili de, anavatanın bu dâvetine dünyanın her tarafında, zengin veya fakir, ihtiyar veya genç bütün Ermeniler'in cinsiyet ve sınıf farkı olmaksızın millet çe topyekün hareketle cevap vermek üzere ayaklanmış olmalarıdır. Bu olay, Ermeni halkının olgunluğuna ve sağduyusuna muhteşem bir delil olduğu kadar, Osmanlı devletinin dağılmaya başladığı sıralarda Avrupalı seyyahlar tarafından ekseriye hakir görülmüş olan Ermeniler hesabına bilhassa idealizm ve fikir yüksekliğine bir delil teşkil etmekte bulunmuştur.

Kurtuluş, istikbal ve idealizm bakımlarından en mükemmel ve elverişli olan bu fırsatı hiçbir Ermeni'nin kaçırmayacağına ve bu hayatî imtihanı başarı ile geçireceğine eminiz.

Ve yine her hangi bir misafirperver memleketin Ermenilerin anavatana muhaceretlerine –kendisi için ne derece büyük bir kayıp olursa olsun- mâni olmayacağını veyahut bunları gitmekten vazgeçirmek teşebbüsünde bulunmayacağına da aynı derecede eminiz.

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Özel Kalem Müdürlüğü Katalogu.
Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nün Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğü'ne gönderdiği 1 Şubat 1946 tarihli yazısının eki. Belge No. 030.01.101.623.4

Belge No. 2

Belge No. 2
Ankara, 21.2.1946
İç Yayın D.[airesi]
Basın ve Yayın Genel Müdürlüğüne

İstanbul'da çıkan Ermenice **Nor Lur** gazetesinin, Sovyet Ermenistan'a muhacereti teşvik eden yazılarını bundan evvelki raporumda arz ve işaret etmiştim.

Ermenistan'a muhaceret vesilesiyle Ermeni efkârını [kamuoyunu] tahrike matuf bu yazılar son zamanlarda Sovyetler lehine, aleni bir propaganda şeklini almış ve **Nor Lur**'da Zaven Biberyan adındaki şahsın Sovyetler Birliğini açıkça öven yazılarından başka Sovyet Ermenistan'daki kültür faaliyetleri, ekonomik kalkınma vesair mevzulardaki yazılarla bu gazete Ermenistan'a ait yazı ve haberlerle sütunlarını doldurmakta olduğu gibi yine İstanbul'da çıkan ve başlığı dahi kırmızı renkli olan **Nor Or** gazetesi de bir müddetten beri Sovyet Ermenistanı hakkında yazılar ve haberler ve komünist Ermeni şairlerinin şiirlerini yayımlamak suretiyle hararetli bir propagandaya girişmiş bulunmaktadır.

Nor Or gazetesinde "Şavarş" müstear adıyla Sovyetler lehine yazılar yazan şahıs, zabıtamızca komünist olarak tanınmış eşhastan Aram Pehlivanyan adında biridir. Kendisi İstanbul Hukuk Fakültesi mezunlarındandır. Bu gazetenin tahrir heyetine dahil olanların büyük bir kısmı da yine komünist olarak tanınmış kimselerdir.

Bu gazetenin aynı zamanda hükümetimizi de şiddetle tenkit eden şayanı dikkat bir yazısının aynen tercümesini ilişik olarak sunuyorum.

Yine İstanbul'da çıkan Ermenice gazetelerden **Marmara**'nın da sinsi sinsi, gayet mahirane ve tam bir gazeteci ustalığı ile dolambaçlı bir şekilde Sovyetler lehine propagandaya devam ettiği görülüyor. Bu gazete bilhassa genç ve ateşli komünist muharrirlere fazla aşıp taşmamaları için nasihat vermekten de geri kalmıyor.

Bu gazetenin kurnazca hareket tarzını gösteren bir yazısının tercümesini ayrıca takdim edeceğim.

Keyfiyeti saygılarımla arzederim.

Ermenice Mütercimi

İstanbul'da çıkan Ermenice **Nor Or** gazetesinin 9.2.1946 tarihli nüshasındaki başyazısının tercümesidir

Nazarî [kuramsal] olarak kabul edilen "müsavat" [eşitlik] tatbikatta biz Ermeniler için "müsavatsızlık" [eşitsizlik] şeklini alıyor. Bu hakikati maalesef birçok misalierle [örneklerle] ispat etmek mümkündür. Ancak biz bunlardan iki tanesini göstereceğiz.

Birincisi, meselâ askerlik bahsi, Türk Cumhuriyeti kuruluşunun ilk günlerinde, orduda memleketin gayrimüslim vatandaşlarını diğerlerinden daha aşağı bir mevkide tuttu. Bunun sebebi şüphesiz bizce de malümdu. Çünkü Türk milleti varlığını, ölüm, kalım savaşını kendi evlâtlarının kanı bahasında kazanmıştı. Ve henüz geçmişteki hadiselerin kısmen tesiri altında bulunuyordu ve bu itibarla da kendi emniyeti bahsinde çok hassastı.

Fakat aradan geçen seneler zarfında Türk Cumhuriyeti büyük kurtarıcısı Atatürk'ün sayesinde gelişti ve yurdun her tarafına kök saldı. Türk halkı ile birlikte gayrimüslimler güçlerinin yettiği kadar kalkınma işine iştirak etti, yurda ve rejime karşı olan sevgi ve bağlılığını muhtelif vesilelerle ispat etti. Neticesi?.. Hiç.

Biz yine orduda daima aşağı mevkide tutuluyoruz. Genç Türk vatandaşlarımız liseyi bitirdikten sonra subay oldukları halde, bizim üniversiteden mezun bile sırtlarına alelâde bir "Nefer" elbisesi geçiriyorlar ve askerlik görevlerini ancak kazma, kürekle, yol yaparak, hamallık ederek ve biraz talihlileri de yazıcılıkla yerine getiriyorlar. Bu elim hakikat, sayın [Şükrü] Saracoğlu'nun pembe vaad ve teminatlarına rağmen bugüne kadar devam edegelmektedir.

Geçelim ikinci yaraya, yâni Varlık Vergisi bahsine:

Savaş yıllarında memleket iktisaden dar bir durumda idi. Memleketin zenginlerinden Varlık Vergisi alınmasına lüzum görüldü. Biz de bu kararı alkışlamaya değer bulduk. Bir lâyiha [tasarı] hazırlandı ve kabul de edildi. Filhakika bundan daha tabii ve mantıkî ne olabilirdi?

Bu memlekette, bu halkın sayesinde servet edinenler memleketin bu dar günlerinde maddî yardımlarını esirgememeleri lâzımdı. Ancak iktisaden çok yerinde ve "adilâne" olan bu karar, tatbikatta bizim için "adaletsizlik" şekline istihale etti [başkalaştı]. Böylece o günlerde bu verginin tarhına memur olanların nazarında hemen bütün gayri müslimler "varlıklı" telakki edildi.

Küçük tacirler, yeni klinik açan genç doktor ve dişçiler, kuaförler, terziler, haftada 7 liraya çalışan berber çırakları, demirciler, mürettipler vesaire gelişi güzel 10.000 liradan 5.000 liraya kadar [vergi ödediler], halbuki milyonerler -kazanmak bunların daima hakkı olduğundan ve gayri meşru kazanç yollarını bildiklerine göre- daha az vergi ödediler. Fakat öteden ailesinin nafakasını zor kazanabilenler şu an ne yaptılar?Bunlar da evlerini, eşyalarını satıp ödediler. Hükümet bu işte bizzat belki sorumlu mevkiinde değildi. Çünkü, yetki küçük memurlara verilmişti. Fakat o yapılan bu haksızlığın akisleri, bugün Millet Meclisine kadar yayılmış olduğuna göre, hükümet bu haksızlığı tamirde niçin taalliil ediyor [kaçınıyor] ve memleketin müslim ve gayrimüslim evlâtlarını müsavi [eşit] gördüğünü asil bir jestle belirtmiyor?

Bütün bu bahisleri kapatalım. Fakat her hangi bir camiada "üstünler" ve "aşağılar", "imtiyazlılar" ve "imtiyazsızlar" bulundukça bu zümreler birbirlerine karşı daima vaziyet alacak husumet besliyeceklerdir. Üstünler aşağıları hakir görecekler, aşağılar üstünleri şüpheli göreceklerdir. Bunun dışındaki her türlü hareket ancak "riyakârlık"dır. Bunu ortadan kaldırmak için müsavat [eşitlik] lâzımdır. Bize verilecek bu müsavat bir lütuf, bir sadaka olarak değil, "hak" olarak verilmelidir.

Nor Or

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Özel Kalem Müdürlüğü Katalogu.
Belge No. 030.01.101.623.6
Ankara, 15.3.1946

Belge No. 3

Basın ve Yayın Genel Müdürlüğüne

21.2.1946 tarihli raporuma ektir:

Zararlı ve dikkati çekecek mahiyetteki yazılarına ve Sovyetler Birliği hesabına yaptığı neşriyata bundan evvelki müteaddit raporlarımda işaret ettiğim İstanbul'da çıkan Ermenice **Nor Lur** gazetesi bugünkü durumuyla artık tamamiyle Sovyet hükümetinin bir organı haline gelmiştir. Gazetenin bu yoldaki neşriyatı:

1-Doğrudan doğruya yabancı bir devlet (Sovyetler Birliği) lehine propaganda,

2-Komünist ideoloji ve görüşünü yapmaya matuf neşriyat, olmak üzere iki gruba ayrılabilir.

Sovyetler Birliği'nin kuvvet ve satvetini [zorluluğunu], Anglo-Sakson devletleriyle Sovyetler Birliği arasındaki görüş farkları ve anlaşmazlıklarda Sovyet Rusya'nın haklı olduğunu belirten yazılarla, çeşitli kaynaklardan verilen haberlerde Sovyet hükümetinin kuvvet ve nüfuzuna delâlet eden kısımların başlık halinde veya büyük yazılarla kaydedilmesi ve Sovyet Rusya'nın Ermenilerin dost ve hamisi suretinde gösterilmesi gibi hususat birinci gruba dahil Ermeniler arasında doğrudan doğruya Sovyet Rusya'nın lehine propaganda mahiyetindeki neşriyatı teşkil etmektedir. Bu birinci gruba dahil yazılardan bir örnek olmak üzere **Nor Lur**'un 23.2.1946 tarihli nüshasında çıkan "İki dünya arasındaki mücadele" başlıklı yazıdan bazı kısımların tercümesini ilişik olarak sunuyorum. (İlişik numara 1)

İkinci grubu teşkil eden, yâni İstanbul Ermenileri arasında komünist ideolojisini yaymaya matuf neşriyata gelince:

Bunların başında son zamanlarda türemiş ve bilhassa hükümetimiz aleyhindeki bir yazısıyla efkâra kendisini tanıtmış olan Zaven Biberyan'ın 19.2.1946 tarihli **Nor Lur**'da başlayıp, 23.2.1946, 26.2.1946, 2.3.1946, 5.3.1946, 9.3.1946 tarihli nüshalarda neşrine devam ettiği "Kapitalizm insanlık için felâket âmilidir" başlıklı seri makalelerde, -yazının başlığından da anlaşılacağı gibi- tamamiyle Sovyet görüşüne tercüman olan muharrir, Amerikan ve İngiliz devlet adamlarının, sermayedar fert ve zümrelerin emellerine hizmet etmekte olduklarını, bu devletlerin politikalarının da kapitalist zümrelerin menfaatleri üzerine kurulmuş bulunduğunu, bu itibarla ikinci dünya harbi sonunda yapılan bütün konuşma ve konferanslarda İngiliz ve Amerikan diplomatlarının ileri sürdükleri şartların hep kapitalistlerin menfaatlerini korumaya matuf olup bunun beşeriyet [insanlık] için zararlı olduğunu belirtmektedir. Bu seri makalelerden dikkate değer bazı kısımların tercümelerini ilişik olarak sunuyorum. (İlişik no. 2)

Yine bu gazetenin tandansı [eğilimi] hakkında bir fikir verebilmek için son iki nüshasındaki yazı ve haberlerin sadece başlıklarını kaydediyorum.

19 Şubat 1946 tarihli nüshada:

Sayfa (1)

1-"Kapitalizm beşeriyet için felâket âmilidir." (İki sütunu tamamiyle doldurân başmakale)

2-"Ermeni kolonilerinden haberler" bir sütun.

3-"Biz bize" Taksim'deki Esayan Ermeni Lisesi'ndeki bir hadiseden bahseden bu yazıda; hükümet tarafından tâyin edilmiş olan müdür muavinini işaretle bu gibi adamlar Ermeni mekteplerinde hâkim durumda bulundukça bu mekteplerin bu halde kalacakları kaydedilmekte ve bu gibi parazitlerin kollarından tutulup mekteplerden kapı dışarı edilmesine maddeten imkân olmadığı için umumî efkârın bu hadiseler karşısında sustuğu ve senelerden beri susmaya alıştığı, Milli Eğitim Müdürlüğü'nün de bu hadiseler karşısında esasen gevşek davrandığı ileri sürülmektedir.

Sayfa (2)

1-"Ermeni dilinin rönesansı"

2-"Ermenilerin menşei"

Sayfa (3)

1-"İngiltere ve faşizm"

2-"Yabancıların Ermeniler hakkındaki kanaat ve mütalâaları"

3-"Facialar komedisi, hükümdarların telâşı"

Sayfa (4)

1-"Eseyan hadisesi" birinci sayfadan devam,

2-"Ermeni dilinin rönesansı" ikinci sayfadaki yazının devamı,

3-"İlânlar"

Müteakip 23 Şubat 1946 tarihli nüshada:

(Sayfa 1)

1-"Kapitalizm beşeriyet için felâket âmildir" evvelki nüshadan devam

2-"Katolikos'un (Gatoğigos) İran Şahı'na mesajı, kilise akaratı iade ediliyor"

3-"Yüksek Sovyet meclisinin kararları"

4-"Ermeni muhacirlerini Sovyet Ermenistan'a kabul ve Iskân için kurulan komite"

5-M. Edvin Smit'in Sovyet Ermenistan hakkındaki sözleri

(Sayfa 2)

1-"İki dünya arasındaki mücadele" çok dikkate değer yazılardan biri olan bu makalenin de bazı kısımlarının tercümesini ilişik olarak sunuyorum.

(Sayfa 3)

1-"Londra komedisi" bu yazıda Birleşmiş Milletler Konferansı'nda Sovyet murahhası [temsilcisi] Vişinskl'nln İngiltere hakkındaki ithamlarının yerinde olduğu belirtilmektedir.

2-"M. Edvin Smit'in Sovyet Ermenistan hakkındaki sözleri" geçen nüshadan devam.

Nor Lur gazetesinin, sadece başlıkları bile mahiyetlerini anlatmaya kâfi gelecek olan bu yazılarla, sanki memleketimizde değil Erivan'da çıkan bir gazete imişçesine alenen ve pervasızca giriştiği bu neşriyatı yüksek görüşlerine sunuyorum.

Evvelce sürümsüzlük yüzünden neşriyatını tatil etmiş ve imtiyaz hakkını kaybetmemek için arada bir birkaç nüsha çıkarmak durumuna düşmüş olan bu gazetenin birden bire kalkınarak yeni bir yol tutmuş ve hararetli neşriyata girişmiş olması durumunu yeter derecede aydınlatacak mahiyette bulunmuştur.

Bilhassa komünist Z. Biberyan'ın yazıları dolayısıyla **Nor Lur**'un tirajının ümit edilmeyecek derecede arttığı söylenmekte ve **Marmara** gazetesi sahibi de **Nor Lur**'un bugünkü durumunun kendi gazetesinin tirajı üzerinde tesir yaptığını bildirmekte ise de, bu neşriyatın İstanbul'daki Ermeniler'in çoğunluğunu teşkil eden sağduyulu ve ağır başlı zümre üzerinde her hangi bir tesir uyandırmadığı bu zümrenin gaze-

tesi olan ve Türklüğe bağlılık gösteren **Jamanak** gazetesinin tirajına tesir etmemiş olmasından anlaşılmaktadır. Bu itibarla **Marmara** gazetesinin tirajının düşmesi, daha ziyade Sovyet taraftarlığının **Nor Lur, Marmara** ve **Nor Or** gazeteleri arasında paylaşılmış ve bu cereyanı takip eden zümrenin şimdi **Marmara**'dan daha cüretli hareket eden **Nor Lur**'a rağbet göstermekte olmasından ileri geldiğine delil olarak telâkki etmek lazım geleceği mütalâasında bulunduğumu saygılarımla arz ederim.

Ermenice mütercimi

[İlişik No. 1]

Nor Lur gazetesinin 23.2.1946 tarihli nüshasındaki (iki dünya arasındaki mücadele) başlığı altında;

Sovyet Rusya ile Anglo-Sakson dünyası arasındaki anlaşmazlıkları işaret eden "Ares" imzalı bu makalede de ezcümle şöyle denliyor:

"Elde ettiği ezici zaferlerle bütün memleketler halk kütlelerinin dikkat nazariarını üzerine çekmiş olan Sovyet Rusya, milletlerarası politika alanında en ön sırada gelmektedir. Sovyet Rusya, tartışma götürmeyen stratejik kudretinden başka aynı zamanda derinlere nüfuz eden, uzağı ve realiteleri gören becerikil politikasıyla rakiplerini çok defa zor durumlara sokmak suretiyle siyaset alanında da rekabete muktedir olduğunu gösterdi.

Sovyet Rusya'nın halk topluluklan arasında günden güne gelişen nüfuzu kapitalist dünyayı endişeye düşürmüştür. Çünkü bu nüfuzun galebesi [üstünlüğü], büyük kapitalist zümrelerin kuvvetli endüstri şirketlerinin menfaatlerini bozar ve bunlar fertlerin ellerinden alınıp toplulukların meşru malı haline getirilmek suretiyle bu menfaatleri tamamen de yok edebilir. İşte bugün hüküm süren anlaşmazlıkların asıl sebebini de esasen bu noktada aramak lâzım gelir."

[İlişik No: 2]

Nor Lur 19.2.1946

"Kapitalizm beşeriyet için felâket âmilidir" başlıklı baş makaleden:

"Başkan Truman'ın, Amerika'daki sermayedarlannın ve endüstri gruplannın ne dereceye kadar tesiri altında bulunduğunu bilmiyoruz. Ancak önemli olan cihet bu tesirin derecesi değil, mevcudiyetinin hakikat olması keyfiyetidir.

Geçenlerde Birleşmiş Milletler Emniyet Konseyi'nin toplantısında Ukrayna murahhası [temsilcisi] Manuilski, "Biz Şel [Shell] petrol şirketinin menfaatleri için savaşmadık" diye bağırdı. Manuilski, İngiltere ve Hollanda hükümetlerini, Şel [Shell] kumpanyasının menfaatlerini korumak Endonezya'ya ordu göndermiş olmakla suçlandırdı.

Bu suretle, güya milletlerin temsilcisi sıfatıyla toplanmış olan kimselerden müteşekkil mecliste fırtınalar yarattı. Bu meclisi teşkil edenler hakikatte milletleri değil çeşitli sermayedar grupların yüksek menfaatlerini temsil ederler ve Birleşmiş Milletler nezdinde ve dünyadaki bütün konferanslarda bu menfaatleri korumaya memurdurlar."

"Harp suçlusu olarak yargılanmakta olan Krupp fabrikaları sahibinin de kendi görüşüne göre bizzat Amerika ve İngiltere'yi suçlandırmış olduğunu haber aldık. Ajanslar bu gibi haberleri, milletlerarası endüstrinin ve kapitalizmin gizli entrikaiarını pek yayımlamazlar, yayımlayamazlar. Çünkü bu ajansların sahipleri de bizzat aynı sermayedarlardır.

Fakat milletler de artık yavaş yavaş hadiselerin içyüzüne nüfûz etmeye başlamışlardır.

"Milletlerarası tröstler, milletlerin menfaatlerinden ayrı ve bağımsız olarak kendi menfaatlerini takibetmek hakkına daima sahip olmuşlardır ve hiçbir kimse hatta hükümetler bile bu menfaatleri çiğnemeye cesaret edemezler."

23.2.1946 tarihli nüshadan:

"Kapitalizm beşeriyet için felâket âmilidir" başlıklı baş makaleden:

"Sermayenin vatanı yoktur."

Büyük ve küçük sermayedarların ve tüccarların parolası budur.

Evet sermaye öyle bir milletlerarası metadır ki, buna dayanan bir tahakküm şebekesi bütün dünyayı, bütün memleketleri ve milletleri ele geçirir.

Şu halde, enternasyonal için (dolayısiyle de milletlerarası işbirliği ve kardeşlik bakımından) sermayenin bir faktör olması lâzım geldiği mütalaa olunur. Hayır; sermaye milletler için bir enternasyonal değil, bütün dünyaya yayılarak hüküm süren ve kendi menfaatleri uğruna milletleri birbirleriyle çarpıştırarak kan döktüren bir oligarşi'nin enternasyonalidir.

Krupp için on milyon Alman'ın ölümü hiçbir önem ifade etmez, o kendi istihsaline bakar. Keza Şel [Shell] kumpanyasında menfaati olan bir Endonezya'lı Endonezya'nın istiklâliyle ilgilenmez ve kendi memleketinin menfaatleri aleyhine olarak Şel [Shell]'in menfaatlerini korur. Çünkü Şel [Shell]'in menfaatleri onun zatî menfaatleridir."

"Amerikan askerlerinin, terhis için yaptıkları son nümayişler, bu halk uyanışının delilleridir. Şunun bunun menfaati için kan dökmeyi artık kâfi görüyorlar." "Politikanın ve kapitalizmin barometre âyarına göre dünkü düşmanı dost ve dünkü dostu düşman olarak görmekten artık usanmışlardır. Ve yeni felâketlerin, halk düşmanı zümrelerin yeni yeni entrikalarının önünü alabilecek olan da ancak halkın bu uyanışı ve boşuna kan dökmeyi reddedişidir."

"Kapitalist kuvvetler, harp bittikten sonra Avrupa milletlerinin hürriyete ve kendi hakkını tanımaya karşı gösterdikleri hudutsuz sevgi ve temayülü gemiemek çarelerini aramaya giriştiler. Facialar komedisi Balkanlar'dan başladı. İngiltere evvelce Churchil'in kahraman ilân ettiği Tito'nun hükümetini tanımayı reddetti. Sonra da Yunanistan'da EAM mücahitlerini kırdırdı."

İstanbul'da çıkan Ermenice **Nor Lur** gazetesinin 19.3.1946 tarihli nüshasından:

Aldığımız Garip bir Tehdit Mektubunu Savcılığın Dikkat Nazarına Tevdi Ederiz

Hükümet aleyhine ..... yazdığımız makaleyi delil olarak elde tutan üniversiteliler **Tan** gibi **Nor Lur** matbaasını da tahrip edeceklermiş.

Donkişotların hücumunu bekliyoruz.

"Samimî dost" maskesi altında gizlenen ve mutlak yakayı ele verecek olan canavarın bu tehdit mektubunu aynen neşrediyoruz:

"Zarfın antetine dikkat"

Ragıp Balcıoğlu
Galata Karamustafa Paşa Cad.
İstanbul
Beyoğlu, 15 Mart 1946

Sevgili dostum
Bay Vahan Toşikyan
Harbiye

Hastalığın geçmiş olsun,

Sayın gazetenizin sütunları haftalardan beri Avak Agopyan'ın yalanlamayı hedef tutan yazılarıyla dolmaktadır.

Sevgili Toşik ben senin samimî dostunum. Maddî bütün masrafların **Nor Lur**'un gelirine bağlı bulunduğunu da yakından bilirim. Günlük gazeteleri ve bilhassa kendi **Nor Lur**'unu okuyacak durumda olduğunu ümit ederim.

Avak'ın[9] mucizelerinin ilâhi olduğu, dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar delillerle sabit olmuştur ve bütün İstabul Ermenileri de Avak'ın bu mucizelerine karşı tam bir inançla hayranlık beslemektedirler. Mısır'da ve diğer memleketlerde olduğu burada da onun büyük mucizeleri görülmüştür. Böyle bir hakikati yalan şeklinde göstermek istiyen kimse senin düşmanındır.

Samimî bir dost sıfatıyla bu satırları yazmayı bir vazife bildim.

(Dikkat)

Avak babanın mucizeleriyle şifa bulan birçok ailelerin efradı arasındaki mutekit [dini bütün] Ermeni gençleri futbola meraklıdırlar ve aynı zamanda üniversite öğrencilerinin elebaşlarıyla birlikte de futbol maçlarına iştirak etmişlerdir. Türklerden de büyük bir çoğunluk tam bir inanç besiemekte ve körler, sağırlar Tahran'a gitmeye hazırlanmaktadırlar.

Üniversite öğrencileri de tam bir inanç hasıl etmişler ve **Nor Lur**'a karşı müthiş bir kin bağlayan Ermenilerle birlikte Galata'da Billûr sokaktaki 10 numaralı haneye hücum edeceklerdir. Bunun için Z. Biberyan'ın hükümet aleyhine yazdığı makaleyi de ellerinde delil olarak tutuyorlar.

Avak hakkındaki tenzil edici yazılar devam ettiği taktirde matbaayı, Süleyman Sertel'in matbaasının haline soktuktan sonra ikametgâhına da hücum edeceklermiş. Bu rezalet yapılmazdan önce de İstanbul'daki bütün kiliselerin dış kapılarına "Nor Lur'u almayın" ibaresini muhtevî kâğıtlar yapıştınlacakmış.

Bay Toşik, şerefinizi ihlâl edecek bu gibi nahoş vakaların önüne geçmek için gazetene Avak hakkında bir kelime bile yazılmasın.

"Kırmızı yumurta ile birlikte" dışarı çıktığınız zaman büyük bir rezaletin önünü almış olman dolayısıyla size izahat vereceğim ve beni takdir edeceksiniz.

Sevgi ve selâmlarımı kabul ediniz.

Samimî dostunuz

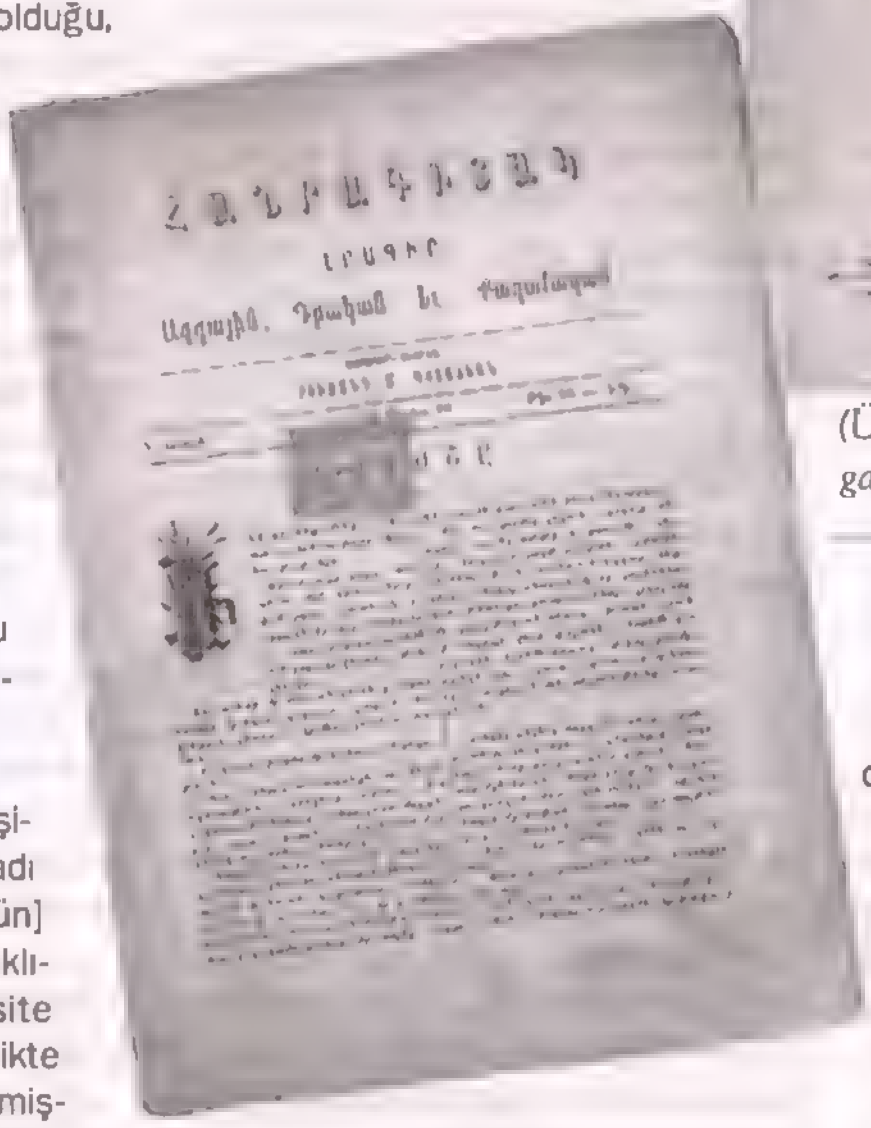

(Üstte) Gavroche, (solda) Hanratidag gazeteleri. (Püzant Akbaş koleksiyonu)

Nor Lur

Yukarıdaki hezeyannameyi ve imlâ ve gramer yanlışlarını bile tashih etmeksizin aynen dercettik [yayımladık].

Adresimizi biliyorlar. Matbaamızın kapısı daima açıktır. Belâlı donkişotlan bekliyoruz.

O zamana kadar biz de gerekli şekilde onlara cevap vereceğiz. Gelecek nüshada tekrar görüşürüz.

8.III.1946

Basın ve Yayın Umum Müdürlüğüne

İstanbul'da çıkan Ermenice **Nor Lur** gazetesinin 2 Şubat 46 tarihli ilişik nüshasında (sayfa 1, sütun 2) "Hususi" kaydiyle şöyle bir haber görülmüştür.

Ermeni Halkının Muhacereti
-Hususî-

Muhaceret edecekler nereye müracaat etmelidirler?

Sovyet Ermenistan'a gitmek ve bilhassa orada tahsil görmek üzere müracaatta bulunmak istiyenler, "hariçten muhaceret eden Ermenileri kabul ve iskân komitesi"ne başvurmalı ve şu adrese yazmalıdırlar.

Nalbantyan Sokak No. 18
Erivan
S. Ermenistan

Gazetenin hususî kaynaktan elde ettiğini bildirdiği bu haberi hangi hususî kaynaktan ve ne suretle aldığı incelenmeye değer görülmüştür. Bu şekilde yaptığı ilânla gazetenin nerelere temas ve münasebet tesis etmiş ve ne yolda bir görev yüklenmiş olduğu açıkça anlaşılmakta olduğu için keyfiyeti arza müsaraat ediyorum.

Saygılarımla
Ermenice Mütercimi
M. Akdora

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Özel Kalem Müdürlüğü Katalogu. Belge No. 030.01.101.623.6

Belge No. 4

Ankara, .2.1948

Basın ve Yayın Genel Müdürlüğüne

İstanbul'da çıkan Ermenice gazetelerin Aralık 1947 ayındaki yayınlarına dair bu raporumda sunduğum malûmatın aynı zamanda bu gazetelerin geçen 1947 yılı boyunca neşriyat alanındaki faaliyet ve takip ettikleri istikameti de belirtmiş olacağı ümidiyle tetkiklerimin neticesini aşağıda arzediyorum:

1-Jamanak gazetesi:

40ıncı neşir yıldönümünü bu yıl içinde idrak eden bu gazete, dış politika tesirlerinden ve siyasî hava değişikliklerinden tamamen azade [bağımsız] olarak daima takip ettiği memleket menfaatlerine uygun ve müsbet yoldaki neşriyatına devam etmiştir.

2-Marmara gazetesi

Gerek dış politika durumuna ve gerek yurt içindeki siyasî cereyanlara ayak uydurmayı ve daima kuvvetli gördüğü tarafa temayülü prensip edinmiş bulunan bu gazete, dış politika olaylarına ait haberlerde daima Sovyet görüşlerini belirtmekte olup, bundan başka Türkiye'deki Ermeniler arasında Ermeni millî duygu ve kültürünü kuvvetlendirmek, geliştirmek yolunda devamlı ve sistemli neşriyat yapmak ve ayrıca yabancı memleketlerdeki Ermeni kolonilerinde vukua gelen her türlü siyasî, kültürel ve cemaat işleriyle ilgili hareket ve faaliyetlerden Türkiye Ermenilerini günü gününe haberdar etmeyi başlica bir görev olarak ele almış ve bu alandaki neşriyatına geçen yıllarda olduğu gibi 1947 yılında ve bu yılın son ayında da aynı hız ve aynı hassasiyetle devam eylemiştir. **Marmara** gazetesi yukarıda arz ve işaret ettiğim sistematik neşriyatiyle hedef tuttuğu Ermeni millî birlik ve koloniler arası beraberliği sağlamak yolunda kendisine müzaheret [yardım] göstermeyen ve sadece ruhanî otorite ile yetinerek cismanî [dünyevi] işlere şahsen müdahale etmekten kaçındığı kadar, bu işleri iştigal mevzuu edinecek bir cemaat teşkilâtının, yani cismani meclisin kuruimasına da taraftar bulunmayan Patrik vekili K. Arslanyan'a şiddetle muarız bulunmuş [karşı gelmiş] ve gazete, cemaat işlerinin geniş yetkili bir meclis tarafından idare olunması ve hükümet müdahalesinin ve bu müdahaleyi tazammun eden [içine alan] tek mütevelli usulünün ortadan kaldırılması lüzumunu açıkça ileri süren vazılar neşretmiştir.

3- Carakayt gazetesi[10]

Bu gazete, bundan evvelki raporlarımda da etraflı olarak arzettiğim Sovyet propaganda neşriyatına aynı hızla devam etmekte bulunmuştur.

Sütunlarında memleketimizle ilgili konulara dair yazı ve haberiere hiç yer vermeyen bu gazete, başmakale ve makalelerinde ele aldığı, iktisadî ve sosyal konularda münhasıran Sovyet görüşlerine tercüman olmakta, durum ve hâdiseleri komünist ideolojisinin mihengine vurarak bu ideoloji ve görü-

Jogovourti Tzain Jamanak *gazetesi. (Püzant Akbaş koleksiyonu)*

Marmara *gazetesi. (Püzant Akbaş koleksiyonu)*

şe uymayan hareket ve vâkıaları şiddetle tenkit etmekte ve bu vesile ile Sovyet görüş ve emellerini tam bir Sovyet organı şeklinde belirtmektedir.

Gazetenin bu son ay içindeki yazılarının özetlerini aşağıda arz ediyorum.

3.12.1947 tarih ve 30 sayılı nüshada:

Sayfa 1- "Fransa" başlıklı başyazıda bu memleketin dış politikasındaki kararsızlığın ve bunun neticesi olarak siyasî partiler arasındaki anlaşmazlığın ve iktisadî muvanesizliğin [dengesizliğin] Fransız hükümetini çok nazik bir duruma sokmuş olduğuna işaret edilerek bilhassa kütle halindeki grevlerin dahilî huzur ve asayişi bozmuş olduğu ve pek yakında daha nahoş hâdiselerin vukua geleceği kaydedildikten sonra, komünist partisinin parlamentoda ekseriyeti [çoğunluğu] haiz muntazam teşkilata malik bulunduğu halde hükümete iştirak etmemiş ve muhalefette kalmış ve bu suretle daha şimdiden adedi iki milyona baliğ olan [ulaşan] grevcileri kendine bağlıyarak grevleri fiilen idare etmekte bulunduğunu ve komünist partisini bu yolda harekete sevkeden âmilin general De Gaulle'ün belediye seçimlerindeki muvaffakiyeti olduğunu, halbuki halk tabakaları arasında sempati ve itimat kazanmamış olan de Gaulle'ün bu tesadüfi muvaffakiyetini sırf Anglo-Sakson mehafilinin müzahereti [yardım etmesi] ve muhtemel Amerikan yardımı ümitleri sayesinde kazanmış olduğu ileri sürülerek, bilhassa büyük devletlerin gözleri Filistin'e döndüğü şu günlerde Şuman hükümetinin komünistlerle yalnız başına, karşı karşıya kalarak çok zor bir duruma düşeceği mütalaa olunmaktadır.

Yine aynı sayfadaki "Dünya ateşler içinde" başlıklı ve Leonard Engel adında bir Amerikan yazarından tercüme olduğu kaydedilen bir yazıda; müstakbel üçüncü bir dünya harbinin nasıl vukua geleceği tasvir edilmekte ve bu harbin birinci merhalesini Sovyet Rusya'nın nasıl kazanacağı belirtilmektedir.

İkinci sayfada: "Cemaat İdare Heyetinin Teşebbüsü" başlıklı yazıda:

Önce medenî bir millet olan Ermeni milletinin mukadderatını ve sukutu sebeplerini tetkik ve kaydetmenin çok acı bir iş olduğuna işaret edilmekte ve

Aztarar *gazetesi. (Püzant Akbaş koleksiyonu)*

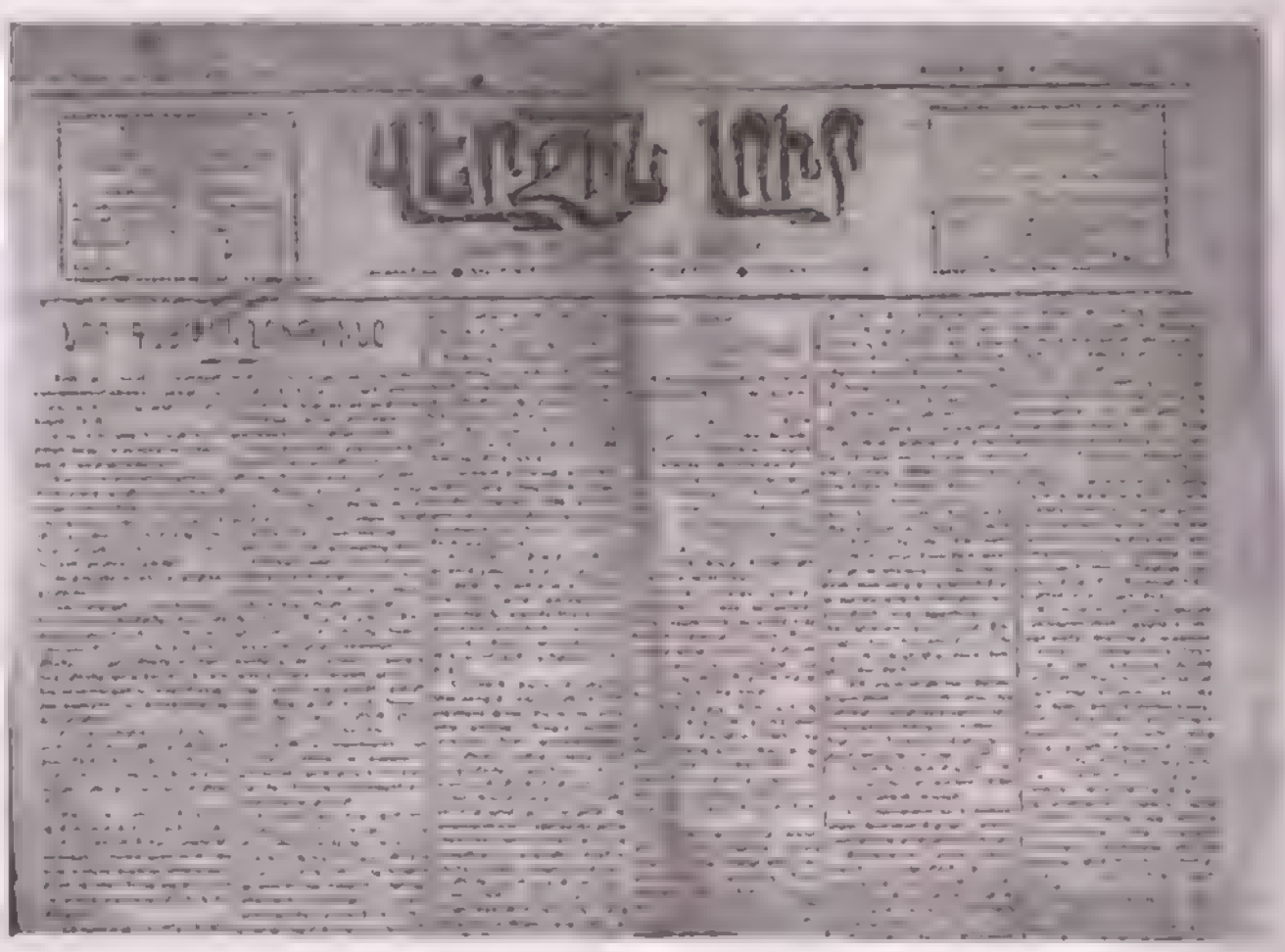

Verthcin Lour *gazetesi. (Püzant Akbaş koleksiyonu)*

sonra Türkiye'deki Ermeni cemaatinin durumu ele alınarak, 1914'de felâkete uğrayan memleketlerdeki milletler arasında bugüne kadar sadece Ermeni cemaatinin, yeni günlerin siyasî bir nazariyesi karşısında yalnız, şaşkın ve müteredditt durumda kalmış olduğu kaydedilerek aynen şu mütalâalar yürütülmektedir:

"Diplomatik bir görüş, harbin doğurduğu bütün güçlükleri kuvvet ve menfaate uygun bir şekilde halletti ve Lozan'da akdolunan bir muahede ile de gerçekleştirdi. Fakat akdolunan bu antlaşmanın ruhunu tedricen ihlâl için de hemen vesileler ihdas etti. Bazı devletler birbirlerine karşı hasım vaziyeti almış oldukları gibi, sadece özel menfaatler lehine bir takım değişiklikler yapılmakla kalmayıp, aynı zamanda ekalliyetlere ait hüküm ve şartlar da ancak zahirî bir hak muhafaza edercesine muvakkat oyalanma temin etti."

Muharrir, bundan sonra Lozan antlaşmasının hoş görülmeyen taraflarının değiştirilmiş ve her memleketin kendi-

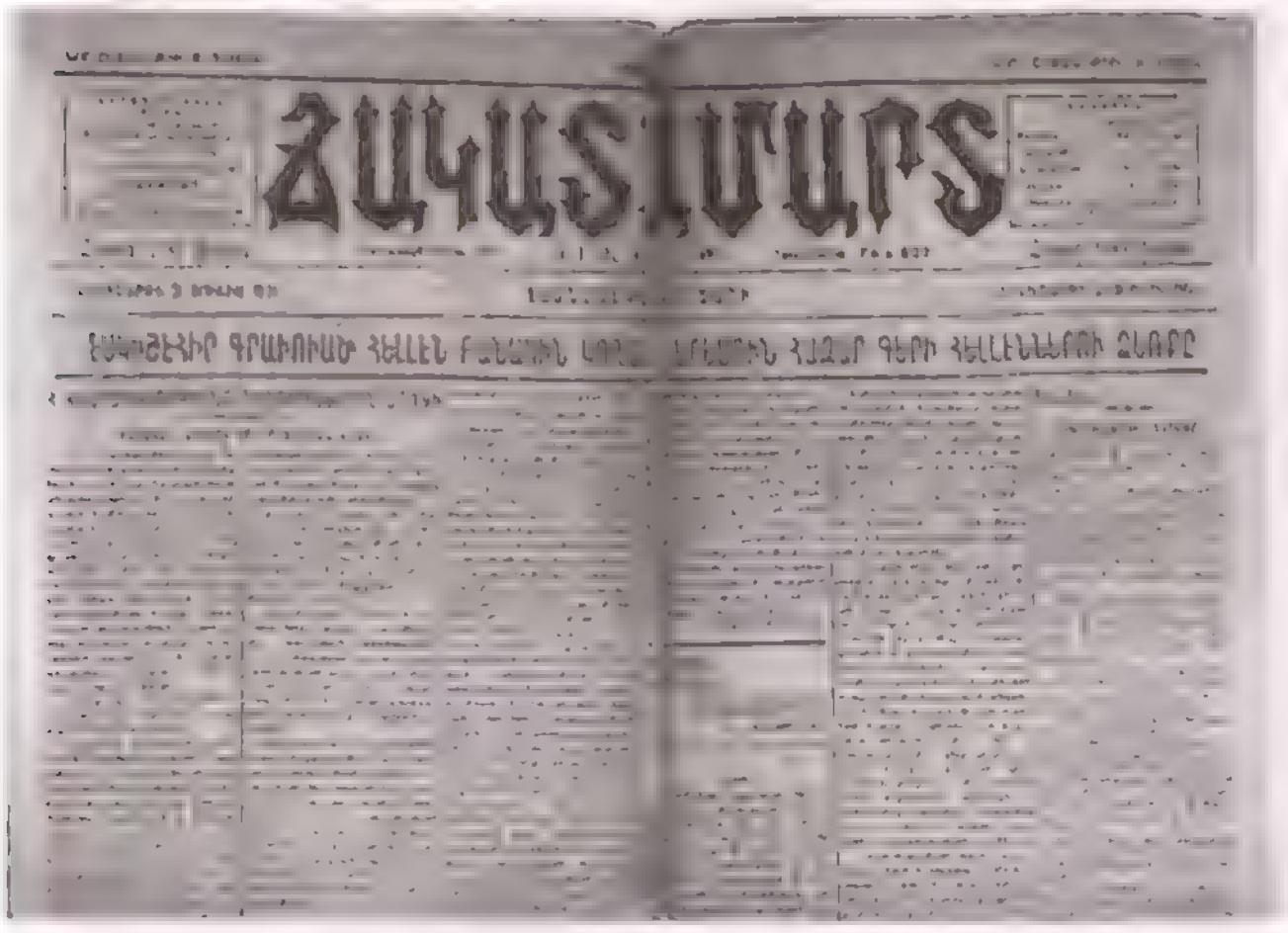

Djagadamart *gazetesi. (Püzant Akbaş koleksiyonu)*

Masis *gazetesi. (Püzant Akbaş koleksiyonu)*

ne has görüşlerine göre hareket etmiş olduğunu, fakat ikinci dünya harbinin birçok hesapları altüst ederek nihayet bugün demokrasinin veya halk hakimiyetinin "Lûtuf"lanyla meşgul olmak lüzumunun bir takım diplomat nazariyecileri üzmekte olduğunu ileri sürerek bilhassa şunlan yazmaktadır:

"Medeniyetin büyük öncüleri, aç ve sefil kalan milletlere yardım telâşı arasında ekalliyetlerin hukuku bahsinde ikinci derecede bir rol bile almamışlardır. Cemaatlerin ananelerine bağlılık duygusuna hürmet hususunda ise bir nazariyenin lütufkârlığına sığınmak, teslim olmak lâzım. İşte cemaatimiz de bu sınıfa dahil olarak kalmıştır. Son 35 sene içinde iki defa patlak veren müthiş ve muazzam harpler Ermenilik âleminin bünyesini derinden sarsmış ve cemaat işlerimizin aldığı acıklı halin artık ıslâhı yolunda cemaat idare heyetinin hükümet nezdinde yaptığı teşebbüs, bize uykudan uyanan bir adamın beklenmedik bir hareketi his ve intibaını vermekte bulunmuştur. Vakıflar Kanunu yürürlüğe girmezden evvel, ne basın ve ne de cemaatten her hangi bir fert resmen itirazda bulunmadı. Halbuki bu kanun bizim nizamsever ruhumuzu değiştirdi. Evet, bugün bozguna uğramış, mahvolmuş bir durumdayız. Nizam ve intizamı yeniden kurmak için vakit geçirmeden teşkilâtlanmaya ihtiyacımız vardır. Bizim görüşümüze göre bugün mesele (millet veya cemaat olarak) bizim tarihî varlığımızın şerefi meselesidir".

Aynı gazetenin 10.12.1947 tarih ve 31 sayılı nüshasındaki "Filistin" başlıklı başyazıda: İkinci Dünya Harbi sonunda zuhur eden ihtilaflı meselelerden biri olan Filistin meselesinin halli için Birleşik Amerika tarafından bulunan ve Sovyetler Birliği tarafından da desteklenen formüle bazı devletlerin ve bu arada bilhassa Arap devletleriyle Türkiye'nin itiraz etmiş olduklarına işaret edildikten sonra, Birleşmiş Milletler Kurulunca bu hususta alınan kararlardan bahisle bu kararın da Araplar'la Yahudileri birbirlerine düşürmekten başka bir neticesi olmayacağını ve pek yakında büyük tehlikelere yol açacağını, İngiltere'nin bu bölgede askeri kuvvetlerini tutmak için bu kararı ve Araplar'la Yahudiler arasındaki gerginliği fırsat telakki eylediği, Amerika'nın Arap dünyasının eşliğinde bir Yahudi devleti görmeyi arzu etmekle beraber bu bölgedeki petrol kaynaklarının hatırı için Araplar'ı gücendirmek de pek işine gelmediğine göre bu alandaki menfaatlerini henüz denkleştirememiş bulunduğunu, Sovyet Rusya'ya gelince, Amerika ile İngiltere'nin birbirleriyle anlaşamamalarının Rusya için haddizatında kâfi bir kazanç teşkil ettiği kayıt ve mütalâa olunmaktadır.

17.12.1947 tarih ve 32 sayılı nüshada:

"Esayyan" okulu talebe birliğinin bir müsameresinden bahseden bir yazıda; Ermeni kültürü ve eğitim faaliyetleri konusu ele alınarak ezcümle:

"Vazifesini bilen bir millet, kendi payına düşen vatandaşlık görevini gereği gibi yapabilmiş olmak için gençliğin fikrî terbiyesini sağlamak ihtiyacındad.r" yolunda bir mütalâa kaydedilmektedir.

Yine bu gazetenin 24.12.1947 tarih ve 33 sayılı nüshasındaki "Demokrasinin tahrifi" başlıklı bir yazıda:

Nazi aleyhtarı üç büyük devlet siyasî

şeflerinin harp devresinde aralarında yaptıkları görüşmelerde Nazi Almanyası'nın esaretinden kurtarılacak memleketlerde demokrat rejim ve idareler kurulmasını tasarladıkları sırada Demokrasi'nin manası ve izahı üzerinde hiç durmamış olduklarını ve işte bugün dünya sulh ve sükûnuna en büyük engelin de bu olduğu kayıt ve "Demokrasi" kelimesinin şimdi Doğu'da ve Batı'da ayrı ayrı mânâlandırılmış ve ortaya iki türlü Demokrasi çıkmış olduğu mütalâa edildikten sonra, aynen şu dikkate değer görüşler ileri sürülmektedir.

"Şüphesiz Demokrasi kelimesinin iki türlü mânası olamaz ve herkes bunu kendi siyasî görüşüne uygun bir şekilde tefsir edemez.

Sulh gemisini karaya oturtmak için kayalıklara doğru sevkedenler, daha çok eski bir rejimden ve çürümüş bir ideolojiden mülhem olanlardır. Birbirine zıt iki cephede mevzi alan kitleler arasında zahiren benimsenmiş gibi gösterilen bir mücadele mevcuttur. Fakat şüphesiz ki, demokrasi halen günün sosyal ideolojilerini ıslâha mütemayil [eğilimli] olup, kitlelerin ıslâhını temin yolunda hizmet arzusundadır.

Kayıtsız ve şartsız olarak diyebiliriz ki, Hitlerizmin zulüm ve dehşeti iyi neticelerin de doğmasına sebep olmuş ve duygudan, sinirden mahrum beşeriyet [insanlık], medenî denilen o barbar Garb'ın indirdiği topuz gibi ağır darbeler sayesinde uyanmış ve bunların tesiriyle de ideoloji inkılâbı, hür ideal dünyasına ulaştıran yolu birkaç asırlık bir zaman kısaltmıştır. Medeniyete karşı zerrece perva ve endişeleri olmadığı halde kendilerini medenî sayanların kanını emmekte tereddüt etmedikleri Doğu, bugün hürriyet ve bağımsızlık için kaynaşmakta ve dalgalanmaktadır."

Muharrir bundan sonra İngiliz müstemleke [sömürge] politikasını ele alarak şiddetle tenkit etmekte ve netice olarak şu çok dikkate değer satırları yazmaktadır.

"Kısaca söyleyelim: Bugünkü anlaşmazlık dediğimiz şey Birleşik Amerika Dışişleri Bakanı Marşall'ın dediği gibi bazı memleketlerin millî menfaatleri değil, Allah vergisi gibi pek nisbetsiz olan bugünkü dağıtım şekline son vermeyi ve tabiat nimetlerinden faydalanma esaslarını ıslâh etmeyi hedef tutan bir sosyal inkılâbın mahsulüdür."

Bythania *gazetesi. (Püzant Akbaş koleksiyonu)*

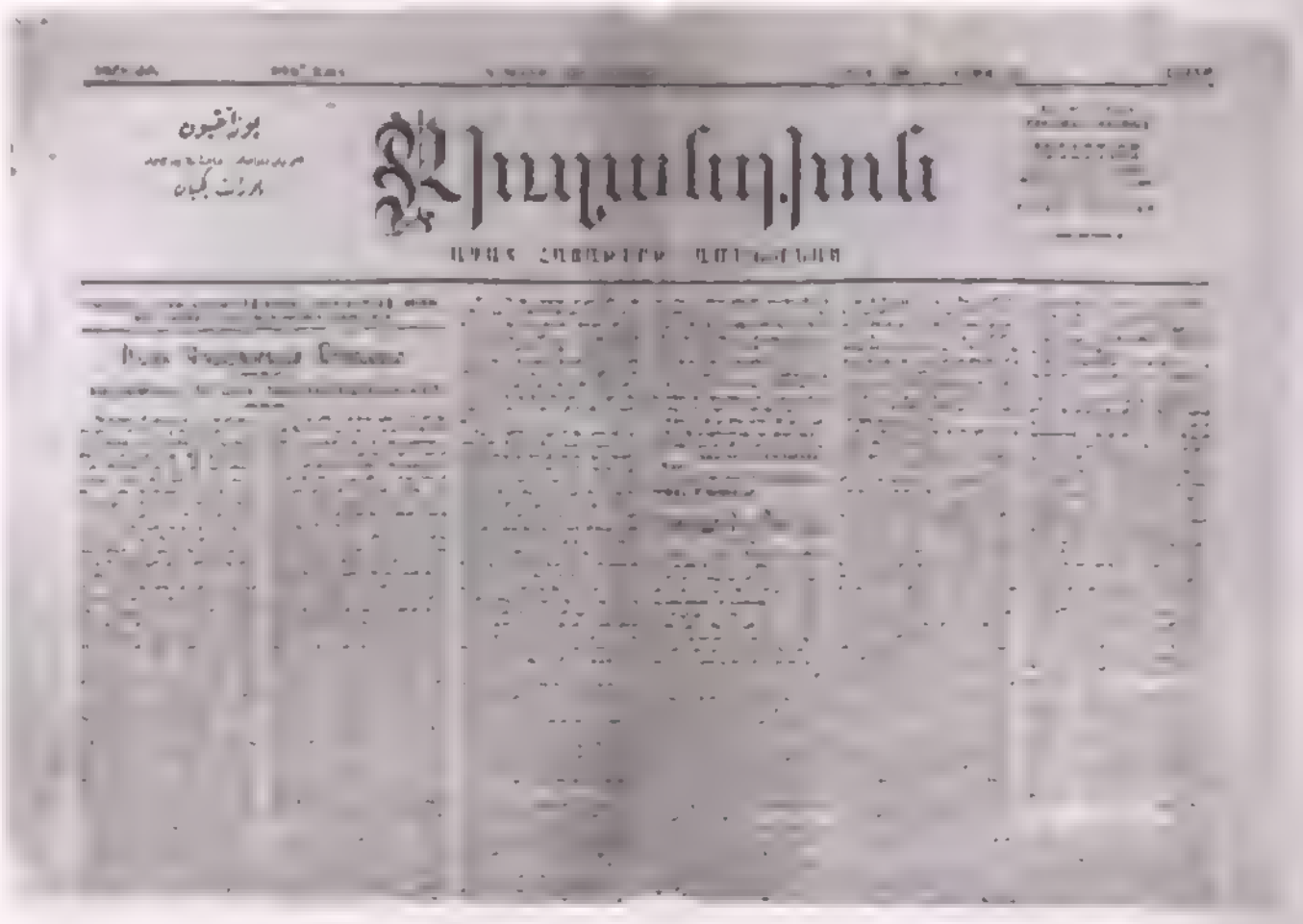

Puzantion *gazetesi. (Püzant Akbaş koleksiyonu)*

Makalenin bu son kısmı –muharririn de işaret ettiği gibi- kısaca söylemek istediği gibi kısaca söylemek istediği şeyin özünü ifade etmekte ve yayımlamak istenilen fikrin mahiyetini de açıkça göstermektedir.

Bu gazetenin göze çarpan bir hususiyeti de "Rus Ermenicesi" denilen Kafkas Ermenilerinin diyalekti ile yazılmış yazı ve şiirler dercine [yayımlamaya] başlamış olmasıdır.

Gazete bu suretle Erivan'a bağlılığı derecesini göstermekte ve Sovyet Ermenistan halkının tehçesini Türkiye Ermenilerine tanıtmak istemektedir.

4- Aysor Gazetesi:

Tanınmış komünist muharrirlerden Avedis Aliksanyan tarafından yayımlanmakta ve yine aynı yoldaki yazılarıyla tanınan Ermeni muharrirlerinden Zaven Biberyan'ın da yazılarını yayımlamakta bulunan bu gazete de, manzara itibariyle tam bir komünist organı şekil ve mahiyetini arzetmiyorsa da, yazıları kapalı bir komünist propaganda ihtiva etmekte devam edegelmektedir. Bu cümleden olarak:

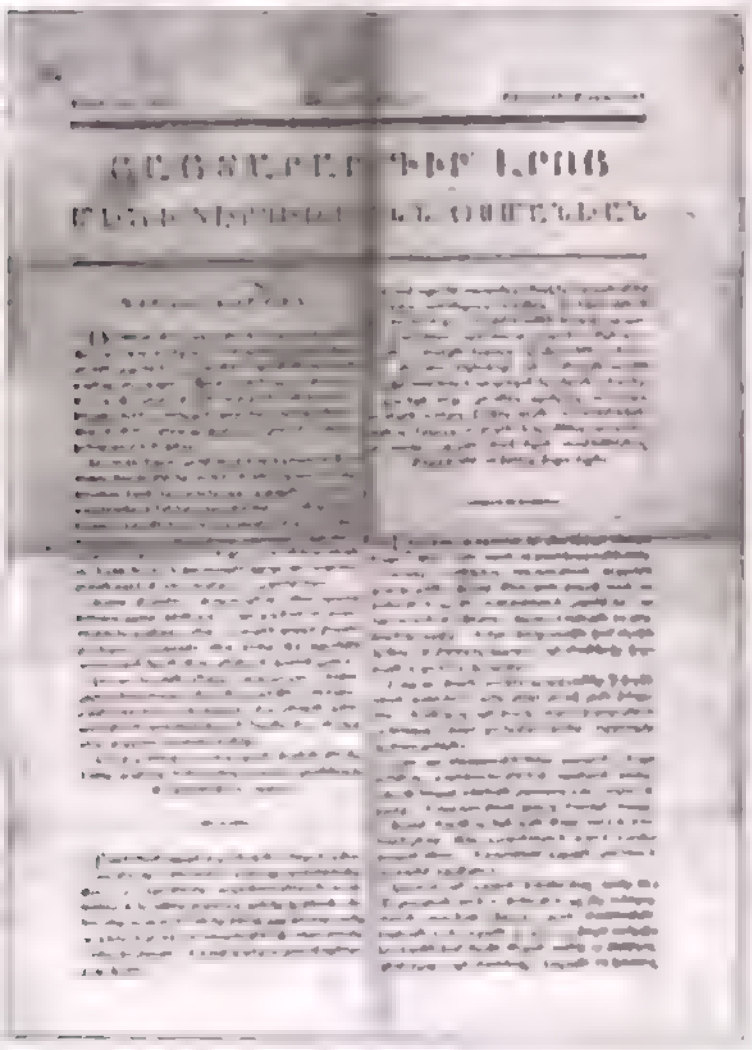

Haydarar Kir Lırots Medzi Derutyanın Osmanyan *gazetesi. (Püzant Akbaş koleksiyonu)*

6.12.1947 tarih ve 21 sayılı nüshada başlayıp, 20.12.1947 tarih ve 23 sayılı nüshada sona eren "Satılmışlar" ve "Satılmış Basın" başlıklı başmakalelerde; Türkiye'deki Ermeni cemaatinin durumu acıklı gösterilmekte ve buna bir takım "Satılmış" kimselerin sebep olduğu kaydedilmektedir.

Bu başmakalelerin birincisinde "Satılmış" diye vasıflandırılan kimselerin rolleri ne olduğu açıklanmayıp sadece müphem bazı telmihlerde [imalara] bulunulmakta ve bu gibi satılmış kimselerin teşkilâtsız toplulukların ekserisinde [çoğunluğunda] bulunduğu gibi Türkiye'deki Ermeni cemaati içerisinde de kaynaşmakta ve bunların, cemaatin teşkilâtlanma yolundaki teşebbüslerine engel olduklarına ve olmakta devam edeceklerine işaret edilmiş bulunmasına göre bu makalenin bilhassa ruhanî otoritesinin siyasî cereyan ve faaliyetlere âlet etmek istemeyen ve bundan dolayı diğer iki komünist temayüllü Ermeni gazetesinin de hücumlarına hedef olan Patrik Kaymakamı K. Arslanyan'ı istihdaf ettiği [hedeflediği] anlaşılmaktadır.

Bu birinci başmakalenin devamı olan ve "Satılmış Basın" başlığı altında hedefini daha açık bir surette gösteren ikinci başmakalede de; İstanbul'da çıkan bazı Ermeni gazetelerinin muhafazakâr neşriyatı şiddetle tenkit edilmekte ve bunların cemaat menfaatleri lehine neşriyat yapmadıkları, hakikatleri yazmaktan kaçındıklan, fikir istiklâline sahip olmadıkları, şu veya bu zatın menfaatine hizmet ve bu yolda cemaati istismar ettikleri, velhasıl düşünme ve söz hürriyetini daima satmakta bulunmuş olduğu ileri sürülmek suretiyle bilhassa Patrik Vekili K. Arslanyan'a taraftar bulunan ve siyasî entrikalara âlet olmayıp muhafazakârlığıyla tanınmış olan **Jamanak** gazetesi kastolunmaktadır.

27.12.1947 tarih ve 24 sayılı nüshada da "Yann" başlıklı bir yazıda, yeni yılın dünyaya saadet getireceği ümitlerinin boş olduğu ileri sürülmekte ve aynen şu satırlar kaydedilmektedir.

"Yarın" sosyal müsavatsızlık ve tezatlar sessizce ve fakat bariz ve göze çarpan hatlarla kendini gösterecektir. Hayır, sevgili dostlarım. Size yalan söylüyorlar. Yarınki gün güzel bir gün değildir. Yarın gözyaşı günüdür. Yann lânet günüdür. Yarın esaret inkıyadı [boyun eğme] günüdür. Gaflet ve ruhları zehirleyen ümit günüdür. Gazetenin, bu ve buna benzer yazılarıyla efkârda bezginlik, kötümserlik ve sosyal nizama karşı nefret uyandırmak istediği görülmektedir.

5- Nor Lur Gazetesi:

Bu gazete de yurt haberlerine ve memleket meselelerine ait yazılara sütunlarında hiç yer vermediği halde, Sovyet Ermenistan haberleri için birinci sayfada sütun ayırmış ve ayrıca Sovyet Ermenistan'daki iktisadi ve içtimai [toplumsal] hareketlerden bahseden yazılar da neşretmekte bulunmuştur.

Gazetenin diğer sütunları da sadece Ermenilik âlemine ve cemaat işlerine ait yazı ve haberleri ihtiva etmekte bulunmuştur.

Komünist propaganda delâlet edecek ve hatta fikir hareketleriyle ilgili başmakale neşretmektedir.

Keyfiyeti saygılarımla arzederim.

Ermenice Mütercimi

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Özel Kalem Müdürlüğü Katalogu. Belge No. 030.01.101.626.6

NOTLAR

1 Belgeleri temin eden Ömer Türkoğlu ile gazete koleksiyonunu ödünç veren Püzant Akbaş'a candan teşekkür ederim.

2 Rıfat N.Bali, "Ermenistan'ın 'Anavatana Geri Dönün' çağrısının Diaspora Ermenilerine ve Türkiye'ye etkisi", **Tarih ve Toplum**, Haziran 2001, S. 210, s. 13-19.

3 Vahan Toşigyan (1880-1954), Türk Ermeni basınının tanınmış gazetecilerindendir. İstanbul'da yayınlanan belli başlı bütün Ermenice gazetelerde yazdı. Bir süre İzmir'e giderek **Arşaluys** ve **Artsakank** gazetelerini yayınladı. Genç Ermeni kadın yazarlardan ünlü feminist Hayganuş Mark ile evlendi. Bir süre **Jamanak** gazetesinde muhabirlik yaptı. Daha sonra **Verçin Luz** gazetesini yayınladı (19181923). Bu gazete daha sonra adını **Nor Lur** olarak değiştirdi ve 30 yıl boyunca haftalık yayınlandı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yervant Gobelyan, **100 Yıla Damgasını Vuranlar**, Şişli Ermeni Mezarlığı Komisyonu, İstanbul, 2001 içindeki biyografi.

4 Zaven Biberyan (1921-1984), sırasıyla **Nor Lur, Nor Or, Jamanak** gazetelerinde çalıştı. Sosyalist düşüncelerinden ötürü Jamanak'tan ayrılmak zorunda kaldı. Bir yazısından dolayı hapis yatan Biberyan, 1949 yılında Beyrut'a gitti. 1953 yılında İstanbul'a geri döndü. 1965 genel seçimlerinde TİP'den milletvekili adayı oldu ama seçilemedi. Yazar hakkında daha ayrıntılı biyografi için **Babam Aşkale'den Dönmedi**, (Aras Yayıncılık, İstanbul, 1998) romanının içinde yer alan bilgilere bakılabilir.

5 Ermenilerin bağımsız yaşadıkları birinci devirde hükümranlık eden hanedan.

6 Ermenilerin bağımsız yaşadıkları ikinci devirde hükümranlık eden hanedan.

7 Şimdi Sovyet Ermenistan'da bir harabe halinde olan eski Ermenistan'ın başkenti (mütercim).

8 Yerleşik yabancı, "pis yabancı" anlamına gelen Fransızca sözcük.

9 "Avak" mucizeleryaptığı söylenen İranlı bir Ermeni'dir. Bu bilgiyi veren Püzant Akbaş'a candan teşekkür ederim.

10 Haftalık siyasi, edebî ve sosyal içenkli gazete. 1947-1952 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmıştır. Kurucuları Haçik Amiryan, Hagop Sivaslıyan, N. Azaryan'dır. Azınlık hakları hakkında yayın yapmış ve 1862 anayasal hakların tekrar yürütülmesini gündeme getirmiştir. Ermeni yazar ve edebiyatına geniş yer verip, Ermenistan hakkında haberler vermiştir. (Haygagan Hamarod Hanrakidaran, (**Küçük Ermeni Ansiklopedisi**) 1999, Yerevan, Cilt 3, s. 496). Bu bilgiyi veren dostum Püzant Akbaş'a candan teşekkür ederim.

TURGUT KUT

Tepeyran'dan Hatıralar...

Gelin Kısır ise Sür Fırına!..

O sıralarda yine İnebolu kazası içinde bir köyde, bir kaynananın on sekiz yaşındaki gelininin, güya kısırlığını gidermek için, zorla kızgın ekmek fırınına sokularak kömür halinde çıkarıldığını oranın kaymakamı bildirmiş ve hadise vilayet gazetesinde yazılmıştı.

Cenazeye Zor Gerekirmiş!..

Kırk, elli yıl önce Kastamonu'da ölüleri yalnız gündüz değil geceleri de, ekseriyerle tepe sırtlarında ve yokuşlu yerlerde bulunan mezarlıklara meşaleler le gömmek garip bir adetti. Eğer hiçbir yerde görülmeyen bu adet hâlâ bırakılmamışsa, adet kadar devamı da bir gariplik teşkil eder.

Hamsi Gökten Yağarsa Ancak Laz Köyü'ne Yağar!..

Bir gün mektupçu kaleminde meşgul olduğum esnada postacı, kuyruğundan tutulmuş bir fare ölüsü gibi iğrenerek, zarfının bir köşesinden tuttuğu kirli bir mektup getirdi. Soba küreğinin içine koyarak odacıya açtırdım. İçinden bir mektupla, beze sarılmış bir hamsi balığı çıktı. Gazetenin resmî muhabiri olan Bartın tahrirat katibi tarafından gönderilen bir mektup şöyle idi: "Evvelki gün Bartın kasabasıyla bazı köylere şiddetli yağmurlar yağdığı esnada, Bartın'a sekiz saat mesafede bulunan Laz köyüne sayısız hamsi balıkları yağmış olduğundan bunlardan iki tanesi ekli olarak takdim kılınmıştır."

Hz. İsa'ya Benzemek Kolay mı?

1901'de Musullu bir kadının kanında taşıdığı çocuğun on sekiz aylık olduğu halde, bu fani dünyaya gelmek istemeyerek anasının karnında açık açık "Lâilâhe illâllah" diye zikrettiği haberi yayıldı.

Büyük bir peygamber olan İsa bile söz söylemeye beşikte başlamışken, bu Musul çocuğunun anasının karnında Allah'ın birliğini söylemeye koyulması suretiyle belirten harika, herkesin özellikle kadınların sürü sürü gidip, kendisi görünmeyen fevkalâde mahlukun bahtiyar anasını ziyaret ettikleri ve her biri tabii az çok para verdikleri gibi; görüştükleri aile hanımlarının teşvikiyle validem bile (engel olacağımı bildiği için) bana haber vermeden o hanımlarla birlikte gidip bu maskara kadını görmüş, karnından gelen boğuk boğuk, "Lâilâhe illâllah"a benzer bir ses işitmişti. Bu kadının vantrilok (sesini karnından işittiren) olduğu ve hatta gebe bile olmadığı belediye hekimine yaptırdığın muayeneden anlaşılmıştı.

Köstebeğe Gönderilen Mahkeme Kararı!

Sandıklı kazası Şer'î mahkemesinden köstebeklere hitaben yazılmış olan resmî mektubu hatırlamamak mümkün değildir. Suretini harfi harfine buraya naklediyorum:

"Haşarat-ı muzırradan köstebek mahluku! Sandıklı kasabasından Aptaloğlu Ahmet Ağa ibni Hacı Ahmed'in, Kara Alioğlu Çeşmesi kurbunda kâin mutasarrıf, bulunduğu tarlasına ekmiş olduğu patates mahsulünü itlaf ve ızrar eder olduğunuzu huzur-ı şer'e gelip sizden şikâyet ey-

ledi. Bademâ mahsul-ı mezkure zinhar mazarrat iras etmeyesiniz. Şayet şeriatın emri âlisine iraat etmeyip de yine mezkur mahsule zarar iras edecek olursanız Cenab-ı Hakk'a şikâyet olunacağınız muhakkak bulunduğunu mübeyyin, işbu mürasele-i şer'iyye tastir kılındı. 18 Zilkade 1331 (1916) mühür:

Sandıklı kazası Mahkeme-i Şer'iyyesi."

Bacak Hakkı Nedir?

Avrupa'da Ortaçağ derebeylerinin "bacak hakkı" veya "ilk gece hakkı" denilen zalim bir hakla kendine bağlı olanların düğününde, gelinlerin ilk geceyi derebeyinin konağında yahut yatak odasında geçirmeleri gibi bu adet Yezidilerce tutulmakta ve böyle başlamayan evlenmelerin devamlı olmayacakları rivayet edilmekte idi.

Damda Pisleyerek İbadet, Nargileli Mevlid

Musul vilayeti ahalisi pek ziyade dindar görünürler. Muhtelif mezheplerin salikleri bulunduğu gibi Şiilik'in Musul ve bilhassa Bağdat ve Basra vilayetlerinde pek ziyade yayılmış ve günden güne daha ziyade yayılmakta bulunmuş olması Irak kıtasının mühim ve nazik bir meselesidir. Bağdat hatıralarını yazarken bu yayılmaya mani olmak için Babıâli'nin ittihaz ettiği güldürücü tedbirlerden bahsedeceğim. Herhangi bir camiye gidilse dolu olduğu görüleceği gibi, bütün cemaat namaz kılarken caminin bir köşesinde fosur fosur sebil (sapı uzunca toprak lüle, yani pipo) ile tütün içen yaşlı başlı Müslümanlar da görülür. Musul'a iki üç kilometre mesafedeki Ninova Köyü'nde türbesi bulunan Nebi Yunus'a orada Müslüman olan veya olmayan herkes hürmet eder.

Müslümanların halk takımı, özellikle kadınlar bu eski peygamberi bütün peygamberlere üstün tutarak hemen hemen Allahlık mertebesine yaklaştırır; her dileğini ondan ister. Bu nebiden bahsettikleri zaman ismini söylemeyerek yalnız "Hazret" demekle iktifa ederlerdi. Avamdan biri muhatabını sözüne inandırmak için "Vallahülazim" dediği gibi, bir parmağını gözü üstüne koyarak "Hazret" der. Muhatabı "Eğer sözüm doğru değilse Nebi Yunus bu gözümü kör etsin" demek istediğini anlar. Musul'da ve hatta bağlı yerlerinin bazılarında Danyal Peygamber'in müteaddit makamları bulunduğu gibi Musul'da Nebi Şis, Cercis Peygamberler'in mezar ve makamları bulunduğu halde onlara da hürmet etmekle beraber Nebi Yunus'la müsavi sayılmazlar.

Bazı mübarek gecelerde Nebi Yunus'un türbesini ve camiini havi olan binanın damlarında bütün geceyi ibadetle geçirenlerin bu hareketleriyle uygun olmayacak suretle damları baştanbaşa kirlettiklerinin anlaşılması üzerine merdivenleri kaldırtarak bu dam ibadetini men etmiştim.

Musul'da Müslüman olmayan kadınla da sokağa çarşafla çıkar, yüzlerini büyük kıl peçelerle örterler; fakat yanlarından görmek istedikleri biri geçerse bu peçeyi kaldırmakta bir beis görmezlerdi.

Musul'da aile matem adetleri pek ağırdır. Bilhassa ileri gelen ailelere mensup kadınlar bu adetten çok azap duyarlardı. Matemin uzun müddet nihayet bulmadan evlat, kardeş ve zevce gibi kayıpların tekrarlanmasıyla senelerce evlerinden çıkmayarak bizim hapisanelerdeki kürek mahkûmları gibi yaşayanlar olurdu. Musul'da Miralay Ahmet Bey'in hanesinde okutulan mevlit menkıbesi toplantısında bulundum.

Musul ve Bağdat'ın evleri büyük çoğunlukla Anadolu'nun eski medreselerini andıran bir tarzda; kare veya dikdörtgen bir avlunun etrafına bir veya iki kattaki odaların sıralanması suretiyle teşekkül ederler.

Sokaklarda küçük büyük penceresi bulunan evler nadirdir. Bunlar aile meskeni değil kadın hapisaneleriydi.

Ahmet Bey'in oturduğu ev de bu kabilden, fakat avlusu hayli genişti. Gruptan iki saat kadar sonra oraya gittiğim zaman avlunun ortasına oturtulmuş olan birkaç kişiden biri def çalıyor, diğerleri nöbetle şarkı söylüyor, fakat kimse dinlemediği için 'dinleyiciler' diyemeyeceğim hazır bulunanlar, öbek öbek avlunun ötesinde berisinde nargile, cigara, şerbet içerek konuşuyorlardı.

Bu mevlit menkıbesi yahut manzumesi bir sünnet düğünü vesilesiyle okutulacaktı.

İstanbul ve Anadolu'da mutat olduğu gibi mevlit manzumesi okunurken bütün cemaatin bir ihtiram durumu aldıklarına ve hattâ bazı beyitler ayağa kalkılarak ve kıbleye dönerek dinlendiğine alışmış olduğum için, defle söylenen şeylerin peygamber mevlidine dair olabileceğine ihtimal vermeyerek ev sahibine:

- "Saat (Alaturka) beşe geliyor," dedim. "Mevlid-i şerif manzumesi okunsa da gitsek."

Ahmet Bey gülümsedi:

- "Efendim, akşamdan beri okunan şeyler hep velâdet-i Peygamber" menkıbeleri, manzumeleridir. Musul'un mevlidi böyledir."

Kaynak: Ebubekir Hâzım Tepeyran
Hatıralar, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1998

Eğitim Alanında Aydınların Özeleştirisi ve

Balkan Savaşları

YAHYA AKYÜZ

Osmanlı devletinin Avrupa'daki topraklarının çok büyük kısmının yitirilmesi ile sonuçlanan, ayrıca askerî, siyasî, sosyal alanlarda pek çok önemli sonuçlara ve gelişmelere neden olan Balkan Savaşları, tam 90 yıl önce Ekim 1912'de başlamıştı. Bu savaşlar, kesintili olarak devam etmiş ve Kasım 1913'te Balkanlar'a geçici bir barış gelmişti. Umarız ki, önümüzdeki aylarda bu konuda ülkemizde bilimsel toplantılar, yayınlar yapılır ve devlet adamları, halkımız, aydınlarımız, öğrencilerimiz bu acı olaylardan günümüz ve gelecek için yararlı dersler çıkarırlar.

Ben önce, *Tarih ve Toplum* okuyucularına Lüleburgaz Belediyesi'nin 26 Ekim'de düzenlediği başarılı bir sempozyum hakkında kısaca bilgi sunmak, sonra da Balkan Savaşları sırasında ve hemen sonrasında aydınların Osmanlı eğitimine ilişkin yaptıkları özeleştirileri tanıtmak istiyorum. Bu özeleştirilerin bilinmesi önem taşımaktadır. Çünkü, eğitime o zaman yöneltilen eleştirel bakış Cumhuriyet döneminde de uzun süre geçerliliğini korumuştur.

* Prof. Dr. Yahya Akyüz, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bir Sempozyum

26 Ekim'de Lüleburgaz'da düzenlenen sempozyuma katılan araştırmacılar ve bildiri başlıkları şöyleydi:

Prof. Dr. Sina AKŞİN	: Balkan Savaşının Dünya Tarihindeki Yeri
Prof. Dr. Ahmet MUMCU	: Devletler Hukuku Açısından I. Dünya Savaşı Öncesi Balkanlar
Dr. Orhan KOLOĞLU	: Balkan Savaşının İslâmî Dayanışmaya Etkisi
Prof. Dr. Muzaffer TUFAN	: Sırp Kaynaklarına Göre 1. Balkan Savaşı
Tarih Öğr. Ali ARSLAN	: Balkan Savaşlarında Lüleburgaz Muharebeleri
Prof. Dr. Hüseyin SALMAN	: II. Balkan Savaşında Geri Alınan Edirne ve Kırklareli'nin Bulgaristan'a Tekrar İade Baskılarına Karşı Trakyalıların Tepkileri
Prof. Dr. Yahya AKYÜZ	: Balkan Savaşlarının Eğitimsel Nedenleri ve Sonuçları
Prof. Dr. Özcan MERT	: Garbî Trakya Cumhuriyeti
Doç. Dr. Hasan DİLAN	: Balkan Savaşlarında Bir Müslüman Türkün Şeyhülislâm Efendiye En Son Sözü
Maya Gorçheva ve Noen HALİL	: Balkan Savaşlarına İlişkin Bulgarların Değerlendirmeleri

Bir inceleme gezisi düzenlenmiştir.

Balkan Savaşları ve Aydınların Özeleştirisi

Ekim 1912-Kasım 1913 tarihleri arasında Osmanlılara karşı Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın giriştiği savaşlar Osmanlılar için büyük bir yıkım olmuştur. Çok

vaşı Müzesi ve Şükrü Paşa Anıtı'na

geniş toprakları elden çıkmış, hatta Kasım 1912'de Bulgarlar İstanbul önlerine, Çatalca'ya kadar ilerlemişlerdir. Bu beklenmedik, hızlı ve şaşırtıcı gelişmeler Osmanlı aydınlarını ve halkını Balkan uluslarının başarısı ve kendi yenilgilerinin nedenlerini araştırmaya itmiştir.

Başka deyişle, Balkan yenilgi ve felâketleri, Osmanlı aydınlarının düşünce yapısında bir dönüm noktası olmuştur. Aydınlar, yenilgi ve yıkımların nedenlerini araştırmış, acımasızca öz eleştiriler yapmışlar ve toplumsal sorunlarla daha derinden ilgilenmeye başlamışlardır. Bu amaçla gazete ve dergilerde pek çok yazı ve kitaplar yayımlanmıştır. Özetle, Balkan Savaşları, Osmanlı'nın her alanda geçmiş tutum ve uygulamalarının ateşle sınanması olarak algılanmış ve bu acı toplumsal deneyim aydınlarda keskin bir eleştirel bakış açısı oluşturmuştur.

Yazarı	Kitabın Adı
Celal Nuri (İleri)	1. *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye* (Osmanlı gerileme tarihi) 2. *Mukadderat-ı Tarihiye* (Tarihin alınyazısı) 3. *İlel-i Ahlâkıyemiz* (Ahlâkî kusur ve hastalıklarımız)
M. Şemsettin (Günaltay)	1. *Zulmetten Nura* 2. *Hurafattan Hakikata*
Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıraçan)	1. *Türkiye Uyan!* 2. *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz* (Eğitimimiz ve bilimsel zenginliğimiz) 3. *Zavallı Millet* 4. *Milletin Hataları* 5. *Milletin Kusurları* 6. *Avrupalılaşmak* 7. *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk* (Yenildik)?
Binbaşı Hafız Hakkı	*Bozgun*
Binbaşı Nuri (Conker)	*Zabit ve Kumandan*
Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk)	*Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal*
Ziya Gökalp	*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*
İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)	1. *Tâlim ve Terbiyede İnkılâp* 2. *Terbiye-i Avâm (Halk Eğitimi)*
Ömer Seyfettin	1. *Yarınki Turan Devleti* 2. *Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi*
Prens Sabahattin	*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*
Ethem Nejat	1. *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* 2. *Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz?* 3. *Mektepçilik*

Balkan Savaşları sırasında ya da hemen sonrasında yayımlanan bazı önemli kitaplar.

Aydınların toplumsal özeleştirilerinin yer aldığı, Balkan Savaşları sırasında ya da savaştan kısa bir süre sonra yayımlanan bazı önemli kitapları bir tablo halinde vermemiz ilginç olacaktır. Bu eserlerde, günümüz devlet adamları, aydınlar, subaylar, öğretmenler ve öğrencilerin öğrenecekleri çok önemli olaylar, bilgiler ve fikirler vardır:

Osmanlıların Balkan Savaşları'nda yenilmelerinin bir çok nedenleri vardır: Ordunun yönetim ve disiplininde, komutanların azim ve kararlığındaki kusurlar, Balkan uluslarının güçlerini ve siyasî-askerî amaçlarını iyi bilmemek, orduya günlük parti çekişmelerinin girmesi, ekonomik, psikolojik, teknik nedenler, iletişim zorlukları, salgın hastalıklar, açlık vs. Örneğin, 1908 Temmuzu'nda II. Meşrutiyet'in ilânı ile beraber herkesin zihnini aşırı ölçüde kısır particilik çekişmeleri meşgul etmiş, okulu bile olmayan bazı köylerde parti binaları yapılıp şubeleri açılmış, subayların, öğretmenlerin, memurların arasında enerjileri tüketen, düşmana fırsat veren çekişmeler, kavgalar başlamıştı.

Yukarıdaki nedenlere ek olarak, bazı eğitimsel nedenlerle de Balkan yenilgisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bizim üzerinde duracağımız asıl konu budur.

Balkan yenilgisinin eğitimle ilgili nedenlerini ileri sürenler özellikle eğitimciler olmuştur. Bu aydınlar, görüşlerini destekleyecek bir de örnek bulmuşlardır: Alman Birliği'ni kuran Bismark'ın, 1866 ve 1870'te Alman ordularının kazandığı zaferlerden sonra söylediği, "bu zaferi kazanan Alman ilkokul öğretmenleridir" sözü bulunup çıkarılmış ve Osmanlı'nın durumuna uyarlanmıştır. Buna göre Osmanlı aydınları da şu teze sarılmışlardır: "Balkan ulusları başarılarını askerî nedenlerden çok, öğretmenlerinin ve eğitim sistemlerinin üstünlüğüne borçludurlar. Bizim yenilgimiz

Ethem Nejat (1882-1921). (Çıkardığı Yeni Fikir *dergisinin kapağında: 1 Mayıs 1330/1914).*

de öğretmenlerimizin ve eğitim sistemimizin yetersiz ve işe yaramaz oluşundan ileri gelmiştir!"

Balkanlar'da Makedonya'da Manastır öğretmen okulu müdürlüğü ve öğretmenlik yapan ve Balkan uluslarını iyi tanıyan Ethem Nejat der ki: "Biz âheste ve kendi halimizde yürürken memleketimizde neler oldu!.. Makedonya öğretmenleri ne devrimler yaptılar! Manastır-Selânik treni sizi Florina istasyonundan aşağı götürürken karşınıza ufak bir köy, koca bir okul çıkar: Bir Bulgar köyünün lisesi. Bütün Makedonya köylerini gezerseniz, sizi bir genç karşılar. Bu, pek az bir ücretle köyün fedâkâr öğretmeni olan bir üniversite mezunudur. O okulların öğretmenleri bir yandan fikrî ve sosyal devrimi yaparken, öte yandan dağlarda gezen çetelerin akıl yoldaşı idi. Rumeli'de bizim köylerde adını yazmasını bilemeyen, elle yazılmış yazıları okuyamayan köy hocaları görev yaparken, kasabalarda milliyetten, Türklükten konuşmayı ayıp ve günah sayan daha yüksek derecede kişiliksiz, miskin öğretmenler yüksek tabakanın çocuklarını eğitirken, Makedonya öğretmenleri daha kaba ve cahil olan gayrimüslim köylüleri insan yaptılar. Onlara kişilik, fikir, emel verdiler. Sonuç ne oldu? Bizim öğretmenler yenildi, onlarınki galip! Savaşı onlara kazandıran okulları, eğitimleridir. Bizi de mağlup eden yine okulumuz, medresemiz, eğitimimizdir. Balkanlıların askerî orduları değil, öğretmen orduları galiptir."

Ethem Nejat bir başka yazısında, Balkanlardaki Türk, Rum, Bulgar, Sırp toplumlarının eğitimine ilişkin gözlemlerini daha ayrıntılı biçimde açıklar:

"Makedonya'da çeşitli toplumların öğretmenleri köylerde, küçük kasabalarda, her türlü maddî çıkarlarını bırakıp derin bir millî ihtirasla hayatlarını hiçe sayarcasına çalışırken bizim öğretmenlerimiz yüz kuruş, elli kuruş fazla maaşı olan bir öğretmenliğe geçmek için yer değiştiriyorlardı. Bir okulumuzda bir yılda altı matematik öğretmeni değişmiştir! İşte size millî emelle çalışan bir öğretmen, bir de kişisel çıkarı için çalışan öğretmen!

"Makedonya'da Rum, Bulgar, Sırp, Ulah okulları öğrencilerine fikir ve bilgiden çok duygu ve milliyet aşıladılar. Makedonya Hıristiyan gençleri gerçekten apayrı bir eğitimle yetiştirilmiş, milliyetçi, hassas, büyük adamlardı. Gerek bu gençler, gerek öğretmenleri esas olarak övgüye şayan insanlardı. Bu öğrenciler bizimkiler kadar Amerika, Afrika coğrafyasını bilmiyorlardı; fizik ve kimyada derin bilgi sahibi değillerdi; iki bilinmeyenli denklemden hiç anlamıyorlardı... Fakat onlar Bulgar tarihini biliyor, bütün ihtilâlci Bulgar şairlerinin şiirlerini okuyor, güzel millî şarkılar söylüyor, belki gitar, mandolin de çalıyor, güzel jimnastik yapıyor, yol yürümekten yılmıyorlardı!"

"İşte size iki tür eğitim: Biri yalnız fikri yapıyor, çocuğun, gencin kafasını bilgi ile dolduruyor, onu sanki bilgi ve geçerliliği kalmamış kuramsal bilgiler hammalı yapıyor; öteki duygu yapıyor, var olmak, milletini yaşatmak, bu uğurda ölmek fikri veriyor, ayrıca kendini ve dünyayı tanıyacak kadar uygulamalı bilgi sahibi yapıyor..."

"Birinci şekilde yetiştirilen duygusuz, kendine güvensiz, geçersiz bir eğitimin kurbanı olduğu için memur oluyor, esir kalıyor. İkinci tür eğitimi alan duygulu, kendine güvenen, onurlu olduğu için hayatını özgürce kazanıyor, gerekirse çeteci, ihtilâlci oluyor. Artık hiç düşünmeye, tereddüde gerek yok: Bizim yenilmemize yol açan işte bu eğitim farkıdır."

"Şimdiki geçersiz, kokuşmuş eğitim yöntemimize artık son vermek zamanı gelmiştir. Artık okullarımız kansız, hissiz, uyuşuk adamlar yetiştirmemelidir. Okullardan yetişenler tam anlamıyla millî duygularla yurdun koruyucuları, gerekirse iyi bir çeteci olmalıdır."

Ethem Nejat gibi pek çok yazar da Bulgar öğretmenlerin, aydınların ve papazlarının köylerde halkı Bulgar

milliyetçisi olarak yetiştirdiğini, Bulgar çetecilerine akıl hocalığı yaptığını önemle vurgulamışlardır. Bulgar aydınları, papazları, köylerde, özellikle geceleri ve pazar günleri açılan kurslarla, yetişkinlere zorunlu bir halk eğitimi veriyorlardı.

Eğitimci İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) da, Osmanlı'nın Balkan yenilgisi üzerinde çok önemli eğitimsel özeleştiriler yapar. Öyle ki, o, ünlü eseri Tâlim ve Terbiye'de İnkılâp'ı "Bulgar toplarının İstanbul önünde Çatalca'da Osmanlı savunma hatlarını döverken (Kasım 1912) yazdığını" söyler ve şu belirlemeyi yapar:

"Okullarımızda bilgili, terbiyeli, belleği güçlü, parlak sözlü gençler yetişiyor. Fakat yalnız bir şey yetişmiyor: Adam! Ülkenin muhtaç olduğu aktif, girişimci, azimli, cesaretli adam! (...) Bize, sorumluluğu büyük bir geçmişin bıraktığı bu eğitim sistemi, belki ülkemizin düşmanları kadar, belki de onlardan daha çok felâketimizi hazırlıyor. Madem ki, bu sonuç felâketlerle, yenilgilerle kanıtlanmıştır, o halde biz de mutluluğumuzu sağlayacak biçimde insanlar yetiştirmek zorundayız. Bu da başlıca, 'özgür bir disiplin' ile sağlanabilir. Eğer bunu yapmazsak okullarımızın ürünü yine sıska, kanbur, beyinsiz, duygusuz, azimsiz, girişimsiz, dirençsiz, korkak insanlar olacaktır!"

II. Meşrutiyet döneminin önemli yayıncı ve yazarlarından Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıraçan), kuşkusuz Balkan yenilgi ve yıkımları üzerinde en çok kafa yoran ve yayın yapan düşünürlerin arasındadır. Osmanlı, Bulgar ve Romanya eğitim bütçelerine ilişkin şu çok önemli karşılaştırmalı bilgileri verir:

"23 milyon nüfuslu Osmanlı devletinin eğitim bütçesi 922.754 liradır ki, tahminen 21 buçuk milyon frank tutar. Millî savunma bütçemiz ise, olağan dışı harcamalar dahil olmadığı halde 8.948.705 liradır ki, askerliğe oranla eğitime harcadığımız para %10 kadardır.

Bulgaristan'ın nüfusu 4.337.513'tür. Eğitim bütçesi 24.916.349 franktır. Savunma bütçesi, olağan dışı harcamalar dahil olmaksızın 40.500.527 franktır ki, eğitim için ayrılan bunun %60'ıdır.

Bulgarlar bizden ondokuz milyon daha az nüfusa sahip oldukları halde, eğitim uğruna harcadıkları para bizden dört milyon frank fazladır.

Romanya'da ise eğitim daha parlaktır. Romanya'nın nüfusu 6.865.739 olduğu halde eğitim bütçesi 48.218.619 franktır.

Görülüyor ki bizim eğitime ayırdığımız para hiçtir. Savunma alanındaki harcamalarımız ise aşırı ölçüdedir. Bu, yanlış bir fikir, yanlış bir terbiye nedeniyledir. Balkan Savaşı bize açıkça ispat etti ki, ülkeyi yıkımlardan kurtaracak yalnız ordu ve donanmanın görkem ve gücü değil, belki eğitimidir. Eğitimi ileri, öğretmeni çok bir milletin ordusu canlı, ruhludur. Böyle bir orduda maneviyat gayet yüksektir. Bu gerçeğe göre, eğitim bütçemizi pek çok kabartmalıyız. Şu şartla ki, bu paraları yerine harcayacak, iyi değerlendirecek bir Eğitim bakanlığının kurulması lâzımdır."

İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978).
(Kaynak: Ali Baltacıoğlu arşivi)

İbrahim Hilmi, Balkan felâketlerinden sonra, bunların eğitimsel, siyasî, ekonomik, askerî nedenlerini deşen çok sayıda kitap yayımlamıştır. O, bu felâketlerin asıl nedeninin eğitimsizlik ve toplumun yanlış eğitim anlayışı olduğuna inanır ki, bu aslında toplumda en yaygın kanıdır. Yazar, bu görüşünü şöyle dile getirir: "Analarımızın kucağında iken sanat ve ticaretten başka bir hisle büyüyen biz Osmanlı Müslüman çocukların, beşiklerimizde işittiğimiz ninniler bile 'paşa olacaksın evlâdım, zabit (subay) olacaksın yavrum!' şeklinde bitmiyor mu? Bütün çevremiz memuriyet ve askerlik fikir ve hisleriyle dolu değil mi? Orta ve yüksek okullarımız memur hazırlamak amacını gütmüyor mu? Bütün emelimiz parlak üniformalı bir subay yetiştirmek yahut emeklilik sağlayacak resmî bir memuriyet bulmak değil midir? Ailelerimiz içinde sanatkârlara, tüccarlara iyi gözle bakılıyor mu? Kaç zengin aile kızlarını tüccarlara veriyor? Kaç aile çocuğunu bir sanata sokuyor? Ayda otuz-kırk lira kazanan bir tüccar, ayda beş lira maaşı olan bir memurdan daha aşağı tutulmuyor mu?"

Binbaşı Nuri Conker, Nisan 1914'te yayımladığı *Zabit ve Kuman-*

İbrahim Hilmi Çığıraçan (1876-1963)
(Kaynak: Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz, *Yay. Haz. Melek Dosay Gökdoğan)*

dan başlıklı kitabında, Balkan yenilgilerinin askerî eğitim ve askerlik ruhu ile ilgili nedenlerini araştırır. Arkadaşının bu eserini okuyup beğenen ve onu tamamlayıcı nitelikte *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* başlıklı bir kitap yayımlayan (1918) Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) de askerî eğitimdeki eksikler, vatan sevgisi, görev duygusu ile ilgili yetersizlikleri, hatta annelerin çocuklarına daha beşikte iken söyleyecekleri ninnilerin eğitimsel değeri üzerinde durur. Mustafa Kemal'in bu konuda başlıca görüşleri şunlardır:

Askerî okullarda subaylarımıza ruh ve ilim gücü üstünlüğü kazandırma yeterince önemsenmemiştir. "Harp Okulu'ndaki öğretim, subaylığın temel görevlerini subayın ruhuna sokacak derecede etkili değildi." Ancak, Mustafa Kemal'e göre, daha iyi bir askerî öğretim verilseydi bile yeterli olamayacaktı, çünkü gerçek askerî bilgiyi verecek asıl okul, birliklerdir.

Mustafa Kemal'in bu kitabında şunları da yazdığını görüyoruz:

"Bulgar milleti okuldaki çocuğunu 'Edirne bizimdir' şarkısıyla büyütüyor. Ey Osmanlı subayları! Bulgar, Sırp, Yunan, Romen ordularının geceli gündüzlü çalışmalarını ve amaçlarını gözönüne getiriniz. Ey Osmanlı ordusunun anası olan millet! Bulgar, Sırp, Rum, Romen milletlerini ve bunların çocuklarını yetiştirmedeki amaçlarını gözönüne getiriniz!"

"... Açık alınlı Türk kadını! Bugünkü subayların komutasına verdiğin çocuklarına beşiklerinde iken ninniler yaktın mı? Bu ninnilerinle onlarda bir karakter yarattın mı?"

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Balkan yenilgisi ve felâketleri, Osmanlı aydınlarının samimî bir durum değerlendirmesi yapmasına neden oldu. Aydınlar, "daha dünkü tebaamıza neden yenildik? Biz nerede hata yaptık? Onların galibiyetleri hangi nedenlerden ileri gelmiştir?" diye kendi kendilerini sorgulamaya başladılar.

Bu sorulara yanıt arayan aydınlar Osmanlı yönetimine, ekonomisine, sosyal hayatına, ordusuna, eğitimine... ilişkin çok sert özeleştiriler yaptılar. Ele alınmadık sorun, yazıya dökülmedik öneri kalmadı.

Bu özeleştiri ve önerilerin özellikle eğitim alanında yoğunlaştığı görülür. Asıl kusur, Osmanlının yetiştiregeldiği "insan tipi"nde bulundu. Bundan böyle "millî" duygularla dolu, "Türkçü", aktif girişken, cesur, "memur olma amacı gütmeyen" "yeni bir nesil" yetiştirmenin gerekli olduğuna inanıldı.

Böyle bir nesli de "ülkücü, özverili öğretmenler" yetiştirecekti. Başka bir deyişle, Osmanlı toplumunu bu tür öğretmenlerin kurtaracağı fikri yerleşti.

Görülüyor ki, bunlar, Cumhuriyet döneminin de insan ve öğretmen anlayışına uygun görüşlerdir...

Özetle, Balkan yenilgisi ve felâketleri Türkiye'de eğitimin ve öğretmenlerin toplumsal değişmedeki öneminin anlaşılmasına, eğitim sistemi ve öğretmenlerin yetersizliklerinin daha iyi farkedilmesine yardım etti. Sorunlar ve çözüm önerileri oldukça doğru belirlendi. Fakat bu öneriler geniş ölçüde kâğıt üzerinde ve duygusal bir çerçeve içinde kaldı. 1914'te çok daha büyük bir savaşa girilmesi, daha korkunç yıkımlar ve acılar, 1912-1913'lerde çıkarılan derslere uygulanma fırsatı vermedi.

Ancak, bu özeleştiriler ve önerileriyle, II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet dönemi için değerli bir fikir laboratuvarı oldu.

KAYNAKLAR

İbrahim Hilmi Çığıraçan'ın şu iki eseri yeni harflere çevrilmiştir:

1. **Avrupalılaşmak**, Ankara, 1997 (Haz. Osman Kafadar – Faruk Öztürk).

2. **Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz**, Ankara, 2000 (Haz. Melek Dosay Gökdoğan).

Ethem Nejat'ın şu eseri yeni harflere çevrilmiştir: **Türklük Nedir ve Terbiye Yolları**, İstanbul, 2001 (Haz. Faruk Öztürk).

Yeni Fikir dergisinin 1913 yılı sayıları.

Akyüz, Yahya: **Türk Eğitim Tarihi** (Başlangıçtan 2001'e), İstanbul, 2001.

Akyüz, Yahya: **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)**, Ankara, 1978.

Okay, Cüneyd: **Meşrutiyet Çocukları**, İstanbul, 2000.

Gündemdeki

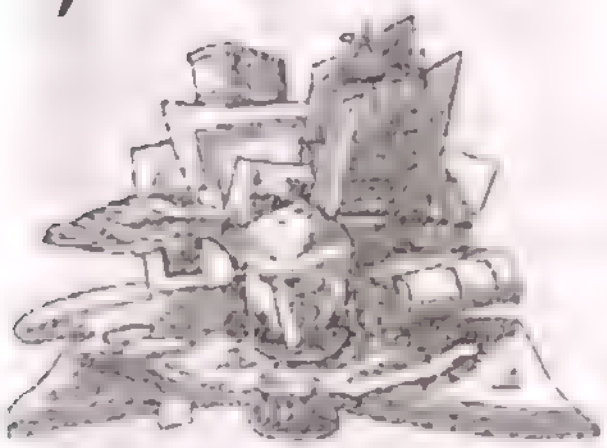

TARİH

38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi

ORHAN KOLOĞLU

1-6 Eylül tarihleri arasında ilk kez Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi İstanbul'da yapıldı. Dünyanın her tarafından beş yüzden fazla uzmanın katıldığı bu 38. kongrenin ülkemizde toplanması birkaç açıdan büyük önem taşıyordu. Maddî imkân kısıtlığı sebebiyle yurtdışındaki toplantılara katılamayan araştırmacılarımız böylece uluslararası bir formda kendilerini gösterme olanağına kavuştular. Yerli toplantılar için çalışma yapmayı gereksiz sayanlar, teşvik görmüş oldu. Böylece sunulan bildirilerin hemen hemen yüzde kırkı yani yaklaşık 180'i Türklerin tıbba katkıları ve ilgilerini işliyordu.

Daha da ayrıntılı açıklamak gerekirse Osmanlı, Selçuklu, Orta Asya dönemlerini kapsayan bir zenginliğin bulunduğunu söyleyebiliriz. Hatta İskitler bile listeye dahil edildi. Özel bir bölüm ise Bulgaristan ve Kuzey Afrika'daki Türk egemenliği dönemindeki tıbba ayrılmıştı. Manisa, Bursa, Edirne, İstanbul, Kıbrıs, Afyon, Niksar, Sivas, İznik, Kudüs, Şam gibi kentlerdeki tesisleri tanıtan bildiriler vardı. Dolayısıyla çoğunluğu Türk olan tarihçilerimiz ve bazı yabancı uzmanların da katılımıyla geçmişimizin önemli bir safhasına ışık tutulmuş oldu.

Bu giriş, yüzde altmış oranındaki yabancıların yaptığı sunuşları küçümsediğim anlamına gelmemelidir. Ancak benim sosyal rolü dışında tıp tarihi üzerinde yorum yapmak haddim değildir. Bu alandaki araştırmalarda iki aşamanın bulunduğu belli. Birincisi, tıbbın toplum içindeki durumu (tesisler, doktor-halk ilişkisi, eğitim kurumları, yayınlar, devletin politikaları) ile ilgilidir. İkinci aşamada tıp teknikleri var, yani ameliyatlar; tedavi yöntemleri, ilaç kompozisyonları gibi konulardaki bilgiler. Bunların birincisini, bilimsel araştırmaları ilerletmiş toplumlar tamamlamışlardır. Dolayısıyla daha çok ikinci alan üzerinde yoğunlaşmayı tercih ediyorlar. Bunu, İstanbul'daki kongrede "İtalyan tıbbının Ortadoğu ve Osmanlı tıbbına etkisi" konusunda özel bir oturumu düzenlemek için İtalya Tıp Tarihi Kurumu yöneticileriyle görüştüğümde fark etmiştim. Mesleğin teknik evrimi üzerinde yoğunlaştıkları için Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun önerisi karşısında ilgisiz kalmışlardı. Buna karşılık 39. Uluslararası Kongre'yi iki yıl sonra İtalya'da Bari'de düzenleyecek olan Profesör Alfredo Musajo-Somma konuyla özel olarak ilgilendi. Bu sayede düşüncemiz gerçekleşti. Süheyl Ünver ve Kâzım İsmail Gürkan gibi üstatların başlatmış oldukları ve uzun süredir duraksamış olan bir alana ivme verilmiş oldu.

Ben yine haddimi aşmamaya özen göstererek bildiriler içinde ilginç gördüğüm bazı notları aktaracağım:

- İslâm dünyasında Türkiye ve Suriye'den başka tıp eğitimini ana dilinde yapan ülke yok. Suriye'nin bu özelliği de, oradaki tıp eğitimini başlatan okulun Osmanlı döneminde kurulmuş olması ve yerli dille işe başlamış olmasındandır.

- Gürcü dilinde 15. yüzyıldan itibaren Türkçe tıp terimleri belirmiştir. Sadece tıpla ilgili Türkçe bitki isimleri 70 tane.

- Osmanlı'da matbaanın kuruluşundan 1928'de Latin harflerinin kabulüne kadar geçen sürede 1720 tıp kitabı basılmıştır ki toplamın 15'te birine eşittir.

- 13. yüzyıldan itibaren özellikle Arapça'dan tıbbi terimleri alırken aynen benimsemek yerine kitle için anlaşılır olmasına özen gösterilmiştir.

- 1796'da Orta Amerika'da Federico Saul adında bir Osmanlı vatandaşı doktorluk yapışının şekli yüzünden tutuklanıp hapse atıldı.

- Yunan, Türk ve Alman mitolojilerinde Oedipus kompleksinin nitelikleri konulu bildiri karşılaştırmalı inceleme olarak ilginçti.

- Çeşitli savaşlarda (Balkan, 1877-78 Türk-Rus, Çanakkale de dahil) cephelerdeki tedavi yöntemleri.

Konferansla birlikte altı sergi düzenlenmişti: Çocuk Hastalıkları Uzmanı Eckstein'ın Anadolu resimleri, Pullarla Türk Tıp Tarihi, Osmanlı uğur eşyaları, Dioscorides Arabicus'un kayıp sayfaları, Anadolu'da bulunmuş antika tıp aletleri, bir dok-

17. yüzyılda bir laboratuvar ve kimya aletlerini gösteren minyatür.

torun çizdiği karikatürler.

Gerçekten Türk bilim alemi için çok yararlı bir toplantıydı. Bunu gerçekleştiren Türk Tıp Tarihi Kurumu Başkanı Nil Sarı ve arkadaşlarını kutlamak gerekir. Ayrıca bu vesileyle yayımladıkları mükemmel tıp tarihi kitapları için de takdirlerimizi belirtiriz. Bunlar hakkında açıklamaları Kitap Dağarcığı bölümümüzde bulabilirsiniz.

Bilim Tarihi: Üvey Evlat

Nisan ayının sonlarında Türk Bilim Tarihi Kurumu'nun kongresi yapıldı. Yönetim Kurulu gerektiği gibi faaliyet ve mali raporlarını sundu, gelecek iki yılın tahminleri belirtildi. Eski kurul başarılı görüldüğünden hemen hemen aynı kadroyla tekrar seçildi. Evet başarılı bir yönetimden bahsediyoruz. Şimdi özetle bu başarının dayanaklarını açıklayalım:

- Ekim 2001'de European Science Foundation ve İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi ile ortaklaşa "Bilim ve insan değerleri" konulu bir workshop düzenlendi.

Kasım 2001'de çeşitli kurum ve üniversitelerin katkısı sağlanarak ilk "Türk Teknoloji Tarihi" sempozyumu yapıldı.

- Kurumun haber bülteni yayımlandı.

- Türk Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi'nin bildiri özetleri kitapçığı yayımlandı.

- Uluslararası alandaki etkili ilişkilerin ürünü olarak, Uluslararası Bilim Tarihi ve Felsefesi Birliği'nin (IUHPS) başkanlığına (2005'e kadar) sürmek üzere Türk Bilim Tarihi Kurumu Başkanı Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu seçildi.

"Hepsi bu mu?" diyenler çıkabilir. Bir değerlendirme yapabilmenizi kolaylaştırmak için bu faaliyetlerin nasıl bir maddî güçle gerçekleştirildiğini belgelere dayanarak gözlerinizin önüne sermeye çalışacağız.

Yönetim bir önceki dönemden 19.3 milyon lira devralmış. 2002-2004 döneminin üye aidatı ve bağış olarak geliri ise 162.4 milyon lira. Toplam olarak 181.7 milyon liralık bir bütçe bahis konusu. Yani asgari ücretin de altında bir miktar. Yapılan harcamalar, gazete ilanı, noter ve diğer masraflar olarak 43.4 milyon liraya ulaşıyor. Kısacası o muhteşem bütçesinin beşte birinden daha az bir kısmıyla bu faaliyetler gerçekleştirilmiş. Üstelik 140 milyon liralık bir aktarma da sağlandığına göre gelecek dönemin daha da parlak sonuçlar vereceğini tahmin edebiliriz.

Umudunuzu kırmayın 2002-2004 tahmini bütçesi 2.2 milyar olarak hesaplanmış bulunuyor. Yine sadece beşte biri ile neler yapılır, neler değil mi?..

Şimdi bir de *Radikal* gazetesinin 21 Nisan 2002 tarihli sayısında Deniz Zeyrek'in kaleme aldığı bir haberi aynen aktarıyorum:

"Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK), Avrupa Birliği'nin (AB) Avrupa Araştırma Alanı (ERA) yaratma çabaları çerçevesinde oluşturduğu 6. Çerçeve Programı'na (PF6) katılma kararı aldı. AB'nin bilim ve teknoloji alanında ABD ve Japonya karşısında rekabet gücünü artırmak için oluşturduğu programa 15 Avrupa Birliği ülkesiyle 12 aday ülke katılıyor.

AB üyeleri FP6 için katkı payı öderken, Türkiye gibi aday ülkeler gayri safi milli hasılaları oranında aidat ödüyor. Türkiye, toplam milli gelirinin yüksek olması nedeniyle 3 yıl içinde bu programa 350 ile 450 milyon euro'yu (350-450 trilyon lira) bulan bir miktarı ödemek zorunda kalacak. Toplam 17.5 milyar euro bütçesi olacak programdan bütün katılımcılar üretilen projeler çerçevesinde eşit faydalanabilecek.

Aidatın yüksekliği nedeniyle BTYK'nın kararı ve başbakan Bülent Ecevit'in bu karara destek istediği genelgesi bilim dünyasında tartışmalara neden oldu. Bu grup bilim adamı, üniversitelerini ve araştırmacılarını gerektiği gibi desteklemeyen bir ülkenin bu katılımını Avrupa'ya armağan olarak görüyor. Bilim adamları ayrıca, Türk bilim adamlarının deneyimsizlik nedeniyle 17,5 milyarlık bütçeden yeterince yararlanamayacağını belirtiyor."

Acele edip elmalarla armutları karıştırdığımı anımsatmaya kalkmayın. Karşımızda tamamen ayrı iki konu var ama, 450 trilyon göze alınırken tarihimiz için birkaç milyarlık desteğin bile göze alınmaması üzerinde yoğun düşünmemiz gereken bir sorundur.

KİTAP DAĞARCIĞI

Tıp Tarihi Üzerine...

ORHAN KOLOĞLU

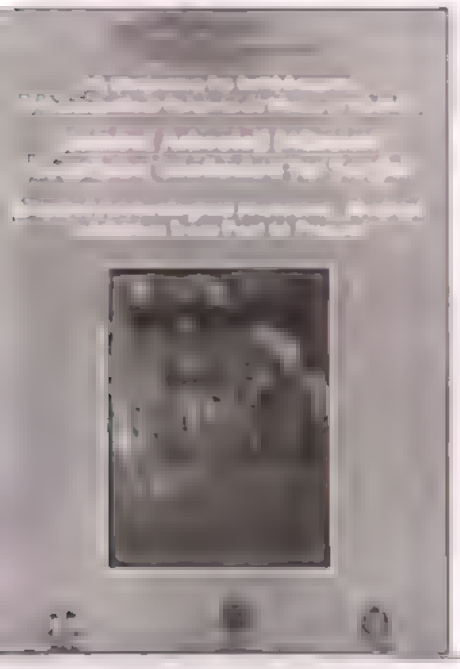

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi

38. Uluslararası Tıp Tarihi Kon. Yay., s.118, ISBN-420-22-4-9, İstanbul, 2002

İnsanlığın ilk uygarlıklarından birine yataklık eden Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda ele geçirilen tıp aletleri ve araç-gereçlerini tanıtmak amaçlı serginin kitabında, hem bunların resimleri hem de sekiz uzman tarafından 11 makalede nitelikleri anlatılıyor. Ele alınan konular arasında, Hititlerde Tıp, Anadolu-Mezopotamya-Mısır'da tıp, mitolojide hekimlik ve şifa tanrılarıyla tanrıçaları, adak eşyaları, eski çağlarda kadın-doğum, antik sikkelerde sağlık, Osmanlı'dan günümüze tıpla ilgili ödüller gibi konular var.

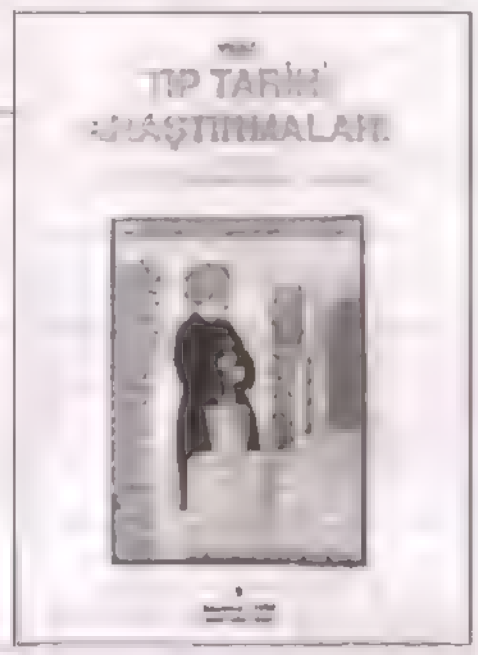

Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nın yayın organı **Tıp Tarihi Araştırmaları** dergisinin devamı olarak 1995'ten beri çıkmaktadır. Bugüne kadar yıllık olarak 5 sayısı çıkmış olan dergi, ortalama 300 sayfalık hacmi ile geniş bir yelpaze içinde tıp dünyası ile ilgili konuları yansıtıyor. Bu yelpaze Hititler çağından günümüze kadarki bir alanı kapsamaktadır. Tıbbımızın gelişmesine katkıda bulunan eski üstadlar kadar, yeni çağların üstadlarını da tanıtması ve unutulmamalarını sağlaması açısından önemli bir kaynak.

III. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri

Ankara, 1999, Türk Tarih Kurumu Yayını, s.XV+428+54, ISBN: 975-16-0892-9

İstanbul'da 20-23 Eylül 1993 tarihlerinde düzenlenen III. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nin bildirileri, 39 sunuşun bulunduğu kongrede tıp veterinerlik ve eczacılık alanlarında yeni bilgiler gündeme getirilmişti. İlgi çeken bir konuşmayı açış konuşmasında Prof. Hüsrev Hatemi yapmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce Uygur Türkleri zamanında Budizm ile tanışmasının etkileri üzerinde durup uygarlaşma adımlarının çok daha önce atıldığını belirtiyor ve ekliyor: "Yunus Emre, Hoca Derhani ve Kadı Burhaneddin ile Türk şairleri değil, Anadolu topraklarında ilk Türk şairleridir."

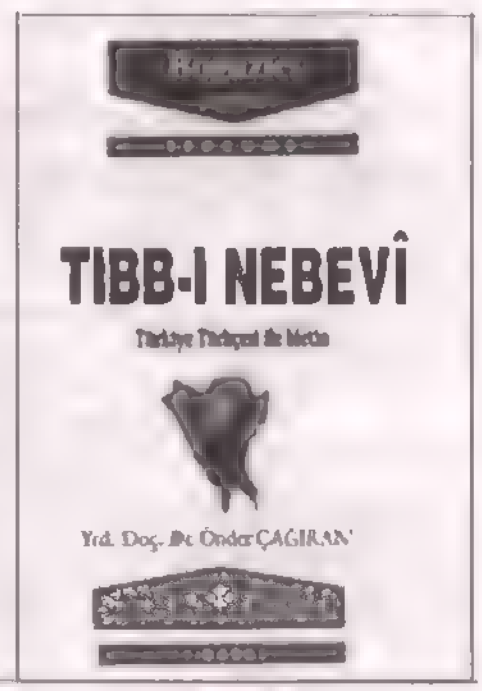

Tıbb-ı Nebevî

EBU NAİM-YÛSUFÜT TİFAŞİ
AHMED DAİ
Günümüz Dil. Çev.: ÖNDER ÇAĞIRAN

İstanbul, 1996, Boğaziçi Yayınları, s.144, ISBN: 975-451-127-6

Hafız Ebu Naim'in yazdığı, İmamı Yüsufüt-Tifaşi'nin kısalttığı, Ahmed-i Daî'nin eski Anadolu Türkçesine çevirdiği eseri Önder Çağıran, Türkiye Türkçesine uygulayarak yayımlamış. Her biri on fasıldan oluşan on makaleden müteşekkil eser 15. yüzyılda Anadolu Türkçesine çevrilmiş. Hazreti Peygamber'in hadislerinden, yaşayışından ve yapılmasına izin verdiği hususlardan kaynaklanan tıp ilmine Tıbbi Nebevî adı verilmektedir. Geleneksel tıp uygulamalarının Türk toplumuna yansımasını aktarması açısından araştırmacılara yararlı olabilecek bir çalışma.

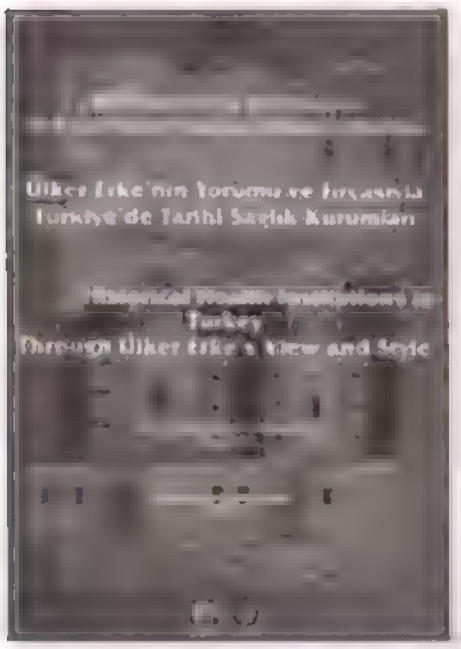

Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları

Yayına Haz.: NİL SARI

İstanbul, 2002, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Yayını, s.XII+168,
ISBN: 975-420-227-3

Minyatür sanatçısı Erke'nin, ilki 1108-112 arasında Mardin'de sonuncusu Birinci Dünya Savaşı'nda yapılmış 47 sağlık kurumuna ait minyatürlerinin yanı sıra, her biri hakkında Türkçe ve İngilizce olarak 12 uzman tarafından ayrıntılı bilgi de veriliyor. Koleksiyonun tamamı bundan birkaç kez fazla dır. Artuklu, Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait olan kurumların yanı sıra yerli Rum, Ermeni, Bulgar, Musevi ve Avrupalı Alman, Fransız, İtalyan, Avusturya toplumlarına ait kurumlara da yer verilmiş.

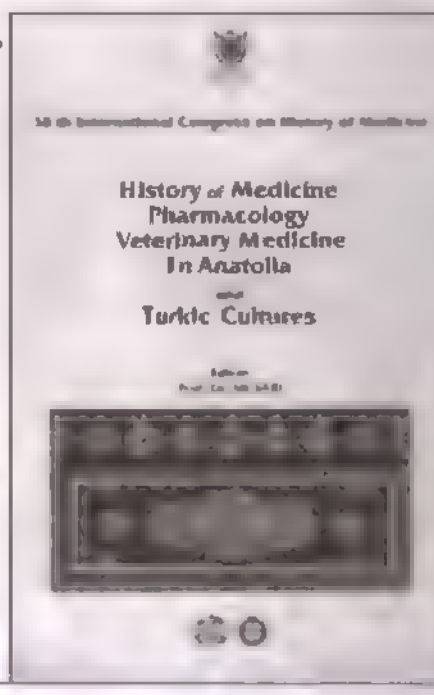

History of Medicine Pharmacology Veterinary Medicine and Turkic Cultures

Editör: NİL SARI

İstanbul, 2002, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Yayını, s.218, ISBN-975-420-228-1

Tarih boyunca Türklerin tıp, eczacılık ve baytarlık konularındaki çalışmalarını uluslararası alana topluca yansıtmak amacını güden hepsi İngilizce makaleler arasında şunlar var: İslâm öncesi Orta Asya'da tıp, Anadolu'da başlangıçtan 14. yüzyıla kadar tıp, Selçuklular döneminde tıp, tarihi çerçevede Türklerde baytarlığın değerlendirilmesi, İslâm tıbbına Türklerin katkısı, tarih boyunca Anadolu'da bitkisel tedavi, Türkiye'de geçmişte ve bugün geleneksel tıp örnekleri, Osmanlı tıp cemiyetleri, Osmanlı Kızılay'ının kuruluş ve faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nde sağlık hizmetleri.

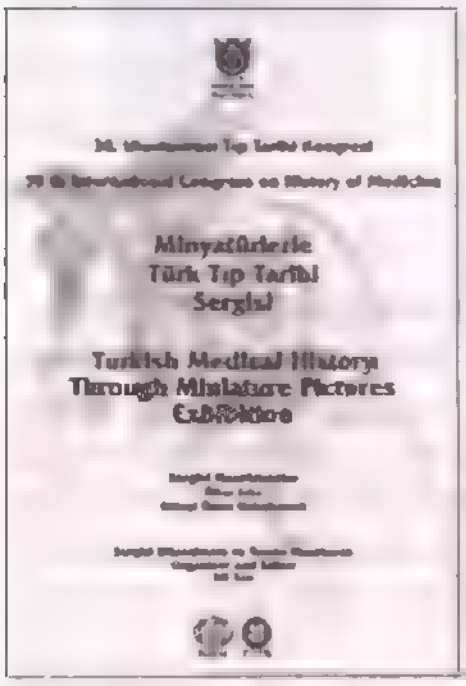

Minyatürlerle Türk Tıp Tarihi Sergisi

Yayına Haz.: NİL SARI

İstanbul, 2002, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Yayını, s.XI+/83,
ISBN-975-420-226-5

Gülbün Mesara başkanlığındaki Süheyl Ünver nakışhanesinin 29 uzmanıyla Ülker Erke ve dört öğrencisinin katkısıyla düzenlenen serginin kitabında Süleymaniye ve Köprülü kütüphanelerinde bulunan bazı tıp yazmalarından serlevha ve zahriye örnekleri 21 adet; Türk ve İslâm dünyasını yüzyıllar boyunca etkilemiş olanların minyatür resimleri Ahmed b. Ali el-Mahalli el Muneccim er-Remmal'den 28 adet; Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyet-ül Haniyye'sinden 65 adet; yerli ve yabancı kaynaklardan alınmış tarih boyunca Türk sağlık hayatını yansıtan minyatürler 97 adet mevcuttur.

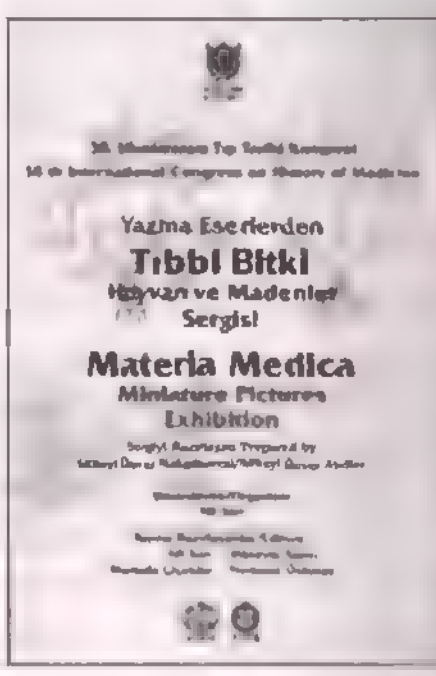

Yazma Eserlerden Tıbbi Bitki Hayvan ve Madenler Sergisi Kataloğu

Düzenleyen: NİL SARI

İstanbul, 2002, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Yayını, s.XVI+449,
ISBN: 975-420-2-25-7

Kitaplıklarımızda bulunan 15 ve 16. yüzyıllara ait dört tarihî eserdeki bitki resimleri, Ord. Prof. Süheyl Ünver'in kurmuş olduğu ve Cerrahpaşa Tıp Tarihi Anabilim Dalı çerçevesinde çalışan nakışhanenin Başkanı Gülbün Mesara ve yardımcılarından 53 kişinin katkılarıyla, aslına uygun olarak boyanarak sergide ve bu kitapta kullanıldı. Toplam 548 resim var. Eser tıp tarihi açısından olduğu kadar, Türkiye topraklarının bitki zenginliğini yansıtmak açısından da önem taşıyor. Bitkilerin isimleri dört dilde (Arap harfleriyle, okunuşuyla, Latince ve Türkçe karşılığıyla veriliyor).

KİTABİYAT

Adato Ailesinin Yaşamından Kesitler

MUSTAFA KULU

Kitap, yazarının da mensubu olduğu Adato ailesinin Kırklareli'ndeki kolunun 18. yüzyıldan 1958'e kadarki yaşamından kesitler sunmaktadır. Yahudilerin günlük hayatını anlatan anı türü çalışmalar Türkçe'de çok azdır.[1] Bunun nedeni Yahudi cemaatinde son yüzyılda yaşanan göç olgusu ile kendi "özel yaşantılarını" çoğunlukla paylaşmaktan çekinmeleridir. Dipnottaki eserlerin bir çoğu ya yabancı eserlerin çevirisi ya da İsrail'e göç edenlerin yazdıkları hatıralardır.

Bu eser de İngilizce hazırlanmış fakat yayımlanmamış bir çalışmanın Türkçe çevirisidir.[2] Kitap Natali Medina tarafından çevrilerek, bu tür konuların[3] uzmanı olan Rıfat N. Bali tarafından yayına hazırlanmıştır. Eser 18 bölüm, Kırklareli'nin ve cemaatin arka planının anlatıldığı ek bir bölüm, kaynakça ile ailenin bazı bireylerinin fotoğraflarından oluşmaktadır (toplam 345 sahife).

Eserde Adato ailesinin ve yakın çevresinin öyküsü Osmanlı Rumeli'si ile Türkiye Trakya'sında yaşayan Yahudilerin bir izdüşümü çıkarılarak anlatılmaktadır. Bunu dünya, Osmanlı ve Yahudi tarihinden kopmadan etkileşimli biçimde yansıtmaktadır. Genel ve yerel siyasi olayların bir şehri, cemaati ve aileyi nasıl etkilediğini örneklerle açıklamaktadır.

Girişte (I. Bölüm) anlatılacak öykünün özet olarak içeriğinden bahsedilmiştir. Daha sonra çalışmada kullanılan kaynaklar, kişisel belge, fotoğraflar ve yolculuklar hakkında bilgi verilmiştir. Yazar kitabında anlattığı dönemde kullanılan kavramların ve metinlerin özgün şekillerini çeviride bazı nüansların kaybolmaması ve bu dilleri bilen birisine özgün şekliyle okumanın zevkini vermek için metinde yer verdiğini açıklamıştır. Ayrıca Sefarad Yahudi kültüründe çocuklara büyükbabasının veya büyükannesinin adı verildiği için kişi adlarındaki karışıklıkiara çözüm bulmak için ne tür yöntemler geliştirdiğini, Yahudilerin arasına önce Fransız sonra ise Türk kültürünün girmesiyle kişi isimlerinde meydana gelen karışmaları önlemek için kişilerin asıl isimleri kullandığını, evlenen kadınlarda ise evlilik soyadlarını parantez içinde verdiğini anlatmıştır.

Erol Haker

Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı...

Çev: Natali Medina
Yayına Hazırlayan: Rıfat N. Bali
İletişim Yayınları, İstanbul, Eylül 2002.

Osmanlı'daki birçok Yahudi ailesiyle aynı geçmişi paylaşan Adato ailesi İspanya'dan göçerek Edirne'ye yerleşen doğulu bir Sefarad Yahudi ailesidir. Bu ailenin bir bireyi (yazarın büyükbabasının büyükbabasının babası, Menahem Adato) daha sonra bu yolculuğu devam ettirerek 1800'lü yıllarda Kırklareli'ne yerleşir. Eser bu tarihten başlayarak ailenin izlerini beş kuşak boyunca sürer (II. Bölüm). Yazar daha sonra kronolojik olarak Adato ailesinin hayat hikâyesini yazmaya devam eder. Hikâye devam ederken evlenmelerle birlikte yeni ailelerin de (Çiprut, Salinas) yaşamları hakkında bilgi verilir. Bu şekilde olaylar etraflıca 1934'e kadar getirilir. 1935-1958 arasındaki olaylar önceki bölümlerde anlatılan öyküyü tamamlayacak şekilde hızlıca aktarılır. Son bölümde ise özellikle kişi adları verilmeden, o zamanki Yahudi toplumunun özel hayatlarından kesitler 4 örnekle açıklanır. Ek bölümünde ise Kırklareli Yahudi cemaatinin nüfusu, kurumları, vergileri, gelirleri, dernekleri, okulları, ideolojileri, yetkililerle ilişkileri, diğer gayrimüslim cemaatlerle ilişkileri, 1923-1934 dönemi cemaatin durumu genel olarak açıklanır. Kitabın sonunda ise en eskisi 1905'e ait olmak üzere ailenin bazı üyelerinin fotoğrafları vardır.

Yazar çalışmasında olayları gerçekten kopmadan başarılı bir biçimde renkli ve zaman zaman esprili bir biçimde kurgulayarak öykülendirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken olayın geçtiği zamanki düşünce ile günümüzün düşüncesindeki farkları bir arada yansıtmıştır. Böylece okuyucu dünle bugün arasında

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi

olaylara yaklaşımdaki değişimi daha iyi anlayabilmektedir. Eser her şeyden önce insanı anlattığı için okuyucu eserde hayatı bulmaktadır. Aile bireyleri', akrabalar, farklı kimlikler arasındaki ilişkiler, üzüntüler, sevinçler, ihanetler, aşklar, ölümler.....

Aile İspanya'dan göç ettikten sonra, çok fazla değişmeden yaşamlarını 300 yıl boyunca devam ettirmiştir. Milliyetçilik akımı sonrası dünyanın görünümünün değişmesiyle beraber Osmanlı'da yaşayan Yahudi cemaatlerinde de değişmeler başlamıştır. Milliyetçilik akımlarından en fazla etkilenen topluluklardan birisi, dünyanın dört bir tarafına yayılmış olan Yahudi topluluklarıdır. İniş ve çıkışlarla dolu bir süreçten sonra Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail'in kurulması ile Yahudilerin durumu iyice değişmiştir. Şu an Kırklareli'de yaşayan 6 kişilik Yahudi cemaati burada olmayan Adato ailesinin ve yok olmak üzere olan Yahudi cemaatinin son durumunu yansıtmaktadır.

18. yüzyıldan 1934'e kadarki olayların anlatıldığı, 1958'e kadar da tamamlayıcı kesitlerin verildiği eser bu yönüyle çok uzak bir geçmişi değil, bugün itibariyle "eski dünya" olan 68 yıl öncesindeki Kırklareli'ni anlatmaktadır. Cemaatin en kalabalık olduğu 1912'lerin 30.000'lik Kırklareli'ndeki 1300 kişi/ 350 ailesi ile bugünkü Kırklareli'deki Yahudi sayısı düşünülünce, Yahudi tarihinde son yüzyılda meydana gelen gelişmeler daha iyi algılanabilmektedir.

Eser bu türde yapılabilecek çalışmaların başarılı örneklerinden birisidir. Nesillerin birbirlerine aktardığı bilgilerin kurgulanması, bir kişinin ailesini/geçmişini nasıl anlamlandırdığı, geçmişindeki olayların ne kadarını bilebildiği ya da neleri bilebildiği ve en önemlisi bunları ne şekilde aktardığı. Öykünün esas kaynağı aile bireylerinden 38 kişiyle yapılan 123 saatlik mülakat/ sözlü tarih çalışmalarıdır. Yazar bu sözlü bilgileri yazılı kaynaklarla desteklemiştir. Eserde Osmanlı ve Yahudilikle ilgili kitap ve makale yanında Alliance İsraélite Universelle'nin Edirne ve Kırklareli'deki okulları ile ilgili belgeler ve raporları, La Boz de La Verdad, El Nasyonel,ve La Boz de Türkiye gibi süreli yayınlar kullanılmıştır. Bu kaynaklar bile Osmanlı Yahudi cemaatinde rol oynayan faktörleri en iyi şekilde aktarmaktadır: Ladino dilinde yayınlanan gazeteler ve Alliance okullarını açılması ile bunların Fransızca belgeler, Cumhuriyetle birlikte Türkçe belgeler. Çalışma kaynak yönünden yeterli olmasına rağmen, bunları daha da zenginleştirecek ve yeni bir boyut kazandıracak Osmanlı Devlet Arşivi'ndeki Temettuat Defteri, Salnameler..... gibi arşiv belgelerinin kullanılmaması belirtilmesi gereken bir eksikliktir.

Bu tür pek incelenmemiş bir konuyu yayına hazırlamak oldukça zor bir iştir. Eser ilgilenilen konudan kaynaklanan bazı zorlukları içermektedir. Eser başarılı bir biçimde yayına hazırlanmasına rağmen bazı ufak hatalar da yapılmıştır. Birçok terimin ve ifadenin Judeo İspanyolca'sı veya İbranice'si olmasına rağmen 103'ncü sayfanın başında dua şalının İbranice'sini(Tallit) aktarmada aynı yöntem uygulanmamıştır. Çalışmada bir dizinin olmaması araştırmalarda önemli bir zorluktur. Yazarın da önsözünde belirttiği gibi kişi adları birbirine karışabilmektedir. Yahudilerin kendi dinlerinden birisiyle evlenmelerinin zorunlu olmasından dolayı evlilik bir birine yakın olan aileler ya da cemaatler arasında gerçekleşmektedir. Böylece bu ilişkileri okuyucunun anlaması zorlaştırmaktadır. Bundan Dolayı isim benzerliklerini ve akrabalık ilişkilerini anlamayı kolaylaştıracak soyağaçlarının olmaması da önemli bir eksikliktir. Ayrıca eserde akrabalık ilişkilerinin yakın çevre/ aile içerisinde geçmesinin doğurduğu karışıklık eserin 80. sayfasında yazarın annesinin ailesiyle babasının ailesinin karışmasına yol açmıştır. Bu karışıklıkları engellemenin en iyi yolu okuyucunun eseri okurken bir soyağacı çıkararak okumasıdır.

Kitap anı/ hatıra kitabı olmasına rağmen, tarihçi için aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudilerin hayatına ilişkin önemli bir tanık belgesi olduğu görülecektir: yazarın büyükannelerinden birisinin Rum olduğunu öğrenmesi ve bunun da bir aile sırrı olması (s. 31- 32), büyükbabanın babasının Müslüman bir dostunun yardımıyla ticarette büyümesi (s. 48-50), aynı kişinin hayatının son dönemlerini İsrail'de geçirmek üzere 1912'de Kırklareli'den ayrılması (s.118- 125), 1934 olayları sırasında ailenin ve cemaatin içinde bulunduğu zorluklar (s.249- 268), aynı evde birbirini takip eden nesiller boyunca değişen ve değişmeyen yaşam biçimleri,

Yazar bazı aile içi anlaşmazlıkları doğal olarak eserine yansıtmıştır. Kardeşler arasındaki miras anlaşmazlıkları, evlenmede karşılaşılan engellemeler ...gibi. Fakat eser bu tür konuları aktarırken bile nesnel olmaya çalışmıştır. Ayrıca eserde "özel/ cinsel" konular aktarılırken özel hayatı ilgilendirdiği için şahıs isimleri verilmemiştir. Bunun dışında yazar kendi ailesiyle ilgili birçok olayı aktarmaktan çekinmemiştir. Örneğin Adatoların askere gitmemek için ne çarelere başvurdukları gibi.

Yazarını ve yayına hazırlayanları tebrik edip, bu tür eserlerin buna benzer araştırmalara örnek olmasını diliyoruz. Çünkü kişilerin yaşadıkları ve artık yok olmak üzere olan anılarını kendileriyle birlikte toprağa götürmemelerini ve bunları okuyucularla paylaşmalarını bekliyoruz.

NOTLAR

1 Wolbe, Eugen., **Dünyanın En Ünlü Yahudisi Sör Moses Montefiore: Bir Yaşamöyküsü**, çev. Esat Nermi Erender, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 2000; ŞAUL, Eli, **Balat'tan Bat Yam'a**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999; BRUDO, Berta., **Yedi Nesil Öncesine Yolculuk**, İstanbul; Werup, Jacques., **Simonov'un Seyahatleri**, (anı- roman) çev. Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2002; BENBASSA, Esther., **Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları- Aydınlardan Lozana**, çev. İrfan Yalçın, Milliyet yayınları, İstanbul 1998, ŞENİ, Nora-Sophie Le TARNEC., **Camondolar -Bir Hanedanın Çöküşü**, çev. Yaman Aksu, İletişim Yayınları, ed. Bahar Siber, Rıfat Bali, İstanbul 2001.

2 Eserin İngilizcesi The Adato Family of Kırklareli. A History 1800-1934'tür.

3 Nahum, Henri., **İzmir Yahudileri: 19.-20. Yüzyıl**, çev. Estreya Seval Vali; ed. Rıfat N. Bali, İletişim Yayınları, İstanbul 2000; BALİ, N. Rıfat., "Edirne Yahudileri", s.205-228, Emin Nedret İşli-M.Sabri Koz (Haz.) Edirne: **Serhattaki Payitaht**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998 içinde; BALİ, Rıfat N., "Osmanlı-Türk Yahudiliği Tarihi ile İlgili Yayınlar ve İçerdikleri Tarih Söylemi-I- II- III", **Toplumsal Tarih**, 6, 32, 1996, 58-61/6, 33, 1996, 57-62/ 6, 34, 1996, 34-36, 1996; BALİ, Rıfat N., "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları I/ II," **Tarih ve Toplum**, Haziran- Temmuz, 1999, S. 186/ 187 s. 47- 55/ 42- 48, İstanbul 1999; BALİ, Rıfat N., **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999; BALİ. Rıfat N., **Musa'nın Evlatları: Cumhuriyet'in Yurttaşları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001; BALİ, Rıfat N., "Bir Yahudi Mali ve Sosyal Yardımlaşma Kurumu: Dersaadet Küçük İstanbul İkrazat Sandığı", **Tarih ve Toplum**, 27, 160, 1997, 45-54, 1997; ŞENİ, Nora- Sophie Le TARNEC., **Camondolar -Bir Hanedanın Çöküşü**, çev. Yaman Aksu, İletişim Yayınları, ed. Bahar Siber, Rıfat Bali, İstanbul 2001; **Tarih ve Toplum** dergisinin Temmuz 2002 "Sabataycılığın Osmanlı Ve Türkiye Serüveni" Özel Sayısının Konuk Editörlüğü.

fest TRAVEL

"Köşe Bucak İstanbul" Gezilerimiz 12 yıldır Sürüyor

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

1 Aralık 2002 Pazar
İSTANBUL'DAKİ MISIR İZLERİ
Mısır Tarihi Uzmanı
TURGAY TUNA

•

1 Aralık 2002 Pazar
ADIM ADIM BEYOĞLU-II: PERA
Sanat Tarihçisi HALUK ÇETİNKAYA

•

1 Aralık 2002 Pazar
TARLABAŞI – KURTULUŞ
Sanat Tarihçisi
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

14 Aralık 2002 Cumartesi
İSTANBUL'DAKİ
İNANÇ MEKANLARI –III
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

15 Aralık 2002 Pazar
KUMKAPI – SAMATYA
Sanat Tarihçisi HALUK ÇETİNKAYA

•

YURTDIŞI GEZİLERİMİZ

3 - 18 Aralık 2002
(Şeker Bayramı)
Aztekler - Mayalar
MEKSİKA - GUATEMALA
İLKER ÖZÜNLÜ

30 Aralık 2002 - 3 Ocak 2003
PETRA'DA YILBAŞI
YILDIRIM BÜKTEL

15 - 29 Ocak 2003
GÜNEY HİNDİSTAN
FARUK PEKİN

19 - 26 Ocak 2003
KAHİRE - ABU SİMBEL
NİL VADİSİ
TURGAY TUNA

BAŞVURULAR İÇİN

GünBarbaros Bulvarı, Barbaros Ap.
No. 44 K. 7 D. 20
80700 Balmumcu/İSTANBUL
Tel: (0 212) 216 10 36 – 37
Fax: (0 212) 216 10 30
e-mail: fest@festtravel.com
web: www.festtravel.com

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

KÜLTÜR GEZİLERİ Aralık 2002

1 Aralık 2002
İZMİR PANORAMASI - II: BUCA
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

5-6-7-8 Aralık 2002
1500 YILLIK BAŞKENT: İSTANBUL
Yrd. Doç. FİKRET YILMAZ

•

14-15 Aralık 2002
KONYA-Mevlana
ŞEBB-İ ARUZ TÖRENLERİ
Öğr. Gör. MEHMET KAHYAOĞLU

•

22 Aralık 2002
İZMİR PANORAMASI - III
İzmir Fuarı
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

22 Aralık 2002
YEDİ KİLİSELER - I
Thyatheira, Sardes,
Philadelphia
Öğr. Gör. MEHMET KAHYAOĞLU

•

EBRULİ DOĞA YÜRÜYÜŞLERİ

22 Aralık 2002
ALİAĞA - TÜRKMEN ŞELALESİ

ebruli TUR

EBRULİ ASTRONOMİ ETKİNLİKLERİ

Güncel astronomi konusunda bilgilendirme, gökyüzünü tanıma, Gözlemevi'nde ve açık alanda gözlem, takım yıldızlarını tanıma ve Evren'in sınırlarına yolculuk..

14 Aralık 2002
GÜNEŞ SİSTEMİ
(Ay ve Gezegen Gözlemleri)
HALİT MİRAHMETOĞLU
SENA ÇELİK

Rezervasyon: Adres: 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 - 463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com